

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra Sociologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Barbora Seifertová

Partnerské vztahy a rodičovství mladé generace

Partnerships and Parenthood of Young Generation

Praha 2012

Vedoucí práce: [PhDr. Dana Hamplová, Ph.D.](#)

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí diplomové práce PhDr. Daně Hamplové, Ph.D. za cenné připomínky, za její ochotu a čas, který mi věnovala při konzultacích, a za poskytnutí vybraných dat výzkumného šetření ISSP 2012. Děkuji své rodině a rodině mého přítele za podporu. Současně také děkuji svým kolegům v práci za pochopení. Mé největší poděkování patří mému příteli Márovi za trpělivost a podporu během celého mého studia.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17.8.2012

.....

Barbora Seifertová

Abstrakt

Diplomová práce se ve své teoretické části zabývá změnami, kterými v oblasti partnerských vztahů a rodičovství prošla současná česká společnost v posledních více než dvaceti letech. V oblasti partnerských vztahů jde především o proměny instituce manželství ve prospěch nárůstu alternativních forem partnerského soužití. Proměny rodičovství jsou představovány zejména odsunem rodičovských povinností do pozdějšího věku a poklesem úrovně porodnosti. Za hlavního nositele těchto změn rodinného chování bývá označována generace mladých, k níž se i tato práce vztahuje nejvíce. Pozornost je věnována i otázce postojů k dané problematice. Na základě dat z výzkumného šetření ISSP *Rodina a gender role* z roku 1994, 2002 a 2012 autorka analyzuje vývoj postojů k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství a zaměřuje se na to, jak se tyto postoje u mladé generace diferencují.

Klíčová slova

rodina, manželství, nesezdané soužití, rodičovství, postoj

Abstract

The thesis focuses in the theoretical part on the changes in partnership and parenthood in the last twenty years. Specifically, the work concentrates on the transformation of marriage into alternative types of conjugal life and on the decrease of fertility and its postponement into higher ages. The main holder of these changes is young generation to which is this thesis related the most. Attention is also focused on the attitudes towards this issue. Using data drawn from ISSP *Family and Gender Roles* survey conducted in 1994, 2002 and 2012 the author analyze how attitudes towards marriage, unmarried cohabitation and parenthood have developed in the last twenty years. In the empirical part the author also focuses on attitude's differentiation at young generation.

Keywords

family, marriage, unmarried cohabitation, parenthood, attitude

Obsah

ÚVOD.....	8
1 ZMĚNY RODINNÉHO CHOVÁNÍ ČESKÉ POPULACE.....	10
1.1 VÝVOJ RODINNÉHO CHOVÁNÍ V PRVNÍ POLOVINĚ 20. STOLETÍ.....	11
1.2 VÝVOJ RODINNÉHO CHOVÁNÍ V DRUHÉ POLOVINĚ 20. STOLETÍ DO ROKU 1989.....	12
1.3 VÝVOJ RODINNÉHO CHOVÁNÍ PO ROCE 1989.....	14
2 TEORIE VYSVĚTLUJÍCÍ ZMĚNY RODINNÉHO CHOVÁNÍ.....	22
2.1 TEORIE RACIONÁLNÍ VOLBY.....	23
2.2 NORMATIVNÍ TEORIE.....	25
2.3 ZMĚNY Z POHLEDU ČESKÉ SOCIOLOGIE.....	27
3 POSTOJE.....	29
3.1 DEFINOVÁNÍ POSTOJE.....	29
3.2 STRUKTURA POSTOJE.....	30
3.3 UTVÁŘENÍ POSTOJŮ A JEJICH ZMĚNA.....	31
3.4 VZTAH POSTOJ - CHOVÁNÍ.....	33
3.5 FUNKCE POSTOJŮ.....	36
3.6 POSTOJE A JEJICH MĚŘENÍ.....	37
4 POSTOJE K PARTNERSKÝM VZTAHŮM A RODIČOVSTVÍ A VÝZKUM.....	39
5 EMPIRICKÁ ČÁST.....	42
5.1 VÝCHODISKA EMPIRICKÉ ČÁSTI.....	42
5.2 POUŽITÁ DATA.....	44
5.3 CÍL ANALÝZY.....	45
5.4 HLAVNÍ VÝZKUMNÉ HYPOTÉZY.....	46
5.5 POSTOJE K PARTNERSKÝM VZTAHŮM A RODIČOVSTVÍ V ČESKÉ REPUBLICĚ PODLE VÝSLEDKŮ ŠETŘENÍ ISSP.....	47
5.5.1 Názorové klima české společnosti a jeho vývoj.....	48
5.5.2 Diferenciace a vývoj postojů české populace podle věku.....	52
5.5.3 Diferenciace a vývoj postojů u mladé generace.....	56
5.5.3.1 Data.....	57
5.5.3.2 Názorové klima mladé generace a jeho vývoj.....	57
5.5.3.3 Postoje mladé generace podle věku.....	59
5.5.3.4 Postoje mladé generace podle pohlaví.....	65
5.5.3.5 Postoje mladé generace podle vzdělání.....	66
5.5.3.6 Postoje mladé generace podle ekonomického postavení.....	68
5.5.3.7 Postoje mladé generace podle rodinného stavu.....	70
5.5.3.8 Postoje mladé generace podle narozených dětí.....	73
5.6 DISKUZE.....	74
ZÁVĚR.....	77
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A DALŠÍCH ZDROJŮ.....	79
SEZNAM PŘÍLOH.....	83

Seznam použitých zkratk

atd.	a tak dále
cit.	citováno
CVVM	Centrum pro výzkum veřejného mínění
č.	číslo
ČSÚ	Český statistický úřad
event.	eventuálně
ISSP	International Social Survey Programme
kol.	kolektiv
LAT	Living apart together
mj.	mimo jiné
např.	například
pozn.	poznámka
přepřac.	přepřacované
resp.	respondent/ů
rozš.	rozšířené
SPSS	Statistical Package for the Social Science
srv.	srovnaj
tab.	tabulka
tj.	to jest
tzn.	to znamená
tzv.	takzvaný
vč.	včetně
vs.	versus
vyd.	vydání
χ^2	chí-kvadrát

Úvod

Jedním z velkých témat, kterým se sociologové, ale také demografové již po dvě desetiletí zabývají, jsou změny rodinného chování, ke kterým v České republice dochází na začátku devadesátých let dvacátého století. Manželství, které představovalo jedinou společensky akceptovatelnou formu partnerského svazku, je nahrazováno různými alternativními formami partnerského soužití. Zároveň s tím dochází k rozvolňování vazby mezi manželstvím a rodičovstvím. To jsou skutečnosti, které jsou deklarovány prostřednictvím nejrůznějších demografických ukazatelů, které změny rodinného chování sledují. Na základě toho se pak ze všech stran prostřednictvím médií dozvídáme, že manželství a s ním tradičně spojené založení rodiny ztrácí pro mladé lidi, k nimž se změny rodinného chování vztahují nejvíce, svůj význam.

Předkládaná diplomová práce se problematikou partnerských vztahů a rodičovství mladé generace rovněž zabývá. Cílem práce je zachytit názorové klima mladé generace k dané problematice, ve kterém se rodinné chování utváří. Zaměříme se nejen na vývoj a diferenciaci postojů mladé generace, ale také na vývoj postojů celé české populace. V souvislosti s tím se v teoretické části práce zabýváme dosavadními poznatky o reálných změnách rodinného chování a problematikou postojů.

Jako přednost této práce shledáváme to, že v empirické části analyzujeme mj. data nejnovějšího výzkumného šetření ISSP 2012, která byla sebrána v březnu letošního roku a která tak nejsou doposud veřejnosti přístupná.

V první kapitole se seznámíme se změnami rodinného chování české populace, které po roce 1989 nastaly. Pozornost je rovněž věnována stručnému přehledu vývoje rodinného chování české populace v průběhu dvacátého století, který změnám předcházel. Vycházet přitom budeme nejen z dostupné literatury, ale také z údajů průběžných statistik.

Kapitola druhá se zabývá sociologickými teoriemi, které změny rodinného chování vysvětlují. Na základě zjištěných příčin změn lze rozlišit dvě základní skupiny těchto teorií – teorie racionální volby a normativní teorie. Své představitele mají i mezi českými sociology, o kterých se také zmíníme.

Kapitola třetí pojednává o postojích. Představeny budou nejen různé definice postojů, ale také jejich struktura, funkce, způsoby utváření a jejich změna. Věnovat se budeme i vztahu postoje a chování. Neopomeneme se zmínit ani o problematice jejich měření.

Ve čtvrté kapitole se věnujeme obecně problematice postojů k partnerským vztahům a rodičovství a jejich výzkumu. Dozvíme se důvod, proč je zkoumání postojů k dané problematice důležité, co je nutné si při tomto zkoumání uvědomit a jaké jsou základní poznatky o těchto postojích.

Pátá, empirická část, se zabývá analýzou postojů k partnerským vztahům a rodičovství. Vycházíme přitom z dat výzkumného šetření ISSP 1994, 2002 a 2012 pro Českou republiku. Pozornost je věnována nejen vývoji postojů k dané problematice u celé české populace, ale také se zaměříme podrobněji na vývoj těchto postojů pouze u generace mladých. Zároveň se pokusíme zjistit, jak se tyto postoje uvnitř této generace liší podle některých sociodemografických ukazatelů.

1 Změny rodinného chování české populace

Konec dvacátého století znamenal, znamená a bude znamenat pro českou společnost mnoho. Přelom let 1989 a 1990 s sebou přinesl především změnu politického režimu, kdy se přes čtyři desítky let trvající komunistické principy nenásilně přeměnily zpět v demokratické, ale také změny ekonomické, jež společně s těmi politickými nastartovaly transformační procesy i v mnoha dalších oblastech naší společnosti, rodinu a manželství nevyjímaje. Od devadesátých let dvacátého století dochází k mnoha změnám rodinného chování, které je možné sledovat na základě vývoje demografické struktury české populace. V kontextu této práce, která se tématicky nejvíce zaměřuje na partnerské vztahy a rodičovství, se jedná zejména o nárůst alternativních forem partnerských soužití na úkor instituce manželství a proměny otázky rození dětí. Reálné změny těchto procesů, sňatečnosti a porodnosti, které lze sledovat prostřednictvím jednotlivých demografických ukazatelů, popíšeme níže v této kapitole.

Nejlépe pozorovatelný je vývoj rodinného chování u mladé generace, u níž se reprodukční záměry předpokládají teprve realizovat a která je označována za hlavního nositele těchto změn. Jak uvádí Možný [2006], ještě v nedávné minulosti ale rodičovství nebylo otázkou plánování, jež je nyní ovlivněno rozšířením a dostupností spolehlivé hormonální antikoncepce, nýbrž bylo přirozeným důsledkem konstituce života v páru. Rodina byla tradičně chápána jako manželský pár s potomky a vnímání manželství jako trvalosti rodiny a soudržnosti jejích členů bylo dominantní. V otázce účinné moderní antikoncepce panuje mezi většinou demografů podle Rychtaříkové [2000] shoda nejen v tom, že umožňuje velmi dobré plánování počtu dětí, ale zejména má vliv i na jejich časování. Možný [2006: 150] k tomu dodává, že „člověk se [tím] snaží kontrolovat svou plodnost“, což vzápětí hodnotí slovy, že „je to jedna z jeho nejvýznamnějších vzpour proti přírodě“. Podobu soudobé rodiny však neovlivňuje pouze vynález moderních antikoncepčních prostředků, nýbrž vliv má i rozvod, který narušil ideu nezrušitelnosti jednou uzavřeného manželského svazku, čímž instituce manželství ztrácí představu její trvalosti [Možný 2006], a skutečnost, že lze další sňatek (i tentýž) opakovaně uzavřít.

Než se budeme zabývat tím, jaké konkrétní změny námi sledovaných aspektů rodinného chování po roce 1989 nastaly, načrtneme stručně vývoj demografického chování české populace v průběhu dvacátého století, který těmto změnám předcházel.

1.1 Vývoj rodinného chování v první polovině 20. století

V první polovině dvacátého století byl vývoj nejen rodinného chování (sňatečnost, porodnost), ale především celý vývoj obyvatelstva českých zemí značně ovlivněn dvěma světovými válkami a obdobím hospodářské krize, které v tomto období probíhaly¹.

Do první poloviny dvacátého století se česká společnost z hlediska typu rodiny řadila podle tzv. Hajnalovy² typologie z roku 1965 k západoevropskému modelu rodiny, pro nějž je typické uzavírání prvních sňatků v pozdějším věku ženy i muže. Možný a Rabušic (1999) uvádějí konkrétněji sňatkový věk po 26. roce snoubenců [cit. dle Sirovátka 2003]. Důvod uzavírání pozdějších prvních sňatků spočíval v individualizovaném vlastnictví, které předpokládalo ekonomickou autonomii manželského páru jako nukleární rodiny s vlastním odděleným bydlením [Možný 2006; Sirovátka 2003]. Tyto předpoklady také vedly k vyššímu podílu trvale svobodných lidí [Hašková, Rabušic 2008; Sirovátka 2003]. Nejen nižší frekvence sňatků je z historického hlediska pro toto období charakteristická, ale také podle Rychtaříkové [2000] je pro toto období příznačný i vyšší podíl nemanželských dětí. Autorka říká, že „[...] v českých zemích se od poloviny minulého [devatenáctého] století až do druhé světové války podíl dětí narozených mimo manželství pohyboval kolem 10-15%, zatímco poválečné hodnoty obvykle nepřevyšovaly 5% [Rychtaříková 2000: 291].

V důsledku zhoršení sociální situace většiny obyvatelstva došlo k výraznému poklesu počtu narozených dětí. V roce 1932 se dokonce snížila úhrnná plodnost³ pod hranici 2, která byla zpět překročena v roce 1940 [Kučera 1994]. Otázku velikosti české rodiny v předválečném období zodpovídá na základě dat z výběrového šetření⁴ *Třídní a sociální struktury z roku 1984* Tuček [Tuček a kol. 1998], podle něhož do konce dvacátých let dvacátého století převažovaly v nadpoloviční většině rodiny, v nichž děti vyrůstaly se třemi a více sourozenci⁵. Podle výsledků tohoto výzkumu vyrůstaly ještě

¹ Podrobně o populačním vývoji České republiky v letech 1918-1991 viz Kučera [1994].

² Demograf John Hajnal (1965) rozlišil dva základní historické modely rodiny – západoevropský a východoevropský. Dělicí hranici vymezil linií mezi Terstem a St. Peterburgem, která je známá pod označením „Hajnalova linie“ [Rychtaříková 2000; Možný 2006].

³ Průměrný počet živě narozených dětí připadajících na jednu ženu.

⁴ Bližší informace o datových souborech jednotlivých výzkumů, které autor analyzuje viz Tuček a kol. [1998: 12-13].

⁵ V analýze byl zaznamenán údaj o počtu sourozenců podle roku narození dotazovaného. Tento údaj je podle autora obsahově odlišný od počtu narozených dětí dle demografických studií, přesto je mu blízký.

v polovině čtyřicátých let děti zhruba ve třetině případů v rodinách se třemi a více sourozenci.

Shrneme-li, můžeme o rodinném chování české společnosti dvacátého století v období před druhou světovou válkou říci následující. Přestože je pro toto období charakteristický odsun prvních sňatků do pozdějšího věku i vyšší podíl trvale svobodných lidí, co se velikosti rodiny týká, pak vidíme, že v tomto období převažoval model vícedětné rodiny.

1.2 Vývoj rodinného chování v druhé polovině 20. století do roku 1989

Po druhé světové válce, kdy se Čechy ocitly v období vlády komunistického režimu, je stejně jako v ostatních socialistických zemích pro naši společnost naopak charakteristický velice nízký věk při uzavírání manželství. V souvislosti s tím se hovoří o české rodině jako o modelu východoevropského typu. Tuček [Tuček a kol. 1998] na základě svých zjištění z dat výběrového šetření (viz výše) uvádí, že v poválečném období se u nás při uzavírání prvního sňatku pohyboval průměrný věk žen mezi 21-22 roky a průměrný věk mužů mezi 24-25 roky, kdežto na Západě dosahoval tento průměrný věk v průměru o 3-4 roky výš. Tato skutečnost o vývoji průměrného věku při prvním sňatku před rokem 1989 je zaznamenána v datech ČSÚ⁶ (viz graf č. 2 na straně 17).

Sňatek byl v období totality obvykle v krátkém časovém horizontu následován narozením potomků, s čímž souvisel i nízký věk matek při narození prvního dítěte. Nikterak nebylo výjimečné urychlení vstupu do manželství z důvodu otěhotnění ženy, neboť představa legitimizace narození dítěte sňatkem byla v té době žádoucí. Z prvorozených dětí se do osmi měsíců po sňatku narodilo každé druhé [Možný 2006; Hašková, Rabušic 2008]. Úroveň sňatečnosti byla ve východoevropských zemích v porovnání se západoevropskými, kde od šedesátých let dvacátého století sňatečnost klesala a zvyšovalo se procento svobodných i lidí žijících v nesezdaném soužití, značně

Nevšímá si ovšem některých podstatných znaků, jako je bezdětnost, kojenecká úmrtnost. I otázka vlastních a nevlastních sourozenců je ponechána na zvážení respondenta [Tuček a kol. 1998: 21].

⁶ Zaznamenávají jsou v ČSÚ údaje o průměrném věku při prvním sňatku od roku 1961.

vysoká. Manželství (a následně i rození dětí) se stalo součástí života většiny české populace. V průběhu svého života vstoupilo alespoň jednou do manželského svazku 96-97% žen a 90-95% mužů [Tuček a kol. 1998; Hašková, Rabušic 2008]. Vysokou míru prvosňatečnosti mladých lze zdůvodňovat přízní pronatalitní státní politiky, kdy mladí lidé byli ke sňatku motivováni řadou opatření (např. možností získání výhodných novomanželských půjček či finanční dostupností bydlení), zároveň byl vstup do manželství a založení rodiny v této době vnímán jako první svobodné rozhodnutí jedince⁷. Podle Haškové a Rabušice [2008] až do sedmdesátých let dvacátého století, kdy se rozšířila moderní antikoncepce, fungoval sňatek nejen jako regulátor počátku sexuálního života, čímž měl přímý vliv na demografickou reprodukci české populace, ale udržoval také sociálně-stratifikační vzorce, čímž byl zároveň i faktorem reprodukce ekonomické a sociální. S rozšířením antikoncepčních prostředků se, jak tvrdí Fialová (2006), oslabuje příčinná souvislost mezi mírou sňatečnosti a mírou plodnosti [cit. dle Haškové a Rabušice 2008]. Zároveň se obecně akceptovatelným východiskem nesrovnalostí v manželství stává v tomto období rozvod, který umožňuje uzavření opakovaných manželství. Intenzita opakované sňatečnosti byla vysoká až do začátku sedmdesátých let, kdy sňatečnost rozvedených klesá. Následně se výrazně snižuje i sňatečnost svobodných [Chaloupková, Šalamounová 2004; Rychtaříková 2000].

Podle Kučery [1994] byl vývoj porodnosti a plodnosti žen v období po druhé světové válce nerovnoměrný. Přestože se reprodukce účastnil vyšší podíl žen než dříve, úhrnná plodnost se na konci šedesátých let a opět od začátku let osmdesátých snížila pod hranici 2 dětí na jednu ženu. Otázku velikosti rodiny v poválečném období zodpovídá také na základě výsledků výběrového šetření Tuček [Tuček a kol. 1998], podle kterého v šedesátých letech dvacátého století získal převahu model rodiny se dvěma dětmi. Vývoj úhrnné plodnosti viz graf č. 5 na straně 19. Jak říká Kučera, „[...] v celé poválečné historii České republiky probíhal pokles porodnosti úbytkem počtu třetích a dalších dětí [...]“ [Fialová a kol. 2000: 16].

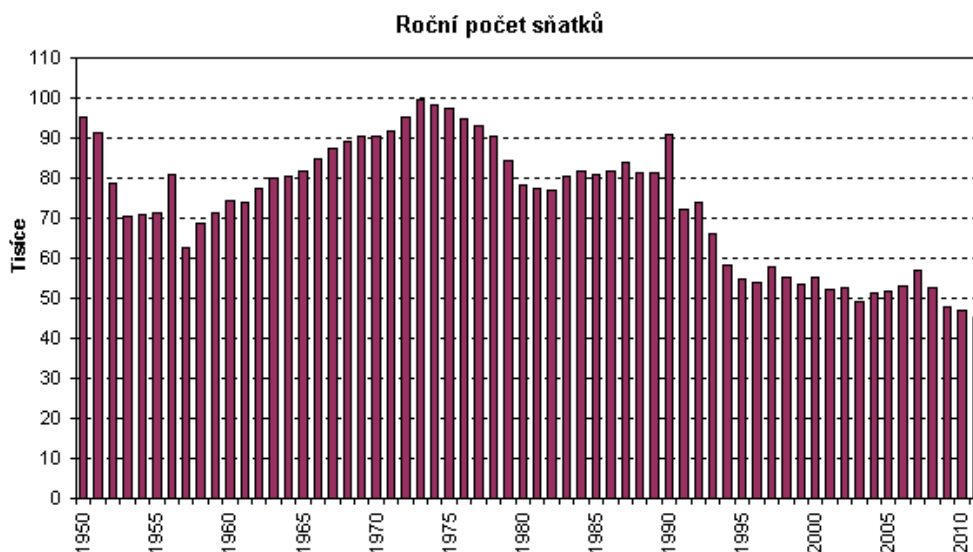
⁷ Ostatní události (např. výběr školy, nástup do zaměstnání) týkající se mladých jedinců nebyly před rokem 1989 otázkou jejich svobodné volby, nýbrž o nich rozhodovali rodiče, učitelé a ostatní „mocní“.

Shrneme-li, vidíme, že v období totality charakterizuje rodinné chování v české společnosti nejen velice nízký věk snoubenců při vstupu do manželství, jež je úzce spojeno s rodičovstvím, ale také nízký podíl trvale svobodných, zejména mladých lidí. Dále lze říci, že se významně snížil počet dětí v rodinách, když se po druhé světové válce stal v naší společnosti převažující model dvoudětné rodiny.

1.3 Vývoj rodinného chování po roce 1989

Po roce 1989, kdy padl komunistický režim, nastaly v rodinném chování v české společnosti výrazné změny. Změny, které se prvně objevily v zemích severní a západní Evropy již v šedesátých letech dvacátého století, se začaly šířit i do zemí východoevropských. Na počátku devadesátých let dvacátého století se u nás markantně snižuje počet ročně uzavřených sňatků. Podle Katrňáka [2001] klesl mezi roky 1989 a 1999 celkový počet uzavřených sňatků z 81 tisíc na 54 tisíc. Tento pokles je přičítán mladé generaci, u níž došlo ke snížení intenzity vstupu do manželství. Katrňák uvádí, že v roce 1989 vstoupilo do manželství zhruba 60 tisíc snoubenců ve věku do 30 let, kdežto v roce 1999 jich bylo pouze 34 tisíc. Mladí lidé dospívající v nově transformujících se společenských podmínkách oddalují uzavírání sňatků a porodů prvních i dalších dětí do pozdějšího věku nebo je zcela odmítají. Tradiční model začátku rodinného života, kdy společnému soužití dvou mladých lidí předchází sňatek a vzápětí jej následuje narození dítěte, ztrácí na své platnosti [Hamplová a kol. 2003; Rychtaříková 2000; Chaloupková, Šalamounová 2004]. Formy rodinného soužití se začínají pluralizovat. Na počátku druhé dekády jednadvacátého století, v roce 2011, bylo uzavřeno pouze 45 tisíc manželství. Podle ČSÚ se jedná o historicky nejnižší počet svateb v České republice od roku 1918. Vývoj sňatečnosti mezi roky 1950 a 2011 znázorňuje následující graf.

Graf 1 Vývoj sňatečnosti mezi roky 1950 - 2011

Zdroj: ČSÚ

Z grafu vidíme, že oproti roku 1989 narostl v roce 1990 počet uzavřených sňatků cca o 9 tisíc. Následně v roce 1991 prudce počet sňatků poklesl (cca o 19 tisíc). Podle Kuchařové [Tuček a kol. 1998] a Kučery [Fialová a kol. 2000] za vysvětlení těchto změn stojí reakce na očekávané změny rodinných podmínek mladých snoubenců, zejména ohlášení konce možnosti využití novomanželských půjček. Od počátku první poloviny devadesátých let nabývá sňatečnost výrazně klesajícího trendu. Za uplynulých dvacet let dosáhl vývoj ročního počtu sňatků dvou mírných vzestupů, v roce 1997 a 2007, kdy se absolutní počty přiblížily hranici 60 tisícům.

Vedle manželství, jež je legalizováno sňatkem, se objevují různé konkurenční formy partnerských soužití. Prvním z nich jsou nesezdaná soužití (neboli kohabitance) muže a ženy, která se rozlišují dvojího typu. Podoba předmanželského soužití se týká většinou mladých lidí, kteří spolu po nějakou dobu společně žijí v jedné domácnosti, než svůj vztah stvrdí v manželství, anebo se rozejdou. Sňatkem toto soužití partnerů obvykle vrcholí v momentě, kdy se zatouží stát rodiči. Podle Chaloupkové a Šalamounové [2004] se svatbou často mladí lidé vyčkávají až do gravidity ženy. Nesezdané soužití může mít i podobu skutečné alternativy manželství⁸. Autorky jako hlavní odlišující znak od předmanželských soužití spatřují v přítomnosti dětí.

⁸ V odborné literatuře bývá toto nesezdané soužití často označováno jako faktické manželství.

Nesezdané svazky jsou podle nich preferovány lidmi, již manželstvím prošli, tedy rozvedenými a ovdovělými.

Kromě nesezdaných soužití muže a ženy se společnou domácností se začaly (i u nás) objevovat vztahy dvou lidí, kteří však domácnost spolu nesdílejí. Tento typ svazku je v odborné literatuře označován jako *Living apart together* (neboli LAT)⁹. V českém překladu se lze setkat např. s označením „dohromady, ale každý zvlášť“, „partnerství bez soužití“ nebo „oddělené společné soužití“. Přestože si lidé žijící v tomto typu svazku zachovávají oddělené bydlení, kde žije a hospodaří každý zvlášť, jsou svým okolím vnímáni jako partneři, neboť spolu mají trvalý vztah.

V souvislosti s měnícím se charakterem partnerských vztahů nabývá na významnosti i fenomén zvaný singles neboli život jednotlivců (bez partnera/partnerky) šířící se výrazně mezi mladými lidmi jako alternativní forma k partnerskému soužití. Přestože se vymezení této kategorie lidí, zejména co se mladé generace týká, neustále potýká s nejednoznačnostmi, je již nyní jasné, že původní představa o upřednostnění jejich kariérní seberealizace před osobním a partnerským životem je mylná. Podle Tomáška [2003, 2006] výzkumy (i ty americké) ukázaly, že mnozí, již sami sebe jako singles označují, vstup do manželství (event. do partnerského vztahu) nevyklučují, ba dokonce tento stav do budoucna očekávají. Nereprezentativní výzkum¹⁰ realizovaný Tomáškem [2006], který uskutečnil množství hloubkových rozhovorů s mladými jedinci, kteří sami sebe označili jako ekonomicky samostatné bez partnera/partnerky, přichází dále se zjištěním, že většina z těchto respondentů udržuje nějakou formu vztahu (ať už sexuálního nebo blíže přátelského), jež je pravidelný a mnohdy má dlouhodobý charakter. To jest dalším dokladem toho, jak nesnadné je obsahové pojetí tohoto fenoménu.

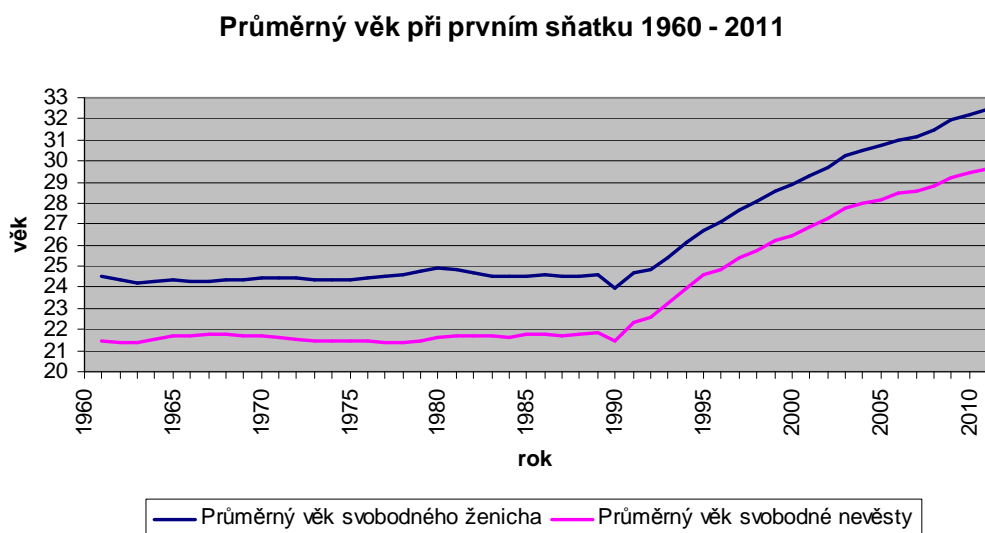
Nejen pokles počtu uzavíraných sňatků a nárůst množství odlišných forem partnerského soužití, ale také nárůst věku při vstupu do prvního manželství, který je odvozen od prudkého poklesu intenzity sňatečnosti [Fialová a kol. 2000], charakterizuje porevoluční proměny demografického chování. Zatímco před rokem 1989 od počátku šedesátých let minulého století byl průměrný věk takových nevěst 21-22 let a ženichů 24-25 let, tak od roku 1990, kdy ještě činil průměrný věk při prvním sňatku 21,4 let

⁹ Blíže viz Sullerotová [1998].

¹⁰ Blíže o výzkumu a jeho výsledcích viz Tomášek [2006].

u ženy a 24,0 let u muže, dochází k trvalému růstu průměrných věků svobodných snoubenců. Na začátku druhé dekády jednadvacátého století, v roce 2011, se již průměrný věk svobodných nevěst přiblížil hranici třiceti let a činil 29,6 let a věk svobodných ženichů dokonce stoupl až na 32,4 let [ČSÚ].

Graf 2

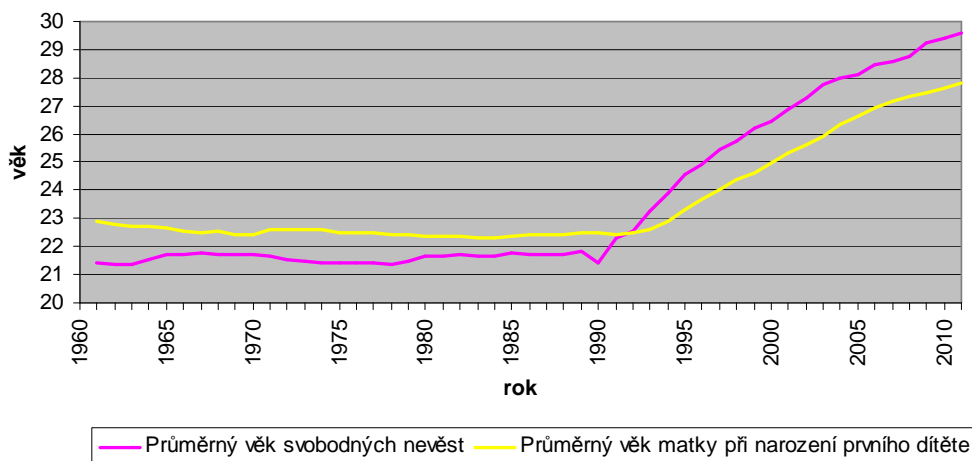

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

Vedle změn v demografické struktuře podle rodinného stavu - podíl lidí v manželství klesá, zatímco podíl svobodných (a rozvedených) vzrůstá - dochází zároveň po roce 1989 i ke zvýšení průměrného věku matky při narození prvního dítěte. Mezi roky 1989 a 2002 vzrostl průměrný věk matky při narození prvního dítěte z 22,5 let na 25,7 let [Chaloupková, Šalamounová 2004]. Do roku 2011 došlo k navýšení tohoto věku o další dva roky a činil tak průměrný věk matky při narození prvního dítěte již 27,8 let [ČSÚ]. Graf č. 3 zachycuje vývoj průměrného věku matky při narození prvního dítěte a vývoj průměrného věku svobodných nevěst mezi roky 1960 – 2011.

Graf 3

Průměrný věk matky při narození 1. dítěte 1960 - 2011

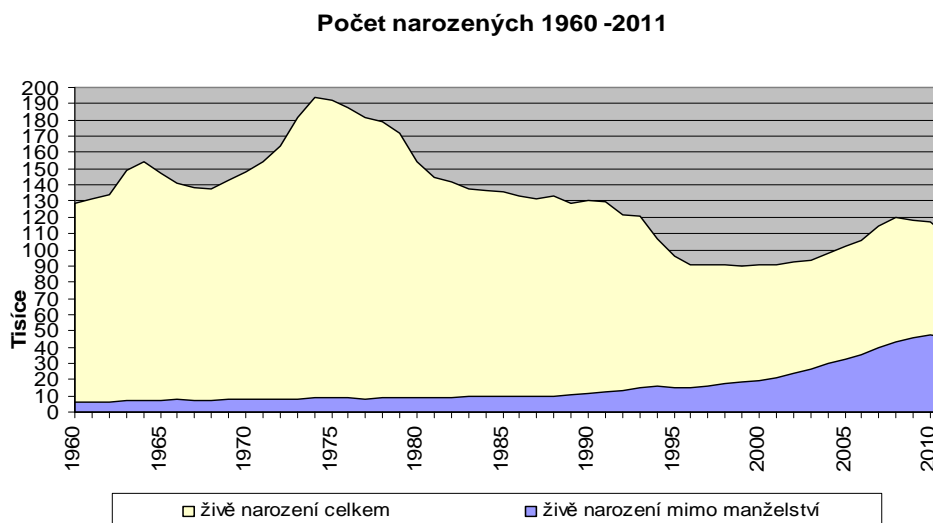

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

Je patrné, že v období totality nepřesahoval průměrný věk matky při narození prvního dítěte průměrný věk svobodných nevěst, avšak po roce 1989 dochází k rychlejšímu růstu průměrného věku svobodných nevěst než průměrného věku matky při narození prvního dítěte a již od poloviny devadesátých let je tento věk vyšší.

Důsledkem odkládání narození potomků do vyššího věku a zároveň snižování počtu uzavíraných sňatků nahrazených vzrůstajícím zájmem o nesezdaná soužití dochází k prudkému nárůstu podílu dětí narozených mimo manželství. Zatímco v roce 1989 činil podíl živě narozených dětí mimo manželství pouze 7,9% , v roce 2002 to bylo již 25,3%. V roce 2010 tato hodnota již překročila čtyřicetiprocentní hranici a v roce 2011 činila již 41,8% (viz graf č. 4 na straně 17) [ČSÚ]. Od nárůstu mimomanželsky narozených dětí se obecně usuzuje i nárůst počtu nesezdaných soužití [Tuček a kol. 1998; Hašková, Rabušic 2008]. Realita je ale podle mnohých výzkumníků jiná. Výzkumy ukazují, že většina dětí narozených neprovdaným ženám žije v neúplné rodině, tzn. že vzrůstá podíl osamělých matek [Hašková a Rabušic 2008; Rychtaříková 2006, Hamplová a kol. 2007].

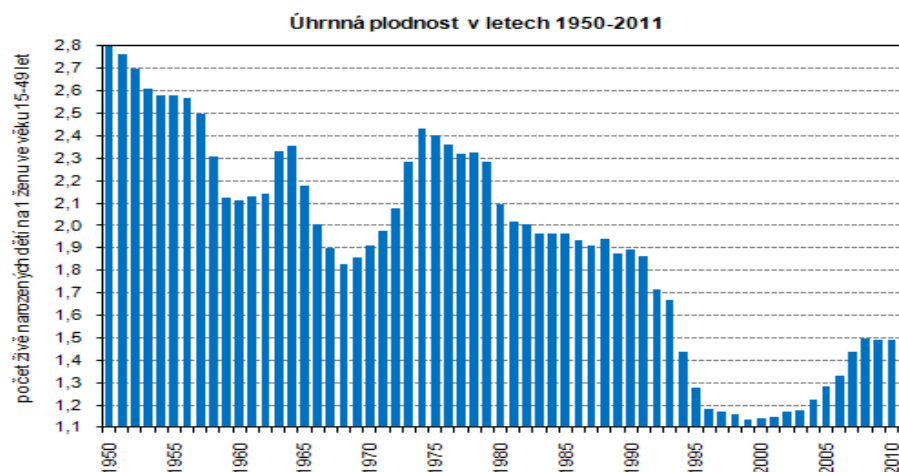
Graf 4

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

Jak již bylo výše uvedeno, v šedesátých letech dvacátého století převážil model dvoudětné rodiny. Transformační procesy posledního desetiletí dvacátého století se v rodinném chování projeví i v otázce porodnosti. Nejen že se posouvá fáze zakládání rodiny do vyššího věku, ale zároveň dochází i k poklesu úhrnné plodnosti¹¹. Vývoj úhrnné plodnosti mezi roky 1950 až 2011 je znázorněn na následujícím grafu.

Graf 5

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

¹¹ Úhrnná plodnost – ukazatel porodnosti – představuje počet živě narozených dětí připadajících na jednu ženu ve věku 15 – 49 let. Hodnota 2,1 zajišťuje v rozvinutějších zemích udržení početního stavu populace. Používá se pro vyjádření míry reprodukce v populaci.

V porovnání se situací po druhé světové válce, kdy sice úroveň plodnosti nabývá dlouhodobějšího klesajícího trendu z hodnoty dvě a více dětí na hodnotu okolo dvou, dochází po roce 1989 k daleko významnějšímu poklesu úhrnné plodnosti, která je hodnocena jako nízká, neboť nedosahuje úrovně prosté reprodukce. Mezi roky 1995 a 2005 se hodnota úhrnné plodnosti pohybovala pod hodnotou 1,3, což je podle Šťastné [2010] hranice, která vymezuje populace s nejnižší nízkou plodností. Tato hranice byla překonána v roce 2006, kdy úroveň úhrnné plodnosti dosahovala hodnoty 1,33. Do konce prvního desetiletí jednadvacátého století nabývá úhrnná plodnost v České republice vzrůstajícího trendu a v roce 2010 dosahuje hodnoty 1,5 dítěte na ženu. V loňském roce nicméně opět klesá o jednu desetinu na hodnotu 1,4 [ČSÚ]. Na výrazný pokles úrovně plodnosti v devadesátých letech dvacátého století má vliv zejména odsun prvních porodů do vyššího věku, s čímž se nutně zmenšuje reprodukční období ženy a tudíž i možnost porodit více dětí za sebou. Zcela jistě dochází i ke snižování počtu dětí v dnešních mladých rodinách. Na rozdíl od poválečného období, kdy v rodinách ubývaly počty třetích a dalších dětí, ale ubývá dětí prvních dvou pořadí [Fialová a kol. 2000]. Zároveň se také zvyšuje podíl celoživotně bezdětných žen¹².

Shrňme-li, porevoluční období je z hlediska rodinného chování charakteristické množstvím změn. Demografické ukazatele značí výrazný pokles počtu uzavíraných sňatků. Zejména v mladé generaci dochází k odsunem sňatků i prvních porodů do vyššího věku. Následkem je snížení počtu dětí v rodinách. Namísto uzavírání manželství vzrůstá podíl nesezdaných soužití i trvale svobodných jedinců, čímž dochází ke změnám v časové posloupnosti rodinných startů a růstu mimomanželské plodnosti.

¹² Aktuální údaje o počtu celoživotně bezdětných žen budou k dispozici na základě definitivních výsledků Sčítání lidu, domů a bytů 2011, které budou podle informací získaných z ČSÚ průběžně publikovány od konce září letošního roku. Údaje o počtu celoživotně bezdětných žen na základě výsledků starších Sčítání jsou dostupné např. na http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=118

Přestože proces rozvodovosti není předmětem našeho zájmu, nelze ho okrajově nezmínit, neboť v souvislosti se snižujícím se počtem ročně uzavřených sňatků a vzrůstajícím průměrným věkem vstupu do manželství by se dalo předpokládat, že se úhrnná rozvodovost po roce 1989 sníží. Není tomu tak. V první dekádě jednadvacátého století se každoročně úhrnná rozvodovost držela nad hranicí čtyřiceti procent. Svého maxima dosáhla v roce 2010, kdy činila rovných 50%. V loňském roce nastal mírný pokles o necelé čtyři procentní body.

2 Teorie vysvětlující změny rodinného chování

Změny demografického (nejen rodinného) chování, které byly poprvé zaznamenány na konci šedesátých let dvacátého století v severní Evropě, konkrétně ve Švédsku a Dánsku, a odkud se přibližně následujících 20 let šířily do dalších zemí, jsou označovány jako druhý demografický přechod¹³ (neboli demografická tranzice, revoluce¹⁴). Podle Chaloupkové a Šalamounové [2004] dochází prvně u partnerů k odsouvání narození potomků, i když se sňatkový věk snoubenců udržuje na nízké úrovni. Následně podle autorek nahrazují období manželství, v němž pár žije bez potomků, nesezdaná soužití, která posléze získávají na úkor manželství na převaze i po narození potomků. Věk žen a mužů při uzavírání manželství vzrůstá. Kromě změn v časové diferenciaci vstupu do manželství a rodičovství je pro druhý demografický přechod charakteristické snížení míry porodnosti. Rodinné chování české populace prochází výše uvedenými změnami od začátku devadesátých let dvacátého století po několik dalších let.

Za iniciátory druhého demografického přechodu v západní Evropě jsou označeny generace pocházející z poválečného baby-boomu. V zemích východoevropských jsou jimi generace narozené v sedmdesátých letech dvacátého století [Rychtaříková 2000]. Ačkoliv se po celá sedmdesátá léta u nás rodilo daleko více dětí než v desetiletích předcházejících, a tudíž na začátku devadesátých let dospívalo velké množství z tradičního úhlu pohledu sňatkům příznivé populace, od níž se očekávalo zvyšování úrovně demografické reprodukce, nastal po roce 1990 demografický vývoj zcela radikálně odlišný. Mohli bychom tvrdit, že přímo opačný. Namísto zvýšení úrovně sňatečnosti, zejména prvosňatečnosti, a zároveň porodnosti došlo k výraznému poklesu počtu uzavíraných sňatků i porodů.

Otázkou, na kterou hledali odpověď mnozí demografové a sociologové, se stalo vysvětlení proběhnuvších změn v demografickém chování. Na následujících řádcích shrneme aspekty některých sociologických teorií, které vysvětlují změny v chování

¹³ Jako první demografický přechod se označují změny demografické reprodukce z extenzivní (vysoká míra porodnosti i úmrtnosti) v intenzivní (nízká míra porodnosti i úmrtnosti) probíhající v evropských zemích od počátku 18. století. U nás proběhl tento přechod přibližně v letech 1830 – 1930.

¹⁴ Pojmosloví „druhého demografického přechodu (tranzice, revoluce)“ převzato z anglického označení konceptu *The Second Demographic Transition*, jehož autorem je D. J. van de Kaa (blíže viz kapitola 2.2 této práce).

rodinném. Ve výsledku lze tyto teorie rozdělit do dvou skupin s ohledem na zjištěné příčiny: teorie racionální volby a normativní teorie.

2.1 Teorie racionální volby

Přestože jsou teorie racionální volby inspirovány ekonomikou¹⁵, našly své uplatnění i při vysvětlení společenských jevů, které jsou netržní povahy. V rámci změn demografického chování byly aplikovány na vysvětlení jevů změn v chování rodinném. Zejména se jedná o oblasti výběru partnera, vstupu do manželství a volby počtu dětí. Zaměřují se na objektivní podmínky a zkoumají institucionální faktory, které chování jedince v jednotlivých oblastech ovlivňují. Vycházejíc z toho, že je člověk racionálně jednající bytostí zvažující výnosy a náklady svého jednání zaměřeného k nějakému cíli, předpokládají teorie racionální volby, že člověk své chování vybírá tak, aby výnosy maximalizoval a naopak náklady byly minimální. Soustředí se na způsoby dosahování určitého cíle, tzn. na to, co lidé při svém jednání mohou činit, zatímco cíle, kterého chtějí lidé dosáhnout, si nevšímají. Přesto však, jak říká Hamplová [2003a: 12], *„většina teorií tohoto typu připouští, že vynechat hodnoty ze sociologického výzkumu je nemožné, protože lidské chování je v samém základu motivováno určitými cíli, vycházejí však z předpokladu, že lidé základní hodnoty sdílejí, a ty hodnoty, které nesdílejí, jsou náhodně rozložené bez ohledu na objektivní realitu“* [podobně Hamplová 2003b: 12]. Jelikož se tyto teorie nezajímají o psychologickou motivaci lidského jednání, ale předmětem jejich zájmu je vztah mezi lidským chováním a společenskou strukturou, pak z centra své pozornosti vynechávají otázku hodnot a s ní spojenou problematiku jejich měření [Hamplová 2003a, 2003b].

Jednu z nejvýznamnějších teorií racionální volby vytvořil Gary S. Becker, podle něhož lidé vstupují do manželství, pokud je pro ně tento stav výnosnější, než by pro ně byl stav za svobodna. Výnosy manželství podle něj spočívají jak na službách a zboží, které si společná domácnost může opatřit koupí na trhu, tak na těch, které sama vytváří. K nejdůležitějšímu manželskému produktu, který na rozdíl od ostatních nelze koupit, patří vlastní děti. Podle Beckerova přístupu jsou muži i ženy účastníky sňatkového trhu, na kterém si při výběru partnera vzájemně konkurují. Jejich cílem je vybrat si partnera tak, aby manželství bylo co nejvýnosnější, tzn. aby produkovalo co nejvyšší kvalitu dětí

¹⁵ Kromě ekonomie jsou inspirovány také teorií sociální směny.

[Hamplová 2003a, 2003b]. Samotný proces výběru je však časově náročný a čím je jeho trvání delší, tím dochází i k odkladu výnosů z manželství plynoucích [Možný 2006], tzn. k odkladu rození dětí do vyššího věku. Pokles sňatečnosti je v Beckerově teorii vysvětlován v souvislosti se změnami pracovního trhu, respektive vstupu žen do placeného zaměstnání a s tím souvisejícím opouštěním domácností ženami. S rostoucí zaměstnaností žen totiž vzrůstá i cena jejich času stráveného péčí o domácnost a děti a ne v zaměstnání. Vycházejíc z výhodnosti dělby práce v rodině mezi mužem a ženou tím zároveň u lidí podle Beckera vzrůstají na pořízení si dětí investice, které při volbě jednání vyvolávají alternativní náhrady přinášející zisky, které by jinak byly získány v podobě dětí. Výnos manželství se oproti době předchozí ztrácí [Hamplová 2003a, 2003b] a naopak nesezdaná soužití nabývají na přitažlivosti [Hamplová 2003b]. Kromě této skutečnosti se podle Beckera na poklesu sňatečnosti i plodnosti podílí i rozvoj moderního státu a tržní ekonomiky, neboť oslabil význam rodiny pro člověka tím, že převzal zodpovědnost za aktivity, které s ní byly tradičně spjaté, jako např. vzdělávání, péče o děti, ale i choré a staré jedince [Hamplová 2003b]. Z Beckerova pohledu dochází s měnící se ekonomickou rolí žen k zavrhování manželství ve prospěch nesezdaných soužití.

Další představitelkou teorií racionální volby a zároveň kritičkou Beckerova pojetí je Valeria K. Oppenheimer. Ta rovněž vysvětluje změny demografického chování populace v souvislosti se změnami pracovního trhu. Zatímco Becker ale podle Hamplové [2003a, 2003b] spojuje změny v rodinném chování u obou pohlaví se vstupem žen do placeného zaměstnání, tak Oppenheimer spatřuje příčiny těchto změn u každého z pohlaví jiné. Navíc Oppenheimer staví svoji teorii na předpokladu, že u mužů a žen nedochází k odmítání manželství, jak tvrdí Becker, nýbrž pouze k odsunu vstupu do manželství do vyššího věku. Podle ní se se zaměstnaností ženám na sňatkovém trhu otevírají oproti minulosti nové možnosti úspěchu. Pro výběr partnerky již nejsou tak důležité vlastnosti typu fyzická atraktivita a osobnostní charakteristiky, ale měřítkem se stává jejich úspěch na pracovním trhu. Posun sňatkového věku žen je toho důsledkem, neboť se čeká, až se projeví jejich výdělečné schopnosti. U mužů naopak se změnami pracovního trhu dochází ke zhoršení jejich ekonomické pozice na začátku pracovní kariéry, z čehož plyne nutnost odsunu vstupu do manželství do doby, než dojde ke stabilizaci schopnosti budoucí rodinu ekonomicky zajistit. V nesezdaných soužitích mladých lidí spatřuje Oppenheimer reakci na vzrůstající počáteční

ekonomickou nestálost mužů a žen a také podle ní usnadňují rozhodnutí (ne)vstupu do manželství, neboť v průběhu jejich trvání mají partneři možnost získat množství informací [Hamplová 2003a, 2003b] a tudíž zvážit jednotlivé alternativy i jejich důsledky.

Kromě výše uvedených dvou autorů jsou do této kategorie teorií, jež změny rodinného chování lidí vysvětlují z pozice strukturálních změn objektivních podmínek, nejčastěji změn pracovního trhu, zařazeny i přístupy jiných autorů, např. Siegwart Lindenberg [Hamplová 2003b] nebo Hans-Peter Blossfeld a Mellinda Mills [Hamplová 2003a, 2003b].

2.2 Normativní teorie

Druhou skupinu teorií vysvětlujících změny v rodinném chování představují teorie normativní, které jako jejich příčinu shledávají proměnu hodnot a preferencí života lidí. Výchozím předpokladem umožňujícím tuto proměnu jsou pro většinu z nich modernizační a technologické změny spolu s rozvojem sociálního státu. Podle Hamplové [2003a, 2003b] není mezi představiteli shoda v tom, která z proměněných hodnot je pro objasnění změn tou rozhodující.

Za normativní teorii se považuje koncepce druhého demografického přechodu¹⁶ od D. J. van de Kaa, který se věnoval změnám třech společenských procesů – sociálně

¹⁶ Shrnutí změn druhého demografického přechodu pozorovaných od poloviny šedesátých let dvacátého století v posloupnostech tak, jak je uvedl D. J. van de Kaa (1997), uvádí Rychtaříková [2002: 113-114]:

- 1) „klesají počty narozených vyššího pořadí ve starším věku,
- 2) snižují se počty dětí počatých před sňatkem, a tím i počty manželství uzavřených na základě těhotenství snoubenky,
- 3) pokračuje snižování sňatkového věku,
- 4) rození dětí se odkládá do vyššího věku,
- 5) roste počet rozvodů, resp. odloučení,
- 6) sňatky se odkládají do vyššího věku, začínají předmanželská nesezdaná soužití a zvyšuje se průměrný věk při sňatku,
- 7) nesezdaná soužití se stávají častějšími, narůstá průměrný věk při narození prvního dítěte,
- 8) legalizují se interrupce a sterilizace, což umožnilo další snížení počtu nechtěných těhotenství,
- 9) nesezdaná soužití jsou stále častější u rozvedených a ovdovělých,
- 10) nesezdaná soužití se stávají alternativní formou vedle legálního sňatku, roste podíl dětí narozených mimo manželství,
- 11) průměrný počet dětí na jednu ženu se stabilizuje na velmi nízkých hodnotách,
- 12) průměrný počet dětí na jednu ženu lehce vzrůstá v důsledku rození „odložených“ dětí, stále častěji se rodí děti nízkých pořadí ve vyšším věku,
- 13) ne všechny „odložené“ děti se narodily,
- 14) roste chtěná (záměrná) bezdětnost,
- 15) velikost plodnosti generací nezajišťuje jejich reprodukci (počet dcer je menší než počet matek)“.

strukturnímu, kulturnímu a technologickému, které ovlivnily demografické chování populace [Hamplová 2003a, 2003b; Chaloupková, Šalamounová 2004]. „Mezi první patří sociální a ekonomické změny, tedy především vývoj vzdělanosti, zejména mezi ženami. S tím souvisí i rostoucí emancipace žen a jejich ekonomická nezávislost. Druhý proces souvisí s individualizací a důrazem na svobodu jedince. K technologickým pokrokům patří především stále se zkvalitňující antikoncepce“ [Chaloupková, Šalamounová 2004: 14]. Přestože uvedené procesy podle van de Kaa probíhají současně, nejvýznamnějším z nich je proces kulturní, neboť transformace sociálně strukturní a technologické se byly schopny projevit pouze na základě změn hodnotových vzorců v myšlení žen a mužů [Hamplová 2003a, 2003b] ve směru hodnotové pluralizace (např. tolerance rozvodu, interrupce, homosexuality [Rychtaříková 2002]. Za tím stojí podle van de Kaa individualismus a sekularizace. Vlivem změn se objevují lidé, kteří kladou důraz na seberealizaci, využívají možnosti svého prosazování a zároveň dávají přednost nezávislosti svých rozhodnutí, přičemž závazky, jež by je svazovaly, odsouvají, čímž logicky dochází ke zvyšování počtu nesezdaných soužití [Hamplová 2003a, 2003b].

Významným představitelem normativní teorie je Ronald Inglehart, který v sedmdesátých letech dvacátého století přichází s koncepcí *tiché revoluce* neboli procesu přechodu od materialistické k postmaterialistické společnosti. Do popředí svého zájmu staví změnu v hodnotách a životních orientacích lidí. Vycházejíc z rozdělení potřeb podle Maslowovy koncepce dospívá k názoru, že hodnoty ve společnosti lze rozdělit do dvou kategorií: materialistické a postmaterialistické. Materialistické hodnoty ale nezahrnují pouze, jak by název napovídal, podle Ingleharta hodnoty zabezpečující základní hmotné potřeby pro život, ale také hodnoty bezpečí, jistoty, respektování sociálního řádu. K postmaterialistickým hodnotám, které vycházejí z přesvědčení o zajištění základních životních potřeb s rozvojem sociálního státu, podle něj patří hodnoty naplňování sociálních a seberealizačních potřeb [Prudký a kol. 2009], tzn. hodnoty soustředěné na kvalitu života [Rabušic 2002; Hamplová 2003a, 2003b]. Podle Ingleharta se lidé namísto materialistických hodnot, které v období industrializace z hlediska ekonomických faktorů ovlivňovaly společenské procesy ve vztahu k fyzické jistotě a bezpečí, v moderních vyspělých společnostech orientují na základě hodnot postmaterialistických. Důraz je přitom kladen na možnost svobodné realizace individua [Rabušic 2002]. Z hlediska tohoto svého přístupu pak Inglehart přistupuje i k vysvětlení

změn v rodinném chování, když chápe snížení počtu uzavřených manželství ve prospěch zvýšení počtu lidí žijících v nesezdaném soužití nebo ve formě singles v souvislosti s hodnotovým posunem od materialistických k postmaterialistickým hodnotám. Z pohledu materialistických hodnot totiž představuje manželství a tradiční rodina pro lidi fyzickou jistotu a bezpečí, které jsou v moderních společnostech ale zabezpečeny státem, a tudíž se lidé mohou orientovat na základě hodnot postmaterialistických, které umožňují nezávislost a seberealizaci, s čímž souvisí upřednostňování alternativních partnerských vztahů na úkor instituce manželství [Hamplová 2003a, 2003b].

2.3 Změny z pohledu české sociologie

Výše uvedené koncepce vysvětlující změny rodinného chování probíhající od šedesátých let dvacátého století v severní a západní Evropě našly v posledním desetiletí dvacátého století své představitele i v české sociologické obci, která se vysvětlením porevolučních změn v českém rodinném chování rovněž zabývá. Jedno pojetí nejvýrazněji reprezentovala Jitka Rychtaříková, druhé viditelným způsobem zastupoval Ladislav Rabušic. Shrnutí základních momentů vysvětlení změn v rodinném chování u těchto dvou autorů výstižně vyjádřil Katrňák [2001: 225-226]:

„Podle Rabušice (1996, 1997) bychom za poklesem sňatečnosti měli vidět souběh dvou okolností. Na jedné straně se česká společnost transformovala ve společnost demokratickou, v níž se vytvořil prostor pro svobodné individuální volby a životní styly. Tím se z hlediska demografického vrací do skupiny západoevropských populací, které jsou od dob Hajnala (1965) charakterizovány vysokým sňatkovým věkem a vysokým podílem celoživotně svobodných v populaci. Na straně druhé jsou devadesátá léta obdobím, kdy sňatkovým trhem prochází generace, jejíž představy o manželském životě jsou odlišné od představ generace jejích rodičů. Nové formy partnerského soužití pro ni tvoří již samozřejmou alternativu k manželskému soužití.

Podle Rychtaříkové (1996, 1997) bychom za poklesem sňatečnosti měli vidět nepříznivé ekonomické podmínky transformující se české společnosti. Růst životních nákladů a nákladů na děti znamená, že mladí lidé nevstupují do manželství, protože nejsou dostatečně ekonomicky a sociálně zabezpečeni. Pociťují nejistotu, kterou navíc znásobuje nedostupnost získání vlastního bydlení při uzavření manželství. Tato nepříznivá situace je nutí odkládat vstup do manželství na pozdější dobu.“

Vidíme, že pozice Rychtaříkové by se dala přirovnat spíše k teoriím racionální volby, které vycházejí z předpokladu, že lidé racionálně zvažují své chování tak, aby

maximalizovali své zisky a minimalizovali své náklady. Oproti Beckerovi a Oppenheimer, kteří připisují změny rodinného chování změnám pracovního trhu, konkrétně vstupu žen na pracovní trh, ale Rychtaříková [2002] zdůrazňuje, že u nás i v ostatních zemích bývalého východního bloku byla před rokem 1989 vysoká ekonomická aktivita žen, a tak jsou jí změny rodinného chování mladé generace připisovány obecně zhoršeným ekonomickým podmínkám k uzavření manželství, které po roce 1989 nastaly.

Naproti tomu Rabušic [2000], který aplikoval Ingelhartovu teorii na českou společnost, zastává názor, že porevoluční změny rodinného chování jsou výsledkem hodnotového posunu mladé generace, čímž lze jeho přístup zařadit do okruhu normativních teorií [např. Hamplová 2003a, 2003b; Katrňák 2001].

Shrneme-li, je zřejmé, že k vysvětlení příčin změn rodinného chování lze přistoupit přinejmenším dvěma způsoby. Nebudeme zde soudit, jaké z uvedených hledisek, zda teorie racionální volby nebo teorie normativní, je pro vysvětlení změn v rodinném chování české populace vhodnější. Držíc se našeho cíle, kdy předmětem našeho zájmu je změna postojů mladé generace k partnerským vztahům a rodičovství, je nyní namístě se zaměřit na to, co postoje jsou a jakým způsobem lze na ně nahlížet.

3 Postoje

Do sociálních věd pojem postoj zavedli W. I. Thomas a F. W. Znaniecki, američtí autoři práce sepsané v letech 1918–20 a nazvané *Polský sedlák v Evropě a v Americe*, v níž význam postojů zdůraznili. V jejich pojetí je postoj chápán jako individuální protějšek objektivní sociální hodnoty a toto je v podstatě jako klasické pojetí postoje jako vztahu člověka k hodnotám akceptováno mnohými mysliteli, kteří se otázkou postojů zabývají a postoje definují.

3.1 Definování postoje

V souvislosti s vývojem studia postojů a vlivem různých myšlenkových proudů v sociologii a sociální psychologii existuje dnes celá řada definic postojů. Například ve třicátých letech dvacátého století definují autoři postoj následovně. E. S. Bogardus (1931) pokládá postoj „za tendenci jednat pro nebo proti něčemu v okolí, co tím dostává pozitivní nebo negativní hodnotu [cit. dle Geist 1992: 238]. L. L. Thurstone (1932) „považuje postoj za afekt, pro nebo proti psychologickému objektu, příp. za sumu idejí, vjemů (počitků), přesvědčení a emocí, vztahujících se k určitému objektu“ [cit. dle Geist 1992: 238]. A. G. W. Allport (1935) definuje postoj jako „[...] mentální a nervový stav pohotovosti, organizovaný zkušeností, vyvíjející direktivní nebo dynamický vliv na odpovědi individua vůči všem objektům a situacím, s nimiž je v relaci“ [cit. dle Nakonečný 2009: 239]. Na začátku padesátých let T. M. Newcomb (1950) říká, že „postojem individua vůči nějaké věci chápeme jeho predispozici vůči této věci jednat, vnímat, myslet a cítit“ [cit. dle Nakonečný 2009: 239-240]. O desetiletí později považuje C. T. Morgan (1962) postoj „za tendenci odpovídat kladně nebo záporně na určité osoby, předměty nebo situace“ [cit. dle Geist 1992: 238]. Autoři D. Krech, R. S. Crutchfield a E. L. Ballachey (1968), kteří postoje definují na konci šedesátých let, postoje vymezují jako „[...] trvalé soustavy pozitivních nebo negativních hodnocení, emocionálního cítění a tendencí jednání pro nebo proti společenským objektům“ [cit. dle Nakonečný 2009: 240]. Podle Velkého sociologického slovníku [1996: 812] lze postoj obecně vymezit jako „relativně ustálený sklon jedince chovat se v určité situaci určitým způsobem, případně reagovat pozitivně nebo negativně na podněty s takovou situací spjaté.“

Ačkoliv jednotlivé definice postoje nepopisují úplně to samé, shodují se ve dvou podstatných znacích. První shoda vyznačuje vztah postoje k předmětu, a tak každý postoj má svůj předmět. Předmět postoje nemusí být pouze materiální, ale může jím být i idea. Postoje tedy zaujímáme k jevům sociální povahy existujícím i myšleným. Za druhé se definice postojů shodují v tom, že jde o psychologické prožívání jeho významu, protože postoje jsou subjektivními duševními stavy člověka [Výrost, Slaměník 2008; Hadj-Mousova 2003].

Problémem některých definic postojů, jak uvádí např. Nakonečný [2009], je směřování postojů s motivy. Přitom od motivů, které bezprostředně aktivují jednání, se postoje liší vyšší mírou trvalosti a obecnosti. Motivy se vyskytují a existují pouze tehdy, když vyvolávají určité jednání (jsou jeho příčinou), zatímco postoje přetrvávají i v obdobích nečinnosti.

V současné době se pohled na postoje mění. Myslitelé již na postoje nenahlíží jako na stabilní, neměnné entity, ale postoje lidí jsou chápány jako proměnlivé v závislosti na více okolnostech, např. kontextu (záleží, jak jsou na ně dotazováni), ale také na jejich myšlenkových procesech. V tomto pojetí jsou postoje vnímány jako dočasné konstrukce [Wilson, Hodges, 1992; Tourangeau, Rasinski 1988; Tourangeau, Rips a Rasinski 2000; Vinopal 2008].

Slovy vyjádřený postoj bývá označován jako mínění (jinak názor).

3.2 Struktura postoje

Postoj sestává ze tří komponent, z nichž jedna může dominovat nad ostatními, ale obvykle se všechny nacházejí ve vyváženém stavu. Rozlišuje se složka postoje kognitivní, emotivní a konativní. Kognitivní (neboli poznávací) složka obsahuje to, co subjekt o předmětu svého postoje ví. Jedná se o strukturu poznatků týkajících se předmětu postoje. Emotivní (neboli afektivní) složka zahrnuje emoce vyvolané předmětem postoje v subjektu (např. sympatii, antipatii, hněv, atp.). Je složkou hodnotící, která určuje sílu (intenzitu) postoje, jež můžeme vyjádřit pozicí v prostoru postojového kontinua, od extrémně pozitivního přes neutrální až k extrémně negativnímu. Neutrální postoje se většinou vztahují k předmětům z pohledu subjektu nevýznamným nebo neznámým, zatímco extrémní postoje bývají velice intenzivní, jsou

odolnější proti změně, avšak jejich výskyt v populaci je poměrně malý. Konativní složka (neboli chování) vyjadřuje to, jak se postoj v subjektu projevuje navenek. Jde o získanou dispozici chovat se vůči předmětu postoje určitým způsobem. Obsah takového chování určují kognitivní a emotivní složky postoje, ale svoji významnou roli zde sehrávají i vlivy situační [Nakonečný 2009; Hadj-Moussová 2003].

Podle Hadj-Moussové [2003] vytvářejí vzájemné vztahy jednotlivých komponent tzv. konzistenci postoje. Stabilnější je takový postoj, který má větší vnitřní soulad mezi složkou kognitivní a emotivní. Tím se postoj stává více odolný vůči vnějším vlivům. Určujícím momentem konzistence postoje je intenzita emocionální složky. Složka konativní je nejméně stabilní komponentou postoje, neboť na chování působí i vlivy situační, např. i při relativně konzistentním postoji nemusí být chování vždy v souladu, pokud tomu vnější situace brání (př. projevení negativního postoje k fotbalu uprostřed rozvášněných fanoušků).

3.3 Utváření postojů a jejich změna

Postoje, jakožto hodnotící vztahy k předmětům, jsou produktem učení. Hodnotová orientace se u jedince vytváří v průběhu primární socializace, kdy se již od dětství učí působením interakčních činitelů (nejen rodina, škola, vrstevníci, ale později také média) oceňovat, co je dobré a co špatné. Toto oceňování probíhá ve dvou rovinách. Prvně se jedinec učí v rovině společensko-normativní oceňovat, co za dobré či naopak za špatné považuje jeho kulturní a sociální prostředí. Později se i na základě vlastní zkušenosti jedinec učí hodnotit, co je dobré a co špatné, v rovině druhé, a to v rovině subjektivní. Utvořený postoj je výsledkem obou hledisek, nicméně je důležité zdůraznit, že na základě vlastní zkušenosti s předmětem se vytváří jen malé množství postojů, neboť disponujeme postoji k mnoha předmětům, materiální a především nemateriální povahy, se kterými jsme nikdy do kontaktu nepřišli [Nakonečný 2009; Hadj-Moussová 2003].

Výše uvedené značí, že většinu postojů získáváme učením. Vše naučené je zároveň tím determinované, a tudíž relativně stálé. Přesto se postoje za určitých podmínek mohou měnit. Centrální postoje, neboli ty, které ze subjektivního hlediska jedince vyjadřují vztah k významným předmětům, jsou stabilní a obvykle se v běžném životě nemění. Pravděpodobnější než celková změna postoje je změna jeho intenzity,

buď ve směru pozitivním, nebo negativním. Důležitou roli při změně postojů sehrává jedinec, jakožto subjekt postoje, a jeho psychické vlastnosti, zejména míra ovlivnitelnosti a subjektivní významnost postoje. Vedle osobnosti jedince je podstatným momentem při změně postojů kontext, ve kterém jsou fakta ovlivňující změnu postoje předkládána, a důvěryhodnost jejich zdroje. Pro změnu postoje se ze sociálně psychologického hlediska používá přesvědčování (neboli persvaze), ve kterém se uplatňuje racionální a emocionální argumentace, případně argumentace kombinovaná. Nejvlivnějším prostředkem ke změně postojů je emocionální argumentace, která působí na emotivní složku postoje, jež vyvolává změnu. Racionální argumentace působící na změnu postojů většinou za podpory emocionální argumentace využívá podle Nakonečného [2009] například následujících postupů. Prvním z uvedených je tzv. rytmus ano-odpovědí, kdy se při přesvědčování přesvědčovanému předloží za sebou jdoucí otázky, na které musí odpovědět „ano“. Poté se mu přihraje otázka působící směrem přesvědčování, na kterou existuje sklon přesvědčovaného odpovědět též „ano“. Další alternativou racionální argumentace je technika spoluběžce, kdy se vychází z toho, že lidé konají a vyznávají to, co koná a vyznává většina. Pak je důležité při změně postoje přesvědčovaného utvrdit v tom, že by měl zaujmout takový postoj, který zaujmají všichni ostatní [Nakonečný 2009; Výrost, Slaměník 2008; Hadj-Moussová 2003].

Výzkumy postojů ukázaly, že za změnami odpovědí respondentů na postojové otázky může stát i pouhá změna slov otázky nebo pořadí předkládaných otázek [Tourangeau, Rasinski 1988; Wilson, Hodges 1992]. Významné poznatky týkající se změn postojů podávají Wilson a Hodges [1992], kteří se ve svých výzkumech zaměřili na důvody respondentů, proč jsou jimi vyjadřované postoje právě takové, jak je sami v dotaznících vyjádřili. Autoři zjistili, že vnitřní zkoumání těchto důvodů samotnými respondenty je častou příčinou změny jejich postojů¹⁷.

¹⁷ Blíže viz Wilson, Hodges [1992: 43-47].

D. Krech, R. S. Crutchfield a E. L. Ballachey (1962) uvedli přehled charakteristik postojů vztažených k jejich možné změně. Při změně postoje hrají roli následující atributy:

- 1) *extrémnost postoje*, kdy extrémní postoje změnám nejvíce odolávají,
- 2) *multiplexita postoje*, kdy multiplexní postoje, které jsou založené na množství poznatků, jsou odolnější změnám, než postoje jednoduché, založené na jediném poznatku,
- 3) *konzistentnost vnitřních složek*, kdy postoj, který má vnitřní složky v souladu, je více stabilní,
- 4) *interkonexe postojů*, kdy jednotlivé postoje mohou být na sobě různě závislé a proto jsou rezistentní vůči změnám ty postoje, které jsou více propojeny s ostatními postoji,
- 5) *konsonance v seskupení postojů*, kdy změnám snáze odolávají ty postoje, které jsou shodné a mohou se navzájem podporovat,
- 6) *síla a množství uspokojovaných potřeb*, kdy postoje uspokojující více významných potřeb jsou odolnější změnám z důvodu podpory vnitřní stability osobnosti,
- 7) *centrálnost vztažných hodnot*, kdy stabilnější jsou postoje centrální oproti periferním, které se netýkají významných předmětů [dle Nakonečný 2009].

Zvláštními typy postojů, které jsou velice odolné vůči změnám, jsou předsudky¹⁸ a stereotypy¹⁹.

3.4 Vztah postoj - chování

Z výše uvedených definic postojů plyne, že postoj je pojímán jako predispozice způsobu chování jedince v situaci s téměř postojem spjaté. Později při zkoumání výzkumů z oblasti postojů však dospěli někteří myslitelé (např. Wicker 1969) k názoru, že postoje nejsou determinujícími faktory lidského jednání, neboť pozorované chování k objektům postojů zcela neodpovídá těmto postojům. Podnětem pro zkoumání vztahu postoj a chování se stal v roce 1934 výzkum provedený R. T. LaPierrem, který společně s párem čínských manželů cestoval po Spojených státech, kde žádali ve 250 různých ubytovacích a restauračních zařízeních o ubytování či o obsloužení. Při této osobní žádosti se shledali pouze jedenkrát s odmítnutím. Následně LaPierre do týchž zařízení rozeslal písemný dotaz ve formě dotazníku na možnost uvítání čínských hostí. Ze 128 navrácených dopisů bylo celých 92% odpovědí negativních [Nakonečný 2009; Výrost, Slaměník 2008; Vávra 2006].

¹⁸ O předsudcích blíže viz Nakonečný [2009: 276-279].

¹⁹ O stereotypch a předsudcích blíže viz Hadj-Mousová [2003: 41-42].

Podle Nakonečného [2009] existuje více různých interpretací pro výsledky výše uvedeného LaPierrova výzkumu. Jedno z vysvětlení se odvolává na to, že při osobní žádosti byl zřetel brán na „bílý“ doprovod čínského páru. Další interpretace říká, že osoby odpovídající na písemný dotaz se neztotožňovaly s osobami, které cestující v uvedených zařízeních obsluhovaly.

Vávra [2006] např. cituje Rokeacha, který výsledky LaPierrova výzkumu vysvětluje jako střet dvou postojů – postoje k objektu (k Číňanům) a postoje k situaci. Nad negativním postojem k Číňanům převládá podle Rokeacha postoj k situaci, kdy obsluhující jednali ve shodě s aktuálně přijatými normami. Vávra nicméně tento způsob interpretace vztahu postoje a chování hodnotí v rovině praktické jako neúčinný, neboť nesoulad mezi vyjádřeným postojem a chováním v dané situaci je takto zdůvodňován dalším postojem.

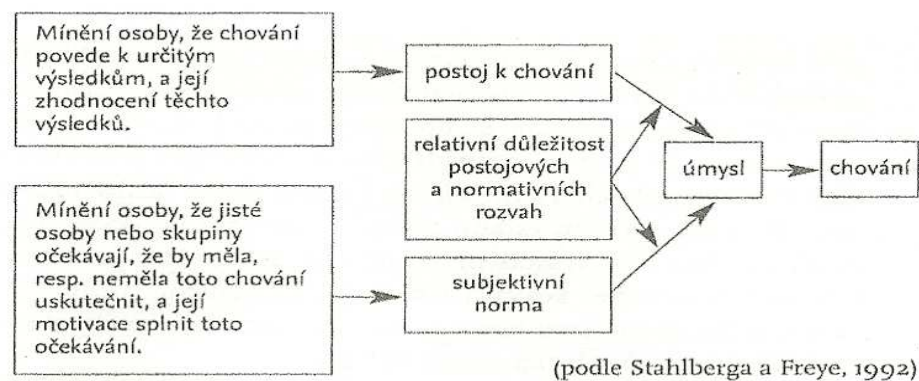
Výše uvedený rozpor mezi vyjádřeným postojem v dotazníkové formě a skutečným chováním se podle Výrosta [2008] od šedesátých let označuje jako LaPierrův paradox.

Nejen výsledky výzkumu LaPierra, ale také dalších (B. Kutner a další 1952, L. Festinger 1964) inspirovaly A. W. Wickera k tomu, aby v roce 1969 zanalyzoval dosavadních 47 výzkumů týkajících se vztahu postojů a chování. Na základě naměřených korelací mezi chováním a příslušnými postoji, které se ukázaly velice nízké, dospěl Wicker k závěru, že závislost způsobů jednání jedince na jeho postojích je minimální zejména z toho důvodu, že jednání je ovlivněno takovými intervenujícími proměnnými, jakými jsou osobnostní (např. ostatní postoje, schopnosti verbální, intelektuální a sociální) a situační (např. normativní kontrola, specifická objektu postoje, přítomnost jiných osob) faktory [Nakonečný 2009; Výrost, Slaměník 2008; Vávra 2006].

Nakonečný [2009: 242] říká, že „*obecně lze říci, že postoje determinují způsob jednání, respektive jsou konzistentní se způsoby jednání, pokud to situace dovoluje.*“ Naproti tomu Chaloupková s Šalamounovou [2004] vycházejí při zkoumání postojů z toho, že postoje jedinců jsou obecné a k reálnému jednání jedince se mohou vztahovat pouze slabě, neboť vyjadřují to, co je žádoucí obecně, nikoliv to, co je jedincem považováno za žádoucí pro sebe samého. Podle autorek tím, co reálné jednání jedinců může ovlivnit více, jsou jedincovy osobní preference.

V průběhu sedmdesátých až osmdesátých let dvacátého století se vztahem postoj a chování podrobněji zabývají M. Fishbein a I. Ajzen (1975, 1980), jejichž pohled se významně odlišuje od předchozích zkoumání. Prvně autoři na rozdíl od dominujících názorů, kdy se pojmem postoj obvykle chápá kognitivně-emotivně-konativní struktura, používají tento termín k označení pouze jedné ze složek, a to složky emotivní. Za druhé Fishbein a Ajzen v chování rozlišují záměr/úmysl chování a aktuální chování, jež byly v předchozích zkoumáních postojů ztotožněny. Mezi záměrem chování a aktuálním chováním existuje podle Fishbeina a Ajzena kauzální spojitost, kterou znázorňuje obrázek.

Obrázek 1 Model podle M. Fishbeina a I. Ajzena

Zdroj: NAKONEČNÝ, M.: *Sociální psychologie*. 2. vyd., rozš. a přeprac. Praha : Academia, 2009, str. 245.

Výše uvedené schéma vztahu postoj a chování je pilířem teorie, kterou autoři označují jako *teorie zdůvodněného jednání* („theory of reasoned action“). Podle této teorie je chování jedince determinované úmyslem. Úmysl jedince chovat se v určité situaci určitým způsobem se formuje na základě dvou zdrojů, a to postoje k chování, neboli vnitřního individuálního tlaku, a subjektivní normy, neboli vnějšího sociálního tlaku, který může působit ve shodě s postojem nebo proti němu. Lidé v určité situaci zvažují mezi vnitřním a vnějším tlakem. Podle autorů pak výsledné jednání nemusí být nutně v souladu s vnitřním přesvědčením [Nakonečný 2009; Výrost, Slaměník 2008]. Podle Výrosta [2008] tato teorie sedmdesátých let dvacátého století významně ovlivnila obnovení výzkumu v oblasti postojů. Řada výzkumníků se s jejími názory ztotožnila, ale stala se i předmětem kritiky. Nakonečný [2009] uvádí mezi ty, kteří poukazují na nedostatky této teorie, např. Stahlberga a Freye (1992), W. Herknera (1991).

Předcházející text pojednává o tom, že postoje mohou ovlivnit lidské jednání. Na druhé straně je nutno podotknout, že i lidské jednání může ovlivnit postoje. Podle Nakonečného [2009] je D. G. Myers (1993) tím, kdo odhaluje oboustrannou závislost vztahu postoj a chování, neboť podle něj nejen myšlení přivádí jedince k akci, ale také akce přivádí jedince k myšlení. Proč jednání může ovlivnit lidské postoje, vysvětlují podle Myerse tři teorie. Podle první teorie, teorie sebe prezentace, jedinci beroucí ohled na své chování očekávají, že svým jednáním vzbudí dobrý dojem, a proto své postoje přizpůsobují svému jednání. Teorie disonance říká, že jedinci jednající v rozporu se svými postoji pociťují napětí, které adaptací svých postojů, aby byly konzistentní s jednáním, vnitřně eliminují a své chování tím ospravedlňují. Třetí teorie, teorie sebepercepce, vysvětluje vliv jednání na postoje tak, že jedinci získávají informace o svých postojích tím, že vyvozují závěry z vlastního chování [Nakonečný 2009]. Poznatky o přizpůsobení postoje na základě lidského jednání jsou ale známy již z šedesátých let dvacátého století, kdy toto bylo předmětem různých experimentů, na základě nichž bylo zjištěno, že za jistých okolností jsou postoje poměrně tvárné [Wilson, Hodges 1992].

Vliv jednání na postoje má svůj význam podle Vávry [2006] i ve výzkumu. Converse a Pierce provedli ve Francii v letech 1967 a 1968 longitudinální výzkum, na základě něhož ukázali vliv masových protestů na změny ve veřejném mínění – vyhraňování postojů kolem výrazných seskupení. Z toho plyne, „že *postojová data, která byla sebrána po takových masových akcích, lze obtížně použít jako vysvětlení příčin protestu – což se ovšem přesto někdy děje, protože právě taková významná událost dá popud k výzkumu*“ [Vávra 2006: 10].

3.5 Funkce postojů

Postoje mají individuální význam. Různí jedinci mohou zastávat tytéž postoje z různých příčin, sám jedinec může zastávat určitý postoj z více než jedné příčiny. Postoje plní vůči jedinci několik funkcí. Nakonečný [2009] vychází z rozlišení D. Katze (1960) a uvádí následující funkce postojů. Na základě instrumentální funkce fungují postoje jako prostředky k hodnocení předmětů (pozitivní postoje si vytváříme k předmětům, které máme spojeny s odměnami, naopak negativní postoje si vytváříme k předmětům, které máme spojeny s tresty). Postoje plnící tuto funkci řídí chování

jedince tak, aby odměny byly maximální a tresty minimální. Ego-defenzivní funkci mají takové postoje, které chrání vlastní „já“ jedince před úzkostí. Hodnotově expresivní funkci mají postoje, které se vyjadřují k jedincovým hodnotám a zasazují se za jejich realizaci. Na základě kognitivní funkce pomáhají postoje jedinci uspořádat si poznatky o světě i sobě samém a umožňují mu orientaci ve světě kolem.

3.6 Postoje a jejich měření

Z hlediska metodologického je postoj definován jako hypotetická konstrukce, která vyjadřuje určitou pravděpodobnost a pravidelnost výskytu určitého chování [Velký sociologický slovník 1996]. Podle Geista [1992: 284] se jedná o latentní proměnnou, „*kteřá je funkcí mnoha jiných proměnných, není přímo nebo bezprostředně pozorovatelná a, pokud se manifestuje, je externím pozorovatelem zjiřitelná svou verbální nebo neverbální expresí.*“

V empirických výzkumech jsou postoje zkoumány prostřednictvím postojových výroků, které jsou v baterii předloženy respondentům k zodpovězení formou nejrůznějších škál odpovědí, např. pěti položková škála (rozhodně souhlasím; spíše souhlasím; ani souhlasím, ani nesouhlasím; spíše nesouhlasím; rozhodně nesouhlasím). Vávra [2006: 9] tento způsob výzkumu postojů, „*[...] kdy se někoho zeptáme, co si myslí o určitém objektu, jaký k němu má vztah [...]*“, označuje za nejjednodušší postup. I tak ale podle něj vyvstává otázka, zda se lze prostřednictvím verbálních odpovědí nějakým způsobem, jenž je spolehlivý, dostat k tomu, co se nachází někde „hluboko v nás“. Vedle přístupu měření postojů, kdy postoj nepřímo měříme na základě zvolených indikátorů, lze podle Vávry postoje měřit na základě jejich projevů, totiž výskytu chování s postojem spjatého. Je tudíž důležité, aby každý výzkumník, který se postoji zabývá, si postoj prvně definoval.

Shrneme-li, dozvěděli jsme se, že k pojmu postoj lze přistoupit z vícero hledisek, jež se následně odrážejí v jeho definování. Existuje proto celá řada definic postojů. Někteří autoři tak např. definují postoj z hlediska představy o jeho stálosti, jiní jej považují za proměnlivý v závislosti např. na reálných situačních podmínkách nebo na kognitivních aspektech jedinců při procesu dotazování se na ně. Shoda mezi

výzkumníky, již se postoji zabývají, panuje podle některých v tom, že postoj je vztažen k předmětu a zároveň se jedná o subjektivní duševní stav člověka, který postoj zaujímá. Důležité také je, že jde o hodnotící vztah. Z čehož plyne, že postojem je současně vyjádřen i vztah člověka k hodnotám spjatým s předmětem postoje.

Dále z výše uvedeného lze říci, že k definování postojů jako relativně stálých nahrává skutečnost, že většina z nich se utváří v procesu učení, a to ve dvou rovinách: v dominující společensko-normativní rovině, v níž se učíme oceňovat, co je považováno za dobré a naopak špatné v našem kulturním a sociálním prostředí, a v rovině subjektivní, kdy se učíme oceňovat, co je dobré a naopak špatné na základě naší vlastní zkušenosti. Ve výsledném postoji jsou zohledněny obě roviny, nicméně, jak bylo řečeno výše, s mnohými předměty, k nimž zaujímáme postoj, nepřicházíme nikdy zkušenostně do styku.

Přestože se většina postojů získává učením, a tudíž jsou brány jako relativně stálé, mohou se postoje za určitých podmínek měnit, a to na základě osobnostních, situačních nebo kontextových okolností. Než celková změna postoje se ovšem daleko více předpokládají změny jeho intenzity, buď v pozitivním, nebo negativním směru.

Důležité pro nás také je, jak lze nahlížet na vztah postoj – chování. Dozvěděli jsme se, že tento vztah lze interpretovat obousměrně. Za prvé je postoj mnohými chápán jako predispozice způsobu chování jedince v situaci s tímže postojem spjaté, i když tuto skutečnost mnohé výzkumy deklasují, neboť tvrdí, že výsledné jednání, které je založené na postojích, je ovlivněno např. osobnostními a dalšími situačními faktory. Za druhé lze tvrdit, že lidské jednání může mít vliv na postoje, neboť i vykonaný čin přivádí jedince k myšlení.

K empirickému výzkumu postojů lze přistoupit přinejmenším ze dvou hledisek. Jaký přístup ke zkoumání postojů výzkumník zaujme, závisí na tom, co konkrétně chce daný výzkumník zkoumat.

4 Postoje k partnerským vztahům a rodičovství a výzkum

Změny rodinného chování nastartované po roce 1989 vyvolaly mezi demografy a sociology zájem nejen o zkoumání jejich příčin a následného vývoje, ale také o samotné názory veřejnosti a zejména mladé generace na rozrůznující se formy partnerských vztahů a rodičovství. Výrazný pokles počtu uzavíraných sňatků mladých jedinců a zároveň posun uzavírání prvních sňatků a rození dětí do vyššího věku v posledním desetiletí dvacátého století znepokojil z hlediska demografické reprodukce některé badatele natolik, že se začali zabývat tím, zda se jedná o odklad nebo zda se tato věková hranice blíží k takové, za kterou se odklad bude častěji měnit spíše v trvalé odmítání jak manželství, tak především rození dětí [Fialová a kol. 2000; Hašková, Rabušic 2008]. Impulsem této obavy se stala tvrzení, že „[...] od určitého věku již lidé své zvyky a chování obtížně mění nebo je dokonce již ani měnit nechtějí či se začnou cítit příliš staří na to mít malé děti.“ [Fialová a kol. 2000: 65]. Od devadesátých let dvacátého století, zejména od jejich druhé poloviny, se proto obsahem mnohých výzkumů staly otázky týkající se preferencí partnerského soužití, počtu dětí, ale také postojů k rodině a rodičovství i partnerským vztahům obecně.

Při výzkumech tohoto typu je podle Šalamounové a Šamanové [2003] nebo Chaloupkové a Šalamounové [2004] důležité uvědomění si faktu odlišnosti dvou typů výroků obsažených v dotaznících, a to výroků postojových, jež se ve většině případů týkají obecného názoru, a výroků týkajících se budoucích záměrů dotazovaných [podobně Nešporová 2006]. Zdá se, že z jejich hlediska jsou preferenční výroky vnímány jako více vypovídající o budoucím chování než výroky postojové. Je však nutné si uvědomit, že reálné chování jedinců se i od předpokladů dotazovaných může vlivem konkrétní situace lišit, např. ti, kteří by rádi vstoupili do manželství, sňatek nakonec neuzavřou z důvodu toho, že jejich partner nebo partnerka jej uzavřít odmítá nebo žádný vhodný protějšek nepotkají, a naopak ti, jež vstup do manželství odmítají, se ožení nebo vdají, protože jejich partneri sňatek vyžadují [Hamplová 2000; Fialová a kol. 2000].

Hašková s Rabušicem [2008: 14] zase tvrdí, že „pokud mladí lidé v současnosti sňatek z nejrůznějších důvodů pouze odkládají, mělo by být z jejich postojů zřejmé, že manželství neztrácí svou hodnotu, a že jej chápou jako ideální i reálnou součást svého života v blízké budoucnosti. Pokud by naopak platilo druhé vysvětlení [trvalé a nevratné

odmítání uzavření manželství], *měli bychom zachytit v postojích mladých lidí pokles hodnoty manželství a růst oblíbenosti jiných, více individualizovaných forem soužití, které by měly být vnímány jako plnohodnotné alternativy k manželství. Zároveň bychom měli ve společnosti zachytit pokles sociálního tlaku na uzavírání manželství a růst akceptace jiných forem uspořádání soukromého života.*“ Z jejich pohledu lze soudit, že budoucí rodinné chování je možné odvozovat i z výroků postojových. Poslední citovaná věta navíc navozuje předpoklad, že rodinné chování jedinců je výrazně ovlivňováno převažujícími názory ve společnosti [podobně Šalamounová a Šamanová 2003]. Z hlediska vysvětlení Haškové a Rabušice to podle nás znamená, že obecné postoje, které jsou dominující u veřejnosti, mají vliv na postoje jedinců, jež se odrážejí v jejich reálném jednání.

At' se tedy zaměříme na zkoumání preferencí nebo postojů, jsou výsledky výběrových šetření zabývajících se touto problematikou o mnohém vypovídající. Nešporová [2006: 216] k tomu dodává, že výzkumy postojů lidí jsou významné z toho důvodu, „[...] *že pomáhají odhalit jejich [lidské] přístupy a toleranci k určitým institucím nebo situacím.*“

V souvislosti se zjišťováním postojů jsou vedle postojových otázek často zkoumány i změny v hodnotové orientaci lidí spjaté s rodinným životem. Podle Hamplové [2003c] mnozí demograficky orientovaní autoři zdůrazňují relativní stabilitu hodnot, ovšem jiní autoři poukazují na jejich proměnlivost v závislosti na konkrétních situačních podmínkách.

Výzkumy preferencí proběhlé do konce první dekády jednadvacátého století ukazují, že česká společnost zůstává stále promanželsky orientovaná. Manželství představuje u většiny dotazovaných preferovaný způsob partnerského života.

Mnohé výzkumy ukazují, že hodnota rodiny se v zásadě nemění. To, co se mění je obsah této hodnoty [Kuchařová 2003]. Podle Hamplové [2000, 2003c] se v české společnosti mění především vnímání nesezdaného soužití a to konkrétně toho předmanželského, které představuje přechodnou fázi před uzavřením sňatku (a nebo rozchodem) a které je českou veřejností stále více tolerováno. Autorka dokonce hovoří o předmanželském nesezdaném soužití jako o současné normě spojené s uzavřením manželství a založením rodiny, neboť tzv. soužití dvou partnerů na zkoušku je obecně vnímáno jako vztahu prospěšné. Podle Dimitrové [2007] však tolerantnost české

veřejnosti k nesezdaným soužitím často klesá v momentě, kdy se začne jednat o děti a jejich výchovu. V takovém případě bývají sňatek a manželství posuzovány jako důležité. Podle Šamanové a Stěhulové [2011] se nezvětšuje pouze tolerantnost k nesezdanému soužití, ale také k ostatním formám partnerského soužití, jež jsou alternativou k tradičnímu manželství.

Zároveň se mění i představy respondentů o způsobech zakládání rodiny, a to zejména v důsledku rostoucího individualismu a rozšíření možností životních cest jednotlivců (např. cestování, vzdělávání, profesní seberealizace).

Rozdíly v hodnocení nesezdaného soužití jsou znatelné zejména na základě věku²⁰. Starší generace, lidé, kteří dospívali v době předrevoluční, jsou více konzervativní a upřednostňují tradiční model přímého vstupu do manželství. Naproti tomu mladá generace, lidé dospívající po roce 1989, preferuje nesezdané soužití jako předstupeň manželství, ale mnohdy také jako dlouhodobý svazek, který se sňatkem nepočítá. I postoje týkající se rodičovství jsou diferencované z hlediska věku. Starší generace zaujímají k rodičovství konzervativnější stanovisko a spojují jej převážně s manželstvím. Zatímco postoje mladé generace jsou oproti starším generacím více tolerantní k rodičovství za svobodna.

Shrme-li, je pro nás podstatné, že v souvislosti s proběhnutými změnami rodinného chování po roce 1989 se obsahem mnohých výzkumů staly otázky týkající se nejen hodnot a preferencí, ale také postojů k partnerským vztahům a rodičovství. Jak ukázaly dosavadní výzkumy, postoje k partnerským vztahům a rodičovství jsou diferencované. Rozdíly jsou markantní (nejen) z hlediska věku. Starší generace zaujímají spíše konzervativní stanovisko, zatímco mladší jsou více liberální. Zároveň lze říci, že podle výzkumníků dosavadní zjištěné postoje k partnerským vztahům a k rodičovství nekorrespondují s reálným chováním české populace.

²⁰ Statisticky významné rozdíly postojů k partnerským vztahům a k rodičovství podle dalších sociodemografických charakteristik budou podrobněji rozebrány v empirické části.

5 Empirická část

Empirická část se věnuje otázce postojů k partnerským vztahům a rodičovství. Zajímá nás, jaké změny těchto postojů nastaly v průběhu posledních dvaceti let. Středem našeho zájmu se stala generace mladá, která byla označena za nositele změn v rodinném chování, které v České republice nastaly po roce 1989, a již budeme analyzovat podrobněji. Pro zachycení posunů v postojích mladé generace oproti generacím starším budou zkoumány jak postoje vyskytující se v celé populaci, tak v jednotlivých generacích. Vývoj změn postojů k partnerským vztahům a rodičovství bude zkoumán pomocí sekundární analýzy tří výběrových datových souborů české populace, a to především v souvislosti s vybranými sociodemografickými ukazateli. Vzhledem k tomu, že námi zkoumané datové soubory obsahují i některé údaje o reálném chování respondenta, bude vyvíjena snaha i o zohlednění tohoto. Analýza bude provedena s použitím programu SPSS 16.0 pro Windows.

5.1 *Východiska empirické části*

Změny rodinného chování nastartované v první polovině devadesátých let dvacátého století jsou charakteristické zejména odsunem sňatků a prvních porodů mladých jedinců do vyššího věku. Zároveň s tím dochází např. k růstu podílu nesezdaných soužití i tzv. singles na úkor instituce manželství. Příčiny těchto transformací jsou od druhé poloviny devadesátých let vysvětlovány na základě dvou teoretických konceptů. První z nich vidí příčinu ve změně ekonomických podmínek mladé generace pro vstup do manželství, druhý vysvětluje změny rodinného chování na základě hodnotových posunů u mladé generace. Přestože významně nevyzdvihujeme vhodnost ani jedné z uvedených variant a domníváme se, že příčiny změn rodinného chování po roce 1989 mohou být vysvětleny i kombinací obou těchto teoretických hledisek, v kontextu této práce se v její analytické části spíše dotýkáme hlediska druhého, tj. hodnotového. I když se problematice hodnot a zkoumání jejich změn přímo nevěnujeme, s hodnotami okrajově pracujeme. A to v souvislosti s předmětem našeho zájmu, kterým jsou postoje mladé generace k partnerským vztahům a rodičovství, resp. jejich změna (vývoj). Podle Rabušice [2000: 19] totiž není možné hodnoty pozorovat přímo, nýbrž lze je zachytit pomocí indikátorů. Jedním ze způsobů je podle něj „[...]

dedukovat hodnoty z postojů, které jsou měřeny v rámci dotazování prostřednictvím nejrůznějších škál.“

Hodnoty jsou v našem pojetí vnímány jako nadindividuální objektivní entity organizující naše postoje. Jsou tedy v postojích jedinců obsaženy a zároveň jimi vyjadřovány. Jsme si vědomi toho, že se v našem případě jedná o jednostranné zaměření, neboť víme, že nejenom hodnoty mají vliv na postoje, ale také postoje mohou hodnoty ovlivňovat [Velký sociologický slovník 1996; Rabušic 2000].

Postojem pak máme na mysli hodnotící stanovisko jedince, vyjádření vztahu jedince k určitému předmětu materiální i nemateriální povahy (v našem případě jsou jimi výroky o partnerských vztazích a rodičovství), jež je relativně stálé. Odhlížíme tudíž od jakékoliv situační podmíněnosti postojů, i např. kontextové nebo kognitivní či jakékoliv jiné. Zároveň se domníváme, že lze na jejich základě usuzovat výskyt určitého chování, i když se podle nás jedná spíše jen o orientační pravděpodobný odhad trendu budoucího chování platného v případě, že se reálné objektivní okolnosti jednání spjatého s vyjádřeným postojem nezmění. Vycházíme přitom z Rabušice [2000: 19-20], který tvrdí, že *„chceme –li [...] sociologický výzkum vůbec provádět, musíme připustit, že odpovědi na standardizované otázky, které měří naše postoje, mohou být považovány za chování, v němž jsme ovlivňováni našimi vrozenými a získanými dispozicemi, jež formují naše hodnoty.“* V případě vyjadřovaných postojů mladé generace k manželství a rodičovství taktéž předpokládáme, že u většiny mladých jedinců se tyto postoje vytvářejí učením založeným více na rovině společensko-normativní než subjektivní, neboť se vztahují k předmětům (manželství, rodičovství), o kterých se domníváme, že většina s nimi nemá osobní zkušenost. Na základě dat o reálném chování totiž předpokládáme více svobodných a bezdětných jedinců v této generaci. Naproti tomu lze se domnívat, že postoje k nesezdanému soužití se utvářejí u mladé generace více na základě roviny subjektivní, kdy se námi předpokládá zkušenost s tímto typem soužití.

Jestliže se hodláme níže věnovat analýze postojů mladé generace, pak je nutné, abychom si definovali i ji. Pro účely empirické analýzy mladou generaci vymezujeme věkově, a to konkrétně jedinci ve věku dovršení zletilosti, tedy 18 let, až do věku 35 let včetně. Více méně se držíme rozlišení podle vývojové psychologie Vágnerové [2000], podle které se fáze dospělosti do 35 let označuje jako mladá dospělost. Ta je charakteristická tím, že by jedinec měl být schopen zvládnout tři vývojové úkoly, jimiž

jsou za první profesní role, za druhé stabilní partnerství (resp. manželství) a za třetí rodičovství. Zahrnutí dosaženého věku 35 let do námi definované mladé generace je prosté. V podrobnější analýze postojů mladé generace bychom se rádi zaměřili na odlišnosti uvnitř této věkové kohorty. Naším úmyslem je proto následně mladou generaci rozdělit podle věku na dvě věkově totožné skupiny, a to 18-26 let a 27-35 let, a zkoumat jejich názorové odlišnosti.

5.2 Použitá data

Empirická část vychází z analýzy dat výzkumného šetření ISSP (International Social Survey Programme). Jedná se o dlouhodobý mezinárodní výzkumný projekt zaměřený na postoje, který vznikl v roce 1983. Od roku 1985 je každoročně šetřen modul otázek na zvolené téma včetně sady sociodemografických ukazatelů. Témata se po určité době opakují. V současné chvíli se projektu účastní 48 zemí z celého světa, kde výzkum organizuje příslušná výzkumná instituce. Česká republika je členem ISSP od roku 1992 a výzkum zde koordinuje Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Výzkumný projekt ISSP je charakteristický kombinací dvou rovin komparace. Výsledky šetření je možné srovnávat jak v mezinárodní, tak v časové perspektivě.

Výzkumný modul Rodina a gender role²¹, ve kterém jsou respondenti a respondentky dotazováni na to, zda souhlasí nebo nesouhlasí s výroky, jež se týkají postojů k manželství, nesezdanému soužití a k rodičovství, proběhl v České republice v letech 1994, 2002 a 2012. Cílovou populací tohoto šetření je populace České republiky starší 18 let. Jako výzkumný nástroj je používán standardizovaný dotazník a metodou sběru dat je standardizovaný rozhovor. Data jsou získávána vícestupňovým náhodným výběrem.

V roce 1994 proběhl v České republice sběr dat v rámci výzkumu ISSP v měsíci září prostřednictvím agentury UNIVERSITAS a její tazatelské sítě. Datový soubor²² obsahuje 1157²³ respondentů. Datový soubor neobsahuje váhy.

²¹ Poprvé bylo toto výzkumné šetření v rámci ISSP uskutečněno v roce 1988, kdy Česká republika ještě nebyla členem.

²² Datový soubor z roku 1994 byl pro účely analýzy stažen online z Českého sociálněvědního archivu dne 2.7.2012.

Český datový soubor ISSP 2002 byl získán v průběhu měsíců září a října. Na sběru dat se podíleli tazatelé výzkumné agentury SC&C. Základní reprezentativní datový soubor přináší informace o 1289 respondentech. V tomto roce zároveň proběhl i nadvýběr mladých respondentů ve věku do 35 let. Tento reprezentativní nadvýběr obsahuje informace od dalších 373 respondentech. Datový soubor²⁴ pro Českou republiku zahrnuje odpovědi od celkem 1662 respondentů starších 18 let. Datový soubor obsahuje váhy.

Sběr nejnovějšího datového souboru ISSP 2012 byl v České republice uskutečněn současně s modulem ISSP Zdraví 2011 v průběhu měsíce března letošního roku. Sběrem dat byla pověřena výzkumná agentura MEDIAN. Reprezentativní datový soubor²⁵ obsahuje celkem informace o 1804 respondentech. Datový soubor obsahuje váhy.

Vzhledem k tomu, že datový soubor ISSP pro Českou republiku z roku 1994 neobsahuje váhy, bude v analýzách níže pracováno s daty bez zohlednění vah uvedených u datových souborů ISSP 2002 a ISSP 2012²⁶.

5.3 Cíl analýzy

Záměrem analýzy je prozkoumat vývoj postojů mladé generace k partnerským vztahům a rodičovství v průběhu minulých dvou desítek let za účelem porozumění tomuto názorovému prostředí, v němž se rodinné chování formuje. Vedle vývoje postojů mladé generace v komparaci s ostatními generacemi i celou českou populací starší 18 let se budeme věnovat i výzkumu postojů uvnitř mladé generace, kterou jsme si za tímto účelem rozdělili na mladší a starší mladou generaci.

²³ Poněkud znepokojující se stala skutečnost, že technická zpráva k tomuto výzkumu, která je rovněž dostupná online na [www stránkách Českého sociálněvědního archivu](http://www.strankach.ceskeho-socialnovedniho-archivu.cz), obsahuje informaci o tom, že bylo dotazováno 1024 respondentů, což je o celých 133 respondentů méně, než soubor umístěný v archivu obsahuje. Stejný počet (tj. 1024) je uveden i např. v publikaci Chaloupkové a Šalamounové [2004]. O této skutečnosti byl prostřednictvím vedoucí této práce Český sociálněvědní archiv informován. Bylo zjištěno, že technická zpráva obsahuje chybný údaj o počtu respondentů. Na základě toho lze v některých publikacích najít mylnou informaci o počtu dotazovaných respondentů ve výzkumném šetření ISSP 1994, která byla převzata z technické zprávy.

²⁴ Datový soubor z roku 2002 byl pro účely analýzy stažen online z Českého sociálněvědního archivu dne 2.7.2012.

²⁵ Datový soubor z roku 2012 není prozatím veřejně přístupný. Vhodná data pro účely analýzy byla autorce této práce poskytnuta vedoucí práce a zároveň řešitelkou projektu Zdraví a rodina – ISSP 2011 a 2012 PhDr. Danou Hamplovou, Ph.D.

²⁶ Na základě provedení jednoduchých frekvenčních tabulek odpovědí u zkoumaných výroků s a bez vážení jsme zhodnotili, že se výsledky nijak významně neliší.

Zajímá nás nejen zda a jak se postoje k této problematice uvnitř mladé generace vyvíjejí, ale také zda a jak se liší podle věku a dalších sociodemografických charakteristik, např. pohlaví, vzdělání, rodinného stavu.

5.4 Hlavní výzkumné hypotézy

Na základě teoretické části a informací ověřených dřívějšími empirickými studii zabývajícími se shodnou problematikou byly námi stanoveny následující hypotézy:

Hypotéza č. 1: *Postojové klima české veřejnosti k otázce partnerských vztahů se v průběhu sledovaného období změnilo ve směru větší tolerance k nesezdanému soužití na úkor významu manželství. Tzn. mezi roky 1994 a 2002 i mezi roky 2002 a 2012 bude zaznamenána tendence vzrůstající podpory výroků týkajících se nesezdaného soužití a zároveň tendence klesající podpory výroků týkajících se manželství.*

Vycházíme především z informací od Chaloupkové a Šalamounové [2004], které se změnami postojů k partnerství a rodičovství rovněž zabývaly, a to také na základě dat ISSP 1994, 2002. Vývoj názorů české veřejnosti k některým námi zkoumaným postojovým výročkům k partnerským vztahům mezi roky 2003 a 2011 je zaznamenán ve výzkumu *Naše společnost* Centra pro výzkum veřejného mínění (dále CVVM), které pravidelně rodinné hodnoty a postoje k partnerským vztahům zkoumá [Šamanová, Stěhulová 2011] a k tomu používá mj. některé shodné výroky²⁷ s šetřením ISSP. Námi formulovaná hypotéza zaznamenává vývoj jimi zjištěný.

Hypotéza č. 2: *Postoje k partnerským vztahům a rodičovství jsou diferencované z hlediska věku, a to v průběhu všech zkoumaných let. Mladá generace zaujímá tolerantnější stanoviska, zatímco střední a starší generace jsou ve svých postojích více konzervativní.*

²⁷ V našem srovnání se jedná o následující tři výroky:

Je v pořádku, když spolu lidé žijí, aniž by plánovali sňatek.

Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli „nejdříve“ uzavřít sňatek. Uvozené slovo obsahuje výrok uvedený v šetření CVVM oproti ISSP navíc.

Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.

Hypotéza č. 3: *Mladá generace bude k postojovým výroky o manželství a rodičovství zaujímat častěji neutrální stanoviska (v odpovědích reprezentované odpovědi ani souhlasím, ani nesouhlasím nebo variantou neodpověděl/a) než generace ostatní – střední a starší.*

Vycházíme přitom z teoretické části²⁸ této práce, kde jsme se dozvěděli, že neutrální postoje se většinou vztahují k předmětům, které jsou jedincem vnímané jako nevýznamné nebo neznámé. Předpokládáme, že v mladé generaci jsou více respondenti, kteří jsou svobodní a bezdětní, tudíž jsou pro ně otázky týkající se manželství a rodičovství (byť víme, že se jedná o výroky obecné) neznámé, neboť jak s manželstvím, tak s rodičovstvím nemají vlastní zkušenost. Vycházíme z toho, že do jisté míry se podle nás v odpovědích jednotlivých respondentů odráží jejich vlastní osobnost, neboť postoje jsou produktem učení na úrovni jak společensko-normativní, tak té zkušenostní.

Hypotéza č. 4: *Postoje k partnerským vztahům a rodičovství zaujímané mladou generací budou primárně závislé na věku a to tak, že „starší“ mladí budou na rozdíl od „mladších“ mladých ve svých stanoviscích více konzervativnější.*

5.5 Postoje k partnerským vztahům a rodičovství v České republice podle výsledků šetření ISSP

Ve výzkumném šetření ISSP, které se v letech 1994, 2002 a 2012 zabývalo mj. postoji k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství, byli respondenti dotazováni, zda souhlasí či nesouhlasí s následujícími výroky, které se týkají partnerských vztahů a rodičovství:

- *Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.*²⁹
- *Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.*
- *Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.*
- *Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy.*
- *Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně.*³⁰
- *Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.*

²⁸ Konkrétně z kapitoly 3.2 tohoto textu, která se zabývá strukturou postoje.

²⁹ V roce 1994 byl výrok formulován následovně: *Obecně vzato jsou ženatí muži a vdané ženy spokojenější než svobodní.*

³⁰ V roce 1994 byl výrok formulován následovně: *Dítě může vychovat stejně dobře jen jeden z rodičů jako oba společně.*

Důležité je si uvědomit, že se jedná o obecné názorové výroky, nikoliv o preference dotazovaných.

5.5.1 Názorové klima české společnosti a jeho vývoj

Vzhledem k tomu, že postoje mladé generace se podle nás utvářejí převážně v rovině společensko-normativní, podíváme se nejdříve, jak se celkově změnilo názorové klima české populace starší 18 let k námi zkoumané problematice v průběhu uplynulých téměř dvou desítek let. Analyzujeme datové soubory ISSP reprezentativní pro populaci České republiky.

Tabulka 1 Podíl respondentů, kteří souhlasili s danými výroky v roce 1994, 2002 a 2012 (%)

	1994	2002	2012
Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.	85,2	89,7	87,6
Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.	71,1	56,1	61,1
Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy.	55,8	63,1	52,9
Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.	45,7	40,5	52,4
Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně.	26,4	41,5	45,2
Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.	54,1	57,6	41,1

Zdroj: vlastní výpočty; data ISSP 1994 (1157 resp.), 2002 (1289 resp.) a 2012 (1804 resp.)

Podíl souhlasných odpovědí tvoří součet kategorií odpovědí rozhodně souhlasím a spíše souhlasím. Dopočet do 100% tvoří položky rozhodně nesouhlasím, spíše nesouhlasím a ani souhlasím, ani nesouhlasím.

Výroky jsou seřazeny sestupně podle roku 2012 (seřazení výroků podle ostatních roků viz Příloha č. 1).

Zatímco nejvíce lidí ve všech třech letech vyjádřilo shodně svůj souhlas s tvrzením, že sledovat děti, jak rostou je největší radost v životě, podíl ztotožnění se české populace s ostatními postojovými výroky k partnerským vztahům a rodičovství prošel za uvedené období vývojem. Postoje se v průběhu let značně diferencovaly. Jestliže však téměř 90% lidí s uvedeným výrokem o dětech v průběhu sledovaných let souhlasilo, značí to podle nás, že význam dětí v životě lidí je v české populaci stále vysoký.

Více než tři pětiny lidí si v současné době myslí, že lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek. Ve srovnání s předchozím šetřením, kdy se podle podílu

souhlasných odpovědí tento výrok umístil až na čtvrtém místě, podíl souhlasných odpovědí vzrostl téměř o 5 procentních bodů. Nicméně v polovině devadesátých let dvacátého století byla podpora tohoto tvrzení oproti současnosti o jednoho člověka z deseti větší.

I smýšlení lidí o rozvodu prošlo v průběhu dvou uplynulých dekád vývojem. Zatímco mezi roky 1994 a 2002 podpora rozvodu mezi lidmi vzrostla, tak v současné době se podíl lidí souhlasících s výrokem, že rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy, oproti předchozímu šetření snížil o 10 procentních bodů a činí za sledované období nejméně, zhruba 53%.

Téměř stejný podíl lidí souhlasí v současné době také s výrokem, že ženatí a vdané jsou obecně spokojenější, což ve srovnání s předchozím šetřením, kdy tento výrok podporovalo nejméně lidí (41%), znamená výrazný posun. Podpora je v současné době dokonce vyšší i oproti šetření z poloviny devadesátých let, kdy se tento postojový výrok umístil na druhé nejnižší pozici s podílem 46% souhlasných odpovědí.

Oproti předchozímu šetření nenastal výrazný posun v souhlasu s tím, že jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba dva rodiče společně. Nicméně srovnáme-li současnou situaci se šetřením z roku 1994, pak současná podpora výroku vzrostla téměř o jednu pětinu zatímco v devadesátých letech si toto myslela více než čtvrtina lidí, nyní takto smýšlí již téměř polovina české populace.

Zajímavý je také posun ve smýšlení lidí o tom, zda je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek. Zatímco v devadesátých letech si toto myslela více než polovina lidí a na začátku století jednadvacátého tento podíl ještě nepatrně vzrostl (58%), pak o deset let později podpora tohoto výroku klesla o téměř jednu pětinu a činí nejméně za sledované období. To, že je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek, si v současné chvíli myslí pouze dvě pětiny dotazovaných.

Pokud bychom se podívali na to, jak se zvýšily nebo naopak snížily podíly souhlasných odpovědí mezi roky 1994 a 2002 u výroků vztahujících se k postojům k partnerským vztahům, pak zjistíme, že se na začátku jednadvacátého století výrazně snížila podpora výroků týkajících se manželství. V roce 2002 si myslelo o 15 procentních bodů méně respondentů než v roce 1994, že lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek, a o 5 procentních bodů méně lidí se domnívalo, že ženatí

a vdané jsou obecně spokojenější než svobodní. Naopak nepatrně vzrostla podpora nesezdaného soužití, když mezi roky 1994 a 2002 se zvýšil podíl schvalování soužití partnerů, aniž by plánovali sňatek, o 3,5 procentních bodů. Lze tedy tvrdit, že na začátku nového století kladla názorově česká společnost větší význam nesezdanému soužití než hodnotě manželství. Toto naše tvrzení podtrhuje i vzrůst podílu lidí, kteří vnímají rozvod jako nejlepší řešení manželských problémů, mezi uvedenými roky. Čímž dle nás dochází také ke snižování hodnoty manželství v jeho tradičním pojetí.

Jestliže se podíváme na vývoj podílu souhlasných odpovědí u těch samých výroků mezi roky 2002 a 2012, pak zjistíme, že nastala tendence zcela opačná [srv. Šamanová, Stěhulová 2011]. Mezi uvedenými roky výrazně vzrostl souhlas s výroky týkající se manželství, zatímco souhlasné smýšlení lidí o soužití partnerů bez plánování sňatku výrazně kleslo, a to konkrétně o 16,5 procentních bodů. Na základě toho můžeme tvrdit, že současné názorové klima se přiklání spíše k hodnotě manželství na úkor nesezdaného soužití.

Na základě výše uvedených zjištění zamítáme na základě dat ISSP naši první hypotézu o vývojové tendenci postojů české populace ve směru k čím dál větší toleranci nesezdaného soužití na úkor hodnoty manželství. Pokud bychom se podrobněji podívali na srovnání výsledků posledního šetření CVVM z roku 2011 [Šamanová, Stěhulová 2011], které proběhlo v listopadu téhož roku, s výsledky ISSP z března 2012 (viz tabulka č. 2 na straně 51), plyne z nich zcela jasný názorový rozpor české populace. Je možné, aby došlo v průběhu čtyř měsíců k tak výraznému názorovému posunu?

Tabulka 2 Srovnání podílu souhlasných odpovědí u shodných výroků v šetření ISSP 2012 a CVVM 2011 (%)

	ISSP*	ISSP**	CVVM***	rozdíl ISSP** - CVVM***
	3/2012	3/2012	11/2011	
Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli (nejdříve) uzavřít sňatek.	61	60	32	28
Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.	52	49	26	23
Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.	41	40	52	-12
Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně.	45	43	46	-3

Zdroj: data ISSP 2012 populace 18+, vlastní výpočty; data CVVM 15+, tisková zpráva [Šamanová, Stěhulová 2011]

Vzhledem k údajům CVVM v tiskové zprávě zaokrouhleny výsledky ISSP na celá čísla.

* Podíl souhlasných odpovědí tvoří součet kategorií odpovědí rozhodně souhlasím a spíše souhlasím. Dopočet do 100% tvoří položky rozhodně nesouhlasím, spíše nesouhlasím a ani souhlasím, ani nesouhlasím.

, Podíl souhlasných odpovědí tvoří součet kategorií odpovědí rozhodně souhlasím a spíše souhlasím. Dopočet do 100% tvoří položky rozhodně nesouhlasím, spíše nesouhlasím, ani souhlasím, ani nesouhlasím a neodpověď(a) (ISSP) / nevím (CVVM).

Předpokládáme, že v tak krátkém časovém úseku by se výrazná změna názorů za normálních okolností neměla projevit. Nabízejí se tedy odpovědi na tyto výrazné názorové rozpory české populace plynoucí z metodologií jednotlivých výzkumů. Jak naznačuje tabulka, tak naše zahrnutí/vyloučení kategorie missingů pro srovnání výsledků výzkumů nemá výrazný vliv na interpretovatelnost dat výsledků šetření ISSP 2012. Variantu ovlivnění výsledků lze spatřit ve zkoumané populaci. Přestože by měly být oba dva výběrové soubory reprezentativní pro Českou republiku, tak šetření ISSP zahrnuje populaci starší 18 let, zatímco výzkum CVVM se zaměřuje na populaci starší 15 let. Mohlo toto výsledkem tak razantně ovlivnit? I když možné by to mohlo být, domníváme se, že nikoliv. Dalším možným způsobem ovlivnění rozrůznění výsledků lze spatřit v metodě výběru respondentů pro jednotlivá šetření. Respondenti pro šetření ISSP jsou dotazováni na základě vícestupňového náhodného výběru, zatímco CVVM používá výběr respondentů na základě kvót. Z našeho úhlu pohledu nejpravděpodobnější vysvětlení výrazné názorové nejednoznačnosti mezi dvěma výzkumy uskutečněnými v krátkém časovém horizontu za sebou spatřujeme ve způsobu dotazování, a to konkrétně v odlišném způsobu seřazení totožných postojových výroků v odlišných dotaznících. V šetření CVVM jsou námi vybrané výroky předkládány respondentům v baterii obsahující až 10-15 různých výroků týkajících se partnerských

vztahů a rodičovství (každoročně nějaké výroky přibývají). V šetření ISSP jsou námi zkoumané výroky rovněž uspořádány ve formě baterie otázek, ovšem jsou rozdělené do více otázek. Nutné je podotknout, že ve všech třech letech, kdy šetření ISSP probíhalo, nebylo uspořádání postojových otázek shodné. V každém roce obsahovaly dotazníky ještě také jiné výroky, jež se v ostatních letech v dotaznících nevyskytovaly. Mnozí výzkumníci [Wilson, Hodges, 1992; Tourangeau, Rasinski 1988; Tourangeau, Rips a Rasinski 2000; Vinopal 2008] zabývající se v současnosti měřením postojů standardizovanými výzkumnými nástroji upozorňují na to, že vliv kontextu na proces zodpovídání výzkumného dotazu je zcela nezpochybnitelný.

Otázka vhodná do diskuze se nabízí sama, lze pak výzkumům mínění veřejnosti věřit? Zodpovězení tohoto však není cílem této práce. Nešlo však na tuto diskrepanci mezi výsledky různých šetření neupozornit. Předsevzali jsme si, že jakékoliv situační ovlivnění postojů nebudeme brát v potaz a s jednotlivými postojovými výroky budeme pracovat jako s relativně stabilními. Vraťme se proto nyní k našemu zkoumání.

5.5.2 Diferenciace a vývoj postojů české populace podle věku

Základním naším předpokladem, ze kterého bude vycházet naše následná analýza, je, že postoje k partnerským vztahům a rodičovství lze odlišit na základě věku. Pro analýzu jsme proměnnou věk³¹ transformovali do tří kategorií - mladá generace, tj. lidé ve věku 18 až 35 let (kód 1), střední generace, tj. lidé ve věku 36 – 59 let (kód 2), a starší generace nad 60 let (kód 3). Závislost odpovědí na vybrané postojové výroky k partnerským vztahům a rodičovství podle věku testujeme za pomoci kontingenčních tabulek prostřednictvím χ^2 testu. Předpokladem spolehlivosti použití tohoto testu je dostatečné³² obsazení jednotlivých polí kontingenční tabulky. Což v našem případě nesplňuje pouze jedna tabulka³³. Výsledky testu jsou znázorněny v tab. č. 3 na straně 54, na které je závislost znázorněna prostřednictvím znaménkového schématu adjustovaných standardizovaných reziduí. Rezidua zaznamenávají statistickou významnost odchylek mezi očekávanými a naměřenými četnostmi jednotlivých odpovědí. Prostřednictvím znamének lze jasněji znázornit, jak se realizuje vztah mezi

³¹ Proměnnou věk jsme se v jednotlivých šetřeních počítali na základě roku narození respondenta.

³² Maximálně 20% polí kontingenční tabulky by mělo obsahovat očekávanou četnost menší než 5.

³³ Konkrétně závislost odpovědí na postojový výrok *Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě* na věku reprezentovaného třemi kategoriemi ve výběrovém šetření ISSP z roku 2002.

uvedenými proměnnými. Vzhledem k tomu, že námi kategorizovaná proměnná věk je ordinální veličinou a stejně tak za ordinální veličinu lze považovat škálu odpovědí na postojové výroky, která nabývá hodnot od 1 (rozhodně souhlasím) až po 5 (rozhodně nesouhlasím), lze míru závislosti sledovat pomocí koeficientu Gamma. Jedná se o koeficient pořadové korelace, který nabývá hodnot od -1 do +1. Záporné hodnoty tohoto koeficientu značí nepřímou závislost (v našem případě interpretujeme: čím starší, tím více rozhodně souhlasí a naopak), kladné hodnoty znamenají přímou závislost (čím starší, tím více rozhodně nesouhlasí a naopak). Za statisticky významný vztah považujeme ze sociologického hlediska hodnoty Gamma koeficientu od +/- 0,2.

K otázce partnerských vztahů jsou na základě χ^2 testu rozdíly v postojích podle věku v jednotlivých letech signifikantní. Mladí lidé oproti střední a starší generaci významně častěji nesouhlasí s tím, že ženatí a vdané jsou obecně spokojenější. Rovněž více nesouhlasí oproti ostatním věkovým kategoriím s tvrzením, že by lidé měli uzavřít sňatek, pokud chtějí mít děti. Naproti tomu mladá generace významně více než ostatní podporuje výrok o nesezdaném soužití partnerů bez vyhlídky sňatku. Tímto jsme prokázali vztah mezi věkem a postoji k partnerským vztahům, čím jsme potvrdili naši druhou hypotézu o liberálnějších postojích mladé generace k otázce partnerských vztahů. Nutno ještě dodat, že u výroku týkajícího se rozvodu, o kterém předpokládáme, že souhlasné odpovědi dotazovaných reprezentují tolerantnější přístup k alternativnímu soužití, neboť podle nás rozvod deklasuje hodnotu tradičního manželství, a měli by jej tudíž podporovat více mladší jedinci než starší, byla významná závislost na věku prokázána v letech 1994 a 2012 (v roce 2002 vyšel χ^2 test nesignifikantní), nicméně míra této závislosti se na základě Gamma koeficientu neukázala pro interpretaci významná (je menší než 0,2), byť je koeficient signifikantní. Kdybychom přesto závislost interpretovali, pak v roce 1994 byla závislost na věku nepřímá (čím starší, tím více souhlasí), zatímco v roce 2012 se ukazuje závislost přímá, podle níž výrok více v současné době podporují starší generace než generace mladých jedinců. Což je v současné době proti našemu předpokladu. Obecně lze ale tvrdit, že postoje k rozvodu z hlediska takto formulovaného postojového výroku³⁴ nejsou na věku významně závislé.

³⁴ „Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy.“

Tabulka 3 Znaménkové schéma - výsledky kontingenčních tabulek

Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s těmito výroky? (%)

	Rozhodně souhl.	Spíše souhlasím	Ani, ani	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhl.	Rozhodně souhl.	Spíše souhlasím	Ani, ani	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhl.	Rozhodně souhl.	Spíše souhlasím	Ani, ani	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhl.
--	-----------------	-----------------	----------	-------------------	-------------------	-----------------	-----------------	----------	-------------------	-------------------	-----------------	-----------------	----------	-------------------	-------------------

1. Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.

	1994					2002					2012				
mladá generace (18-35)	---	-	++	+	+	--	---			+++	--	---		+++	+++
střední generace (36-59)	++			-		+	+			--	--	+			
starší generace (60+)	+++		---		-					-	-				
	χ^2 test ***					χ^2 test ***					χ^2 test ***				
	Gamma *** (-0,25)					Gamma *** (-0,23)					Gamma *** (-0,24)				

2. Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.

	1994					2002					2012				
mladá generace (18-35)	---	++	+++		++	---		+	+	+++	---	---	+++	+++	+++
střední generace (36-59)	++			-							---	++	++		
starší generace (60+)	+++	--		--	--	+++	---			---	+++		---	---	---
	χ^2 test ***					χ^2 test ***					χ^2 test ***				
	Gamma *** (-0,36)					Gamma *** (-0,31)					Gamma *** (-0,36)				

3. Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.

	1994					2002					2012				
mladá generace (18-35)	+++	+++	--	---	---	+++	++	---	---	---	+++	+++	---	---	---
střední generace (36-59)	-		+++			---		+++			--		+++		---
starší generace (60+)	---	--		+++	+++	---	---		+++	+++	---	---		+++	+++
	χ^2 test ***					χ^2 test ***					χ^2 test ***				
	Gamma *** (0,43)					Gamma *** (0,42)					Gamma *** (0,43)				

4. Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy.

	1994					2002					2012				
mladá generace (18-35)	---		++		+							+			--
střední generace (36-59)	+++		--		-						-	--		++	+
starší generace (60+)															
	χ^2 test ***					χ^2 test nesignifikantní					χ^2 test ***				
	Gamma *** (-0,19)										Gamma *** (0,15)				

5. Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně.

	1994					2002					2012				
mladá generace (18-35)											+				--
střední generace (36-59)															
starší generace (60+)											---	--			+++
	χ^2 test nesignifikantní					χ^2 test nesignifikantní					χ^2 test ***				
											Gamma *** (0,17)				

6. Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.

	1994					2002					2012				
mladá generace (18-35)	---	+	+								---	+	+++		++
střední generace (36-59)	+	-											--		
starší generace (60+)	+			--							+++	-			--
	χ^2 test **					nedostatečně obsazená tabulka					χ^2 test ***				
	Gamma *** (-0,18)					χ^2 test není validní					Gamma *** (-0,25)				

*** - statisticky významné rozdíly na hladině 0,001

** - statisticky významné rozdíly na hladině 0,01

χ^2 test nesignifikantní - na hladině 0,05

hodnoty Gamma větší +0,2

Adjustovaná standardizovaná rezidua:

-/+ >= (-)1,96

--/+ >= (-)2,58

---/+ >= (-)3,29

Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty

Ke zjištění diferenciací postojů k rodičovství na základě věku nám posloužily tři postojové výroky. Odpovědi respondentů na tvrzení, že jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně, se na základě χ^2 testu ukázaly signifikantně závislé na věku pouze u nejnovějšího šetření, nicméně podle koeficientu Gamma se nejedná o vztah interpretačně významný. Na základě těchto výsledků nelze proto jednoznačně říci, že by mladá generace byla tolerantnější k neúplnému rodičovství, zatímco starší generace by zastávaly více konzervativní názor a upřednostňovaly tak výchovu dětí v úplných rodinách. I když výsledky posledního šetření náznak tohoto trendu ve smýšlení lidí ukazují. Na základě výroku o podmíněnosti uzavření sňatku v případě plánování dětí, jehož odpovědi respondentů se ukázaly být významně závislé na věku (viz výše), lze soudit, že pro mladou generaci není na rozdíl od starších generací sňatek pro rodičovství určující. Odmítavý postoj mladé generace oproti generacím starším k tvrzení, že sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě, byl výsledkem χ^2 testu prokázán jako signifikantní na začátku devadesátých let a v současné době. Ve výzkumu z roku 2002 nebyly splněny podmínky pro použití tohoto testu. Oproti roku 1994 se vztah v roce 2012 ukázal silnější. Lze tvrdit, že v současné době pro mladou generaci není význam dětí a rodičovství tak důležitý jako pro starší jedince. Zároveň lze říci, že mladá generace oproti generacím starším zaujímá k rodičovství tolerantnější stanoviska, ať už jimi máme na mysli rozdíl ve vnímání rodičovství v úplné vs. neúplné rodině nebo v nesezdaném soužití vs. manželství. Tím jsme potvrdili naši druhou hypotézu o liberálnějších postojích mladé generace ve srovnání se staršími generacemi i v otázce postojů k rodičovství, i když tato závislost není interpretačně jednoznačná tak, jako tomu bylo v případě postojů k partnerským vztahům.

K zodpovězení třetí hypotézy o častějším zaujímání neutrálních stanovisek k postojovým výroky o manželství a rodičovství mladou generací oproti generacím ostatním nám poslouží tabulka relativních četností odpovědí na postojové výroky podle věkových kategorií (viz Příloha č. 3). Kromě postojového výroku o nesezdaném soužití³⁵ se zbývajících pět námi zkoumaných výroků týká postojů k manželství a rodičovství (včetně výroku o rozvodu). Zaměříme-li se podrobněji na podíly odpovědí variant „ani souhlasím, ani nesouhlasím“ a „neodpověděl(a)“, podle nichž budeme potvrzovat, anebo vyvracet tuto hypotézu, pak zjistíme následující. Sečteme-li podíly

³⁵ „Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.“

těchto variant odpovědí v jednotlivých věkových kategoriích za celé sledované období, pak v 10 případech z 15 možných je relativní četnost neutrálních stanovisek vyšší u mladé generace než u ostatních generací. V roce 1994 zaujala mladá generace častěji než generace ostatní neutrální postoj u tří postojových výroků, v roce 2003 u čtyř a v roce 2012 opět u tří. U všech tří šetření smýšlí mladá generace více neutrálně než ostatní o tvrzení, že lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek. Rovněž výrok, že sledovat děti, jak rostou, je největší radost v životě, hodnotí mladá generace více neutrálně než generace ostatní. Tato naše zjištění jsou zároveň patrná ve znaménkovém schématu (viz tabulka č. 3 na straně 54), kde jsou častěji u mladé generace než u generací ostatních v kategorii odpovědi „ani souhlasím, ani nesouhlasím“ u postojových výroků týkajících se manželství a rodičovství zaznamenána „plus“, což značí statisticky významný nadbytek naměřených četností odpovědí oproti očekávaným. Tímto docházíme k závěru, že nelze námi stanovenou třetí hypotézu zamítnout.

Jistě by bylo zajímavé sledovat diferenciaci a vývoj postojů celé populace k této problematice ve sledovaném období i na základě jiných sociodemografických ukazatelů (pohlaví, vzdělání, rodinný stav, atd.), o kterých lze předpokládat, že budou mít vliv na názorovou odlišnost lidí. Nás však předně zajímá názorová diferenciacie generace mladých, a proto nyní přistoupíme k podrobnější analýze postojů k partnerským vztahům a rodičovství u této generace, již jsme si definovali věkem od 18 do 35 let včetně.

5.5.3 Diferenciacie a vývoj postojů u mladé generace

V komparaci s ostatními věkovými generacemi jsme zjistili, že věk tak, jak jsme si populaci rozdělili do věkových kategorií, je v české společnosti vlivným ukazatelem odlišných postojů lidí k partnerským vztahům a rodičovství. Dozvěděli jsme se, že mladá generace u nás zastává oproti generaci střední a starší liberálnější postoje jak k partnerským vztahům tak k rodičovství. Vzhledem k tomu, že se sledování rodinného chování a jeho vývoje váže zejména k mladé generaci, u jejíž většiny se reprodukční záměry teprve předpokládají realizovat, podíváme se nyní, jak se vyvíjí a diferencuje názorové klima k této problematice právě u této generace.

Prvně se však seznámíme s tím, jak velikostně obsáhlé soubory nám byly umožněny v jednotlivých letech šetření ISSP v rámci České republiky zkoumat.

5.5.3.1 Data

Datový soubor ISSP z roku 1994 obsahuje z celkového počtu 1157 dotazovaných 490 respondentů ve věku 18 až 35 let včetně. V roce 2002, kdy v rámci ISSP šetření proběhl reprezentativní nadvýběr mladých lidí ve věku do 35 let, zahrnuje datový soubor informace o 804 respondentech ve věku 18 až 35 let včetně z celkového počtu 1662 dotazovaných. V nejnovějším datovém souboru ISSP pro Českou republiku z letošního roku, tj. 2012, bylo dotazováno z celkového počtu 1804 dotazovaných 473 respondentů ve věku 18 až 35 let.

5.5.3.2 Názorové klima mladé generace a jeho vývoj

Vývoj postojů mladé generace k partnerským vztahům a rodičovství v průběhu posledních dvou desítek let znázorňuje následující tabulka.

Tabulka 4 Podíl mladých respondentů ve věku 18 - 35 let, kteří souhlasili s danými výroky v roce 1994, 2002 a 2012

	1994	2002	2012
Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.	82,6	84,1	79,5
Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.	69,3	70,4	63,4
Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy.	47,2	60,1	60,4
Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně.	26,8	41,0	51,5
Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.	62,2	47,2	44,2
Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.	35,7	29,8	40,7

Zdroj: vlastní výpočty; data ISSP 1994 (490 resp.), 2002 (804 resp.) a 2012 (473 resp.)

Podíl souhlasných odpovědí tvoří součet kategorií odpovědí rozhodně souhlasím a spíše souhlasím. Dopočet do 100% tvoří položky rozhodně nesouhlasím, spíše nesouhlasím a ani souhlasím, ani nesouhlasím.

Výroky jsou seřazeny sestupně podle roku 2012 (seřazení výroků podle ostatních roků viz Příloha č. 2).

Na základě uvedených dat lze říci, že i postoje mladé generace k partnerským vztahům a rodičovství prošly za uvedené období svým vývojem. I když se nejvíce mladých lidí ve všech šetřeních ztotožnilo s výrokem, že sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě, nastal v současné době mírný pokles této jejich podpory. Což může být způsobené tím, že se současní mladí lidé stále častěji úvahami o rodičovství nezabývají, neboť patrně rodičovské povinnosti jsou i jen v představách pro ně vzdálené.

Více než tři pětiny mladých lidí si v současné době myslí, že je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek. Oproti předešlému šetření ovšem tato podpora klesla o 7 procentních bodů. Nicméně v celém sledovaném období je tento výrok druhým nejčastěji podporovaným tvrzením u mladé generace.

Šest z deseti dotázaných mladých lidí se v současné době stejně jako na začátku jednadvacátého století domnívá, že rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy. Tento podíl narostl oproti šetření z devadesátých let o 13 procentních bodů.

Více než polovina mladých lidí nyní schvaluje, že jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně. Tento podíl je největší za celé sledované období. V devadesátých letech se s tímto ztotožňovalo o zhruba polovinu mladých lidí méně než v současnosti.

O 18 procentních bodů se v současné době oproti šetření z roku 1994 snížila podpora výroku, že lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek. Zatímco v devadesátých letech si toto myslely více než tři pětiny mladých, v současné době s tímto souhlasí pouze 44% lidí ve věku 18 – 35 let.

Nejméně podpory u mladé generace zastává v současné době tvrzení, že ženatí a vdané jsou obecně spokojenější než svobodní. Domnívá se tak každý čtvrtý dotazovaný. Ovšem ve srovnání s šetřením předchozím míra souhlasu mladých s tímto vzrostla téměř o 11 procentních bodů. V současnosti je tato podpora dokonce i vyšší než v devadesátých letech, a to o 5 procentních bodů.

Celkově lze říci, že současní mladí sice podporují stále více výrok týkající se nesezdaného soužití než ten, který se týká manželství. Nicméně je nutno dodat, že oproti šetření předchozímu, je podpora nesezdaného soužití menší a naopak podpora výroku týkajícího se manželství se u mladých lidí zvýšila. Podpora uzavření manželství v případě plánování dětí se ovšem mezi posledními dvěma šetřeními příliš nezměnila, v současné době je o 3 procentní body nižší.

Pro komparaci vývoje názorového klima k partnerským vztahům a rodičovství mladé generace s vývojem názorových poměrů v celé české společnosti viz srovnání tabulky č. 1 v kapitole 5.5.1 s tabulkou uvedenou v této kapitole.

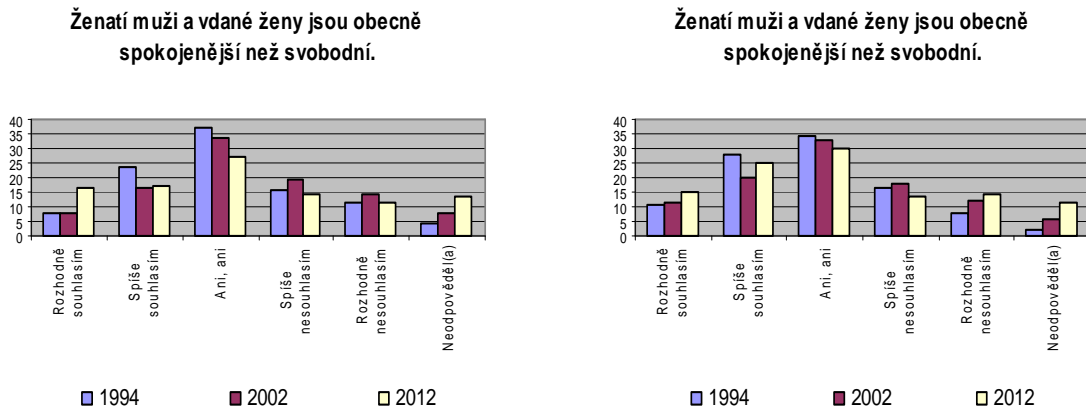
5.5.3.3 Postoje mladé generace podle věku

Předpokladem pro naše další zkoumání je, že postoje k partnerským vztahům a rodičovství námi definované mladé generace je možné odlišit na základě věku i uvnitř této generace. Za tímto účelem jsme si ji rozdělili na dvě věkově totožné skupiny, tzv. „mladší“ mladou generaci ve věku 18 – 26 let (kód 0) a „starší“ mladou generaci ve věku 27 – 35 let (kód 1). Domníváme se, že „starší“ mladí se budou svými názory více blížit názorům střední a starší generace, a to z toho důvodu, že u nich oproti „mladším“ mladým předpokládáme větší zastoupení lidí již dostudovaných, a tudíž pracujících, ale také lidí sezdanych a lidí s dětmi. To nás přivádí k myšlence, že „starší“ mladí budou zastávat více stanoviska podporující hodnotu manželství a dětí než nesezdaného soužití.

Datový soubor ISSP z roku 1994 zahrnující 490 mladých respondentů tvoří z 59% tzv. „mladší“ mladí (287 dotazovaných) a z 41% tzv. „starší“ mladí (203 respondentů). V roce 2002 bylo dotazováno z celkem 804 respondentů ve věku 18 – 35 let 430 lidí z kategorie mladších (53%) a 374 lidí z kategorie starších (47%). Nejnovější datový soubor ISSP z letošního roku obsahuje informace celkem o 473 mladých respondentech, z nichž oproti předešlým rokům tvoří lidé ve věku 18 – 26 let méně než polovinu, 46% (219 respondentů), zatímco lidé ve věku 27 – 35 tvoří více než polovinu, 54% (254 respondentů).

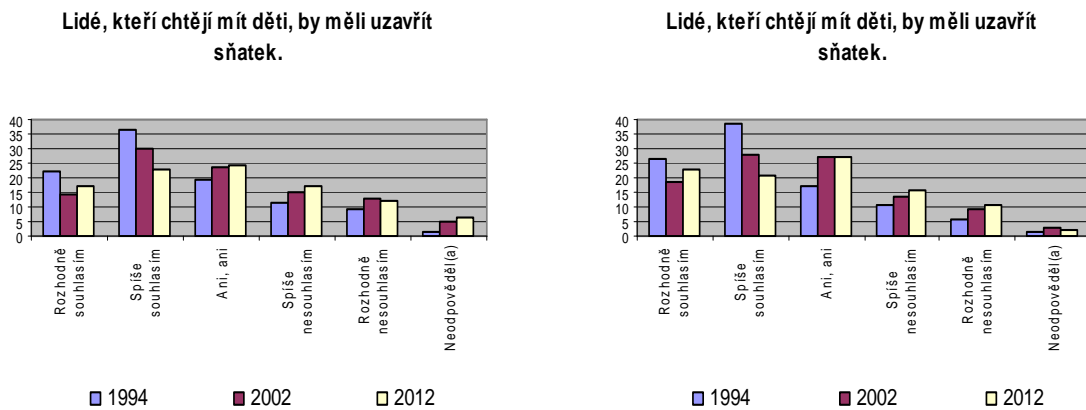
Příloha č. 3 uvádí relativní četnosti odpovědí „mladší“ a „starší“ mladé generace na námi zkoumané postojové výroky k partnerským vztahům a rodičovství v jednotlivých letech šetření ISSP. Otázka zněla *Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s těmito výroky?* Níže uvádíme graficky znázorněné relativní četnosti odpovědí „mladších“ (levá strana) a „starších“ (pravá strana) mladých na jednotlivé výroky v letech 1994, 2002 a 2012:

Graf 6 a, b Relativní četnosti odpovědí na výrok v roce 1994, 2002 a 2012 - mladší vs. starší mladá generace

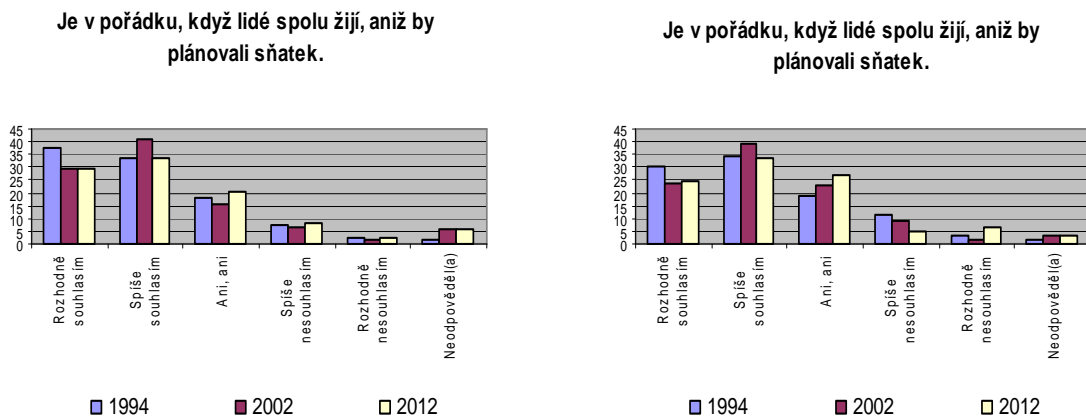
Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty

Graf 7 a, b Relativní četnosti odpovědí na výrok v roce 1994, 2002 a 2012 - mladší vs. starší mladá generace

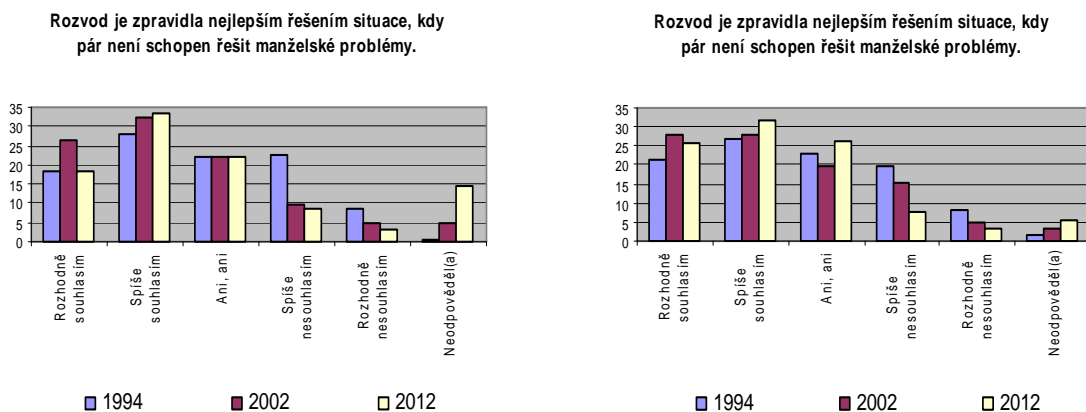
Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty

Graf 8 a, b Relativní četnosti odpovědí na výrok v roce 1994, 2002 a 2012 - mladší vs. starší mladá generace

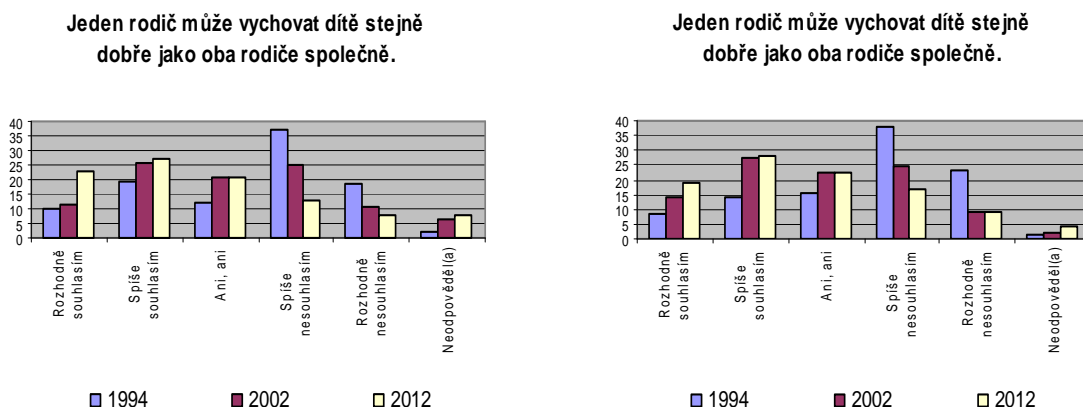
Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty

Graf 9 a, b Relativní četnosti odpovědí na výrok v roce 1994, 2002 a 2012 - mladší vs. starší mladá generace

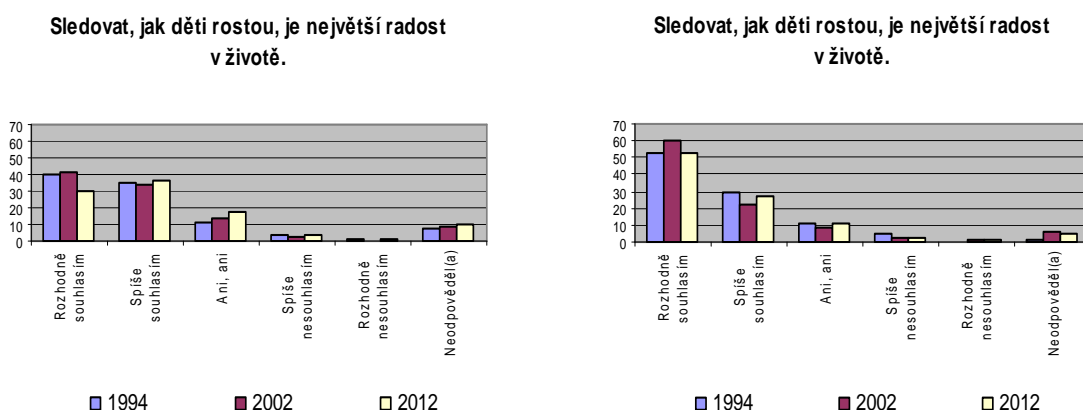
Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty

Graf 10 a, b Relativní četnosti odpovědí na výrok v roce 1994, 2002 a 2012 - mladší vs. starší mladá generace

Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty

Graf 11 a, b Relativní četnosti odpovědí na výrok v roce 1994, 2002 a 2012 - mladší vs. starší mladá generace

Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty

Podíváme-li se na jednotlivé dvojice grafů, které reprezentují názorové odlišnosti mezi „mladší“ a „starší“ mladou generací k otázkám týkajícím se partnerských vztahů a rodičovství, pak lze říci, že se jednotlivé grafy výrazně od sebe neliší. Výjimkou je patrně tvrzení poslední, že sledovat děti, jak rostou, je největší radost v životě, kdy v posledních dvou šetřeních „starší“ mladí s tímto výrokiem více rozhodně souhlasí oproti „mladším“, kteří častěji spíše souhlasí a jsou více v této otázce nerozhodní.

Vliv věku na odpovědi postojových výroků jsme testovali prostřednictvím χ^2 testu. Abychom se vyvarovali problematice s nedostatečnou obsazeností kontingenčních tabulek (zejména u dalších analýz) a použití χ^2 testu bylo validní, dospěli jsme k rozhodnutí, že je nutné rekódovat varianty odpovědí *rozhodně souhlasím* a *spíše souhlasím* jako variantu „souhlasím“ (kód 1) a varianty *rozhodně nesouhlasím* a *spíše nesouhlasím* jako variantu „nesouhlasím“ (kód 3). Varianta „ani souhlasím, ani nesouhlasím“ byla z praktických důvodů překódována na hodnotu 2. Interpretace diskrepancí vychází z analýz, do kterých vstupují postojové výroky v této formě³⁶, pokud není uvedeno jinak. Jsme si vědomi, že tím lze přijít o podstatné informace v rozlišení mezi kategoriemi *spíše* a *rozhodně*, nicméně podmínkou testování je dostatečné zastoupení kontingenční tabulky a tomu se musíme při zkoumání přizpůsobit vzhledem k velikostem zkoumaných souborů. Zároveň je nutné dodat, že výsledky testování výzkumného šetření z roku 2002 za pomoci kontingenčních tabulek budou více spolehlivější než výsledky ostatních dvou šetření z důvodu obsáhlejšího datového vzorku³⁷ získaného nadvýběrem a pravděpodobně nám umožní testovat více.

Výsledky χ^2 statistiky³⁸ ukázaly, že věk je v posledních dvou šetřeních u mladé generace vlivným ukazatelem u výroku týkajícího se hodnoty dítěte. „Starší“ mladí se častěji domnívají, že sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě, zatímco „mladší“ mladí jsou více nerozhodní. Zdůvodnění nerozhodnosti „mladších“ zdálo se být jasné, neboť mezi „mladšími“ mladými je větší zastoupení bezdětných. Konkrétně v roce 2002 je ve věku 18 – 26 let 83% bez dětí, kdežto ve věku 27 – 35 let je bezdětných jen 29% respondentů. V roce 2012 je v kategorii „mladších“ mladých dokonce celých 90% bez dětí oproti 45% „starších“ mladých. Zda má opravdu rodičovství na toto vliv nám nebylo umožněno zjistit z důvodu nedostatečného zastoupení kontingenční tabulky po přidání proměnné „dětí“³⁹ ani v případě sloučení

³⁶ Analýzy však byly provedeny jak s pětipoložkovou tak s třípoložkovou škálou odpovědí.

³⁷ Výběrový vzorek mladé generace z roku 2002 obsahuje o více než 300 respondentů více než vzorky z roku 1994 a 2012.

³⁸ Výsledky analýz založených na χ^2 statistice interpretujeme jako závislý vztah proměnných v případě, že 1) kontingenční tabulka je dostatečně zastoupená, a tudíž je použití testu validní, 2) χ^2 test je signifikantní alespoň na 5% hladině, 3) statistické míry jsou signifikantní alespoň na 5% hladině, a tudíž je jejich použití spolehlivé, 4) kontingenční koeficient (u nominálních a ordinálních veličin) je větší než 0,2, a nebo koeficient Gamma (u ordinálních veličin) je větší než $\pm 0,2$.

³⁹ Proměnná kódovaná 0 (nemá děti), 1 (má děti). V šetření ISSP 1994 bylo zjišťováno, kolik má respondent dětí. V roce 2002 byli respondenti tázáni, zda mají děti. V současném šetření nebyli respondenti dotazováni přímo, zda mají děti, ale vycházeli jsme z proměnné B28A, kde byli respondenti dotazováni na to, zda byli zaměstnaní nebo zůstali doma, když bylo některé z jejich dětí v předškolním věku.

kategorií odpovědí „ani, ani“ a „nesouhlasím“ u postojového výroku jak v roce 2002 tak v roce 2012. Lze se tak pouze domnívat. Odlišné vysvětlení se nabízí v souvislosti s pohlavím respondentů. Po přidání proměnné „pohlaví“ namísto „dětí“ do analýzy byl v roce 2012 zjištěn signifikantní vliv u mužů, kdy muži ve věku 27 – 35 let častěji souhlasí s výrokiem, že sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě, zatímco muži ve věku do 26 let jsou ti více nerozhodní. Lze se jen domnívat, zda za rozhodností „starších“ mužů se skrývá např. jejich nově nabytá zkušenost s rodičovskou rolí, která jejich postoj ovlivnila, či ještě něco jiného.

V šetření z roku 2002 se věk ukázal jako vlivný i v otázce podpory nesezdaného soužití bez plánování sňatku, kdy „mladší“ mladí častěji souhlasili, zatímco „starší“ mladí zůstávali více v tomto nerozhodní. To, že se tato diference názorů mezi „mladší“ a „starší“ mladou generací neprojevila v roce 2012, podle nás značí změnu postojů (lépe řečeno změnu jejich intenzity) uvnitř mladé generace, kdy ve shodě s celkovým názorovým klima české populace dochází v současné době k větší podpoře výroků týkajících se hodnoty manželství (oproti roku 2002) na úkor výroků podporujících nesezdané soužití, jak bylo námi zjištěno v kapitole 5.5.1.

Ostatní odpovědi na námi zkoumané postojové výroky jsou zcela nezávislé na věkovém rozlišení mladých na „mladší“ a „starší“. Docházíme proto ke zjištění, že věkové rozlišení tak, jak jsme si jej určili, uvnitř mladé generace nehraje (alespoň v současné době) roli při formování postojů k partnerským vztahům. V otázce postojů k rodičovství se vliv věkového rozlišení mladé generace na „mladší“ a „starší“ promítl pouze v otázce hodnoty dítěte. I přesto námi stanovenou čtvrtou hypotézu o vlivu věku u mladé generace na postoje k partnerským vztahům a rodičovství zamítáme.

Vrátíme-li se zpět k námi uvedeným grafům, které znázorňují vývoj relativních četností odpovědí „mladší“ a „starší“ mladé generace na vybrané výroky v letech 1994, 2002 a 2012, pak lze na jejich základě leccos zajímavého o vývoji postojů „mladších“ a „starších“ mladých říci. Například u výroku podporujícího hodnotu manželství, tj. že ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní, vzrostla v současnosti podpora rozhodných „mladších“ o 8 procentních bodů oproti dvěma výzkumům předešlým. Pozoruhodný je také vývoj kategorie odpovědí „neodpověděl(a)“ ve sledovaném období, která má u většiny jak „mladších“ tak „starších“ mladých u jednotlivých výroků rostoucí tendenci. Zatímco v roce 1994 průměrně neodpovědělo

na vybrané výroky pouze 2,5% mladé generace, tak v roce 2012 takto učinilo již průměrně 7% mladých respondentů. A rozdíly mezi „mladšími“ a „staršími“ mladými jsou v současné době markantnější. Vzrůstající podíl mladých respondentů, kteří si v současné době u některých postojových výroků k partnerským vztahům a rodičovství nedokázali vybrat ani jednu z možných variant odpovědí, a tudíž otázku nezodpověděli, je podle nás taktéž projevem postojových změn, které jsme v letošním roce oproti šetření předcházejícímu u české populace zaznamenali.

Vzhledem k tomu, že se naše úvaha o věkově podmíněné názorové odlišnosti mladé generace k partnerským vztahům a rodičovství neshledala s potvrzením, a to zejména podle nás proto, že jsme omezeni velikostí výběrových souborů, kdy nám není podrobnější analýza umožněna, budou naše nynější analýzy brát v potaz mladou generaci jako celek, tzn. podíváme se na to, zda a jak lze porovnat názory mladých lidí ve věku 18 až 35 let podle pohlaví, vzdělání, rodinného stavu, ekonomického zařazení a přítomnosti dětí. O těchto ukazatelích se nyní domníváme, že by mohly být vlivnými při vyjadřování stanovisek mladých jedinců k partnerským vztahům a rodičovství.

5.5.3.4 Postoje mladé generace podle pohlaví

Předpokládáme, že odlišné postoje k rodině zastávají mladí muži a mladé ženy. Myslíme si, že mladé ženy budou více než mladí muži v otázkách týkajících se manželství a dětí konzervativnější, tudíž je budou podporovat statisticky významně více než otázky týkající se nesezdaného soužití.

Ve zkoumaném datovém souboru ISSP 1994 obsahujícím informace o 490 mladých respondentech tvoří ženy 55% (271 dotazovaných) a muži 45% (219 dotazovaných). V roce 2002 byly v rámci šetření sebrány informace od 500 (62%) žen a 304 (38%) mužů ve věku 18 – 35 let z celkového počtu 804 mladých respondentů včetně nadvýběru. Aktuální výzkum ISSP 2012 dotazoval 58% podíl žen a 42% podíl mužů z počtu 473 lidí ve věku do 35 let včetně.

Vliv pohlaví⁴⁰ na názory mladé generace byl ve všech třech šetřeních zaznamenaný pouze u položky týkající se hodnoty dětí. Významně častěji se mladé ženy domnívají, že sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě. Kdežto mladí muži s tímto tvrzením častěji nesouhlasí. V roce 2002 byli navíc mladí muži také

⁴⁰ Proměnná kódovaná 0 (žena), 1 (muž).

významně častěji nerozhodní v této otázce. Ve stejném roce se zároveň vliv pohlaví u vyjádřených stanovisek mladé generace projevil i u výroku týkajícího se výchovy dětí. Mladé ženy na začátku jednadvacátého století více souhlasily s tvrzením, že jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně. Ostatní námi zkoumané postojové výroky vyjádřené lidmi ve věku 18 – 35 se ukázaly ve všech sledovaných obdobích na pohlaví respondentů nezávislé.

Nelze tedy říci, že mladé ženy se od mladých mužů názorově liší v otázkách týkajících se rodiny, resp. partnerských vztahů. Co však můžeme s jistotou potvrdit, je, že se mladé ženy od mladých mužů názorově diferencují v otázce hodnoty dítěte v jejich životě. To si u mladých vysvětlujeme tím, že děti a jejich hodnota mají z tradičního pohledu blíže k ženám – matkám – než k mužům, i v případě, že jsou tyto mladé ženy doposud bezdětné. Zatímco v letech 1994 a 2002 bylo mezi mladými ženami shodně 47% bezdětných, tak v roce 2012 je bezdětných žen ve věku 18 – 35 let již 60%.

5.5.3.5 Postoje mladé generace podle vzdělání

Ke zjištění vlivu vzdělání na mínění mladých respondentů o partnerských vztazích a rodičovství jsme si stupeň dosaženého vzdělání v jednotlivých šetřeních rozdělili do čtyř kategorií – základní⁴¹ (kód 1), střední bez maturity⁴² (kód 2), střední s maturitou⁴³ (kód 3) a vysokoškolské⁴⁴ (kód 4). Podíly zastoupení jednotlivých kategorií dosaženého vzdělání u mladé generace v letech šetření ISSP viz následující tabulka.

Tabulka 5 Relativní četnosti dosaženého vzdělání mladé generace v letech 1994, 2002 a 2012

%	1994	2002	2012
Základní	5	9	16
Střední bez maturity	24	37	21
Střední s maturitou	56	47	49
Vysokoškolské	15	7	15

Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty, zaokrouhлено

⁴¹ Zahrnuje i nedokončené základní vzdělání.

⁴² Zahrnuje jak vyučení, tak střední bez maturity.

⁴³ Zahrnuje i vyučení s maturitou (zjišťováno v roce 1994 a 2012) a nedokončené vysokoškolské vzdělání (zjišťováno v roce 1994).

⁴⁴ Zahrnuje i vyšší odborné vzdělání (zjišťováno v roce 2012).

Na základě tabulky lze o současné mladé generaci říci, že oproti té na začátku jednadvacátého století, je zastoupena více vysokoškolsky vzdělanými. Plyne nám z toho, že současní mladí lidé více studují. To potvrzují i samotná data, kdy v roce 2002 bylo mezi lidmi ve věku 18 – 35 let pouze 18% studujících, zatímco v letošním roce se jako student/ka označilo již 29% dotazovaných. Je však otázkou, zda lze z těchto dat vycházet, neboť nevíme, jak sami sebe v jednotlivých šetřeních označili ti, kdo studují a zároveň pracují na nějaký typ úvazku. V šetřeních 2002 a 2012 totiž otázka týkající se ekonomického postavení/pracovního zařazení nebyla shodně formulovaná a ani nenabízela totožné varianty odpovědí⁴⁵. Co však podle nás na základě tabulky nelze posoudit, je výrazný rozdíl podílů mladých lidí se základním vzděláním a středním bez maturity mezi roky 2002 a 2012. A to rovněž z metodologických důvodů⁴⁶.

Zatímco v současném šetření ISSP 2012 výsledky χ^2 testu prokázaly vliv dosaženého vzdělání na odpovědi výroků podporujících manželství, pouze však při zachování pětipoložkové škály odpovědí na výroky, tak na začátku jednadvacátého století nemělo vzdělání žádný vliv na postoje mladých lidí k partnerským vztahům a rodičovství a v devadesátých letech bylo vlivné pouze na názor mladých týkající se rozvodu, kdy mladí lidé se středním vzděláním bez maturity se častěji ztotožňovali s tvrzením, že rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy. Naopak lidé se středním vzděláním s maturitou byli častěji proti a lidé s deklarovaným vysokoškolským vzděláním častěji než ostatní byli v otázce rozvodu nerozhodní. V současné chvíli lze říci, že lidé ve věku 18 – 35 let s dosaženým středním vzděláním bez maturity častěji než ostatní rozhodně nesouhlasí s tvrzením, že ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní. Zároveň titíž lidé se častěji neztotožňují s tím, že lidé, kteří by chtěli mít děti, by měli uzavřít sňatek.

⁴⁵ V roce 2002 otázka zněla: „*Jaké je Vaše současné ekonomické postavení, hlavní zdroj obživy?*“, možnosti odpovědí: 1) *zaměstnanec na plný úvazek*, 2) *zaměstnanec na částečný úvazek (1/2 a vyšší)*, 3) *zaměstnanec na částečný úvazek (méně než 1/2)*, 4) *soukromník, podnikatel*, 5) *svobodné povolání*, 6) *pomáhající člen rodiny*, 7) *nezaměstnaný*, 8) *student, učeň*, 9) *pracující důchodce*, 10) *důchodce invalidní*, 11) *důchodce starobní*, 12) *trvale v domácnosti*, 13) *na mateřské dovolené*, 14) *ostatní*. V roce 2012 otázka zněla: „*Která z následujících možností nejlépe postihuje Vaše pracovní zařazení?*“, možnosti odpovědí: 1) *výdělečně činný (zaměstnanec/zaměstnankyně, podnikatel/ka, práce v rodinném podniku)*, 2) *nezaměstnaný*, 3) *student/ka*, 4) *učeň/učnice*, 5) *důchodce invalidní*, 6) *důchodce starobní*, 7) *trvale v domácnosti*, 8) *na mateřské nebo rodičovské dovolené*, 9) *ostatní*.

⁴⁶ Zatímco v roce 2002 otázka na vzdělání zněla: „*Jaké je Vaše nejvyšší školní vzdělání?*“, tak v roce 2012 byli respondenti dotazováni následovně: „*Jaké je Vaše nejvyšší ukončené školní vzdělání?*“. Na základě této rozdílné formulace se domníváme, že v roce 2002 ti, co zrovna studovali střední školu, mohli (někteří) sami sebe zařadit do kategorie „střední bez maturity“, zatímco v roce 2012 by se měli zařadit do kategorie „základní“.

Naopak mladí lidé, kteří již dosáhli vzdělání s maturitou, toto častěji podporují a lidé s dosaženým pouze základním vzděláním jsou v této otázce více nerozhodní.

Lze tedy říci, že vliv vzdělání na postoje mladé generace k některým otázkám týkajícím se rodiny prošel během posledních dvou dekad vývojem. Zatímco v devadesátých letech vzdělání ovlivňovalo názor na rozvod, tak v současné době má vliv na mínění mladých lidí o hodnotě manželství.

5.5.3.6 Postoje mladé generace podle ekonomického postavení

Názory mladé generace na partnerské vztahy a rodičovství lze podle nás odlišit na základě toho, zda je jedinec výdělečně činný nebo stále školou povinný. Z tradičního pohledu se domníváme, že lidé pracující budou zastávat souhlasnější stanoviska týkající se manželství a rodičovství. Naopak studující mladí lidé budou více podporovat nesezdaná soužití, resp. jejich podpora výroků o manželství bude malá. I když v úvahu přichází i myšlenka jiná, že ani výdělečně činní mladí lidé nebudou podporovat manželství a rodičovství, a to z toho důvodu, že mohou představovat závazky, které s sebou přináší např. větší finanční výdaje, které mohou být pro čerstvě dostudované, ale již pracující mladé lidi, zrovna nemyslitelné. Nebo se jenom se jenom snaží využít i jiných příležitostí realizace, než je ta v manželství a rodičovství.

Odpovědi na otázku, která se v jednotlivých šetřeních týkala pracovního zařazení/ekonomického postavení respondentů, jsme si pro analýzu rozdělili do čtyř kategorií, o nichž jsme se domnívali, že budou pro nás v souvislosti se zkoumáním postojů mladé generace určující. Jedná se o následující kategorie – výdělečně činný/á⁴⁷ (kód 1), student/ka⁴⁸ (kód 2), na mateřské nebo rodičovské dovolené (kód 3) a bez zaměstnání⁴⁹ (kód 4). Relativní četnosti zastoupení jednotlivých kategorií u mladé generace v letech šetření uvádí následující tabulka.

⁴⁷ V jednotlivých šetřeních tato položka zahrnuje všechny kategorie zaměstnanecké vč. soukromého podnikání a svobodného povolání, jsou-li tyto kategorie mezi nabízenými odpověďmi.

⁴⁸ Zahrnuje i kategorii učeň/učnice, bylo-li rozlišeno.

⁴⁹ Ve všech šetřeních zahrnuje všechny zbývající položky. U mladé generace se ale nejčastěji jednalo o nezaměstnané nebo trvale v domácnosti, výjimečně (1 nebo 2 resp.) o invalidního důchodce/důchodkyni.

Tabulka 6 Relativní četnosti ekonomického postavení mladé generace v letech 1994, 2002 a 2012

%	1994	2002	2012
Výdělečně činný/á	64	60	55
Student/ka	21	18	29
Na mateřské/rodičovské dovolené	10	14	11
Bez zaměstnání	5	9	5

Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty, zaokrouhleno

Zatímco v devadesátých letech a na začátku jednadvacátého století byly podíly relativně totožné, tak v současné době je mezi lidmi ve věku 18 – 35 let větší zastoupení studujících na úkor lidí pracujících. Zajímalo nás, jak se toto ekonomické postavení diferencuje podle věku. Podíly zastoupení u „mladší“ a „starší“ mladé generace znázorňuje další tabulka.

Tabulka 7 Relativní četnosti ekonomického postavení mladé generace v letech 1994, 2002 a 2012 - mladší vs. starší

%	1994		2002		2012	
	18-26	27-35	18-26	27-35	18-26	27-35
Věk						
Výdělečně činný/á	48	88	48	75	26	80
Student/ka	35	1	33	1	62	0
Na mateřské/rodičovské dovolené	11	8	12	15	6	16
Bez zaměstnání	7	3	8	9	7	4

Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty, zaokrouhleno

Lze říci, že v současné době oproti předchozím obdobím rapidně vzrostl podíl studujících lidí ve věku 18 – 26 let na úkor výdělečně činných. Více jak tři pětiny lidí v tomto věku v současnosti studuje a jen čtvrtina jich je pracujících. Zajímavé také je, že v současné době klesl oproti roku 2002 na polovinu podíl mladých lidí ve věku 18 – 26 let, kteří jsou na mateřské nebo rodičovské dovolené. Což prokazuje odsun rození dětí do vyššího věku.

Při analýze vlivu ekonomického postavení mladé generace na jejich názory bylo zjištěno, že při zachování pětipoložkové škály odpovědí mělo ekonomické postavení mladých vliv v devadesátých letech na odpovědi otázky týkající se rozvodu. A to tak, že studenti častěji než ostatní byli nerozhodní, zatímco mladí lidé bez zaměstnání s tvrzením, že rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy, častěji než ostatní rozhodně souhlasili. V roce 2002 výsledky χ^2 testu významnou závislost na ekonomickém postavení neprokázaly. V současné době

však lze říci, že ekonomické postavení tak, jak jsme si jej určili, ovlivňuje mladé lidi při smýšlení o tvrzení, že ženatí a vdané jsou obecně spokojenější než svobodní. Signifikantní rozdíly byly zjištěny při zachování pěti položkové škály odpovědí. S tvrzením významně více spíše souhlasí výdělečně činní a překvapivě více rozhodně souhlasí studující. Naopak mladí lidé bez zaměstnání s tímto častěji rozhodně nesouhlasí.

Pokud však z analýzy u proměnné “pracovní zařazení“ vyloučíme méně zastoupené kategorie (3,4) a reanalyzujeme s tím, že zjišťujeme už jen odlišnosti postojů k partnerským vztahům a rodičovství studujících a výdělečně činných mladých lidí, pak zjišťujeme, že v současné době toto rozdělení žádný významný vliv na tyto postoje nemá. Naopak na začátku jednadvacátého století χ^2 statistika prokázala vliv na tvrzení o hodnotě dítěte, kdy výdělečně činní se častěji ztotožňovali s tvrzením, že sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě, zatímco studenti s tímto častěji nesouhlasili. V roce 1994 byl prokázán signifikantní vliv na smýšlení o rozvodu. Při zachování pětipoložkové škály odpovědí byli výdělečně činní mladí lidé v otázce rozvodu častěji rozhodní jak souhlasně tak nesouhlasně, zatímco studující byli výrazně nerozhodní.

Na základě výše uvedeného můžeme však říci, že ekonomické postavení, jak jsme si jej definovali, nemá výrazný vliv na námi zkoumané názory mladých lidí, i když nějaké výjimky byly uvedeny. V devadesátých letech jím byl ovlivněn názor mladých na rozvod a v současné době toto rozdělení diferencuje názor mladých lidí ve věku 18 – 35 let na otázku manželství a životní spokojenosti.

5.5.3.7 Postoje mladé generace podle rodinného stavu

Dalším ukazatelem, o kterém předpokládáme, že by mohl mít významný vliv na postoje mladé generace k partnerským vztahům a rodičovství, je rodinný stav. Domníváme se, že ženatí a vdané budou kladně hodnotit otázky týkající se manželství, zatímco svobodní budou názorově blíže spíše nesezdanému soužití. Zároveň se dá předpokládat, že ženatí a vdané budou smýšlet významně i o rodičovství. Ke zkoumání vlivu jsme si rodinný stav kategorizovali do tří skupin – ženatý/vdaná⁵⁰ (kód 1),

⁵⁰ Zahrnuje i kategorii ženatý/vdaná – žijící odděleně.

svobodný/á (kód 2) a rozvedený/á⁵¹ (kód 3). Jak zastoupené byly v jednotlivých letech šetření kategorie, uvádí následující tabulka relativních četností.

Tabulka 8 Relativní černosti rodinného stavu mladé generace v letech 1994, 2002 a 2012

%	1994	2002	2012
Ženatý/vdaná	50	40	33
Svobodný/svobodná	46	54	64
Rozvedený/á	4	6	3

Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty, zaokrouhleno

Z tabulky vidíme, že se od devadesátých let podíl sezdaných mladých lidí snižuje a naopak svobodných přibývá. Na rozdíl od devadesátých let dvacátého století, kdy ještě polovina mladých lidí byla sezdána, je v současné době ve svazku manželském pouze třetina lidí ve věku 18 – 35 let včetně. Zda a jak se liší „mladší“ mladí od „starších“, ukazuje následující tabulka.

Tabulka 9 Relativní černosti rodinného stavu mladé generace v letech 1994, 2002 a 2012 - mladší vs. starší

%	1994		2002		2012	
	18-26	27-35	18-26	27-35	18-26	27-35
věk						
Ženatý/vdaná	29	81	18	65	10	52
Svobodný/svobodná	69	13	81	23	90	42
Rozvedený/á	2	6	1	12	0	6

Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty, zaokrouhleno

Na základě uvedené tabulky lze říci, že se vývoj rodinného chování výrazně neliší, jak u „mladších“ tak u „starších“ mladých ubývá lidí vstupujících do manželství a přibývá svobodných. Co se rozvedených týká, tak jejich podíl mezi „staršími“ vzrostl na začátku jednadvacátého století, ovšem v současné době klesl na polovinu.

Zahrnout do analýzy všechny tři uvedené kategorie rodinného stavu, a tudíž se dozvědět něco o postojích rozvedených mladých lidí, nám bylo umožněno pouze v šetření z roku 2002, kdy z celkového počtu 804 mladých respondentů uvedlo tento stav 48 dotazovaných. Výsledky χ^2 testu prokázaly vliv rodinného stavu reprezentovaného třemi kategoriemi na postoje mladé generace téměř ve všech námi zkoumaných položkách při zachování pětipoložkové škály odpovědí. Jediným výrokem,

⁵¹ Zahrnuje i kategorii vdova/vdovec, nicméně v jednotlivých šetřeních u mladé generace se tato varianta vyskytla pouze výjimečně, maximálně dvakrát.

kde odpověď nebyla statisticky významně závislá (koeficient kontingence menší než 0,2), bylo, že lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek. Na základě analýzy pak můžeme říci, že rozvedení mladí lidé častěji spíše nesouhlasí s tvrzením, že ženatí a vdané jsou obecně spokojenější než svobodní. Na rozdíl od svobodných, kteří jsou nerozhodní, a sezdaných, kteří spíše nesouhlasí, rozvedení zcela rozhodně podporují výrok týkající se rozvodu a zároveň zastávají stanovisko, že jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně.

Abychom mohli porovnat všechna šetření, vyloučili jsme následně kategorii „rozvedený/á“ a reanalyzovali s tím, že zjišťujeme diference v postojích mladých sezdaných a svobodných (při zachování pětipoložkové škály odpovědí). Vliv rodinného stavu, reprezentovaného dvěma skupinami, nebyl ve všech třech šetřeních zaznamenaný jako významný na odpovědi u položky týkající se rozvodu a výchovy dítěte jedním rodičem. Naopak byl vliv ve všech třech šetřeních prokazatelný na smýšlení mladých o hodnotě dítěte, kdy v předchozích dvou šetřeních se ukázalo, že svobodní mladí lidé byli nerozhodní anebo spíše souhlasili s tvrzením, že sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě, zatímco sezdaní s tímto rozhodně souhlasili. V současném šetření se tyto postoje mladých více diferencovaly. Mladí svobodní lidé se s tímto tvrzením aktuálně častěji rozhodně neztotožňují. V současné době se stejně jako v roce 1994 také svobodní spíše (v roce 1994 rozhodně) nedomnívají, že lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek, kdežto sezdaní s tímto rozhodně souhlasí. Jak v současné době tak v roce 2002 mladí svobodní rozhodně schvalují soužití nesezdaných partnerů, aniž by sňatek plánovali, naopak ženatí a vdané ve věku do 35 let byli na začátku jednadvacátého století v tomto více nerozhodní a v současné době s tímto častěji jak spíše tak rozhodně nesouhlasí.

Lze říci, že vliv rodinného stavu je na postoje mladých lidí k partnerským vztahům a rodičovství zcela jednoznačný. Zároveň můžeme říci, že se názory mladých v závislosti na rodinném stavu v průběhu sledovaných let příliš nezměnily. Svobodní více podporují nesezdaná soužití, zatímco ženatí a vdané více podporují výroky vyzdvihující manželství. Vzhledem k této relativní názorové stabilitě svobodných a sezdaných se lze podle nás domnívat na základě výsledků analýzy šetření z roku 2002, kde nám bylo umožněno zahrnutí i kategorie rozvedených, že i současní mladí, kteří jsou rozvedení, zastávají obdobné postoje jako ti na začátku jednadvacátého století.

5.5.3.8 Postoje mladé generace podle narozených dětí

Odlíšný vliv na postoje mladé generace k rodině podle nás může mít i to, zda má či nemá dotazovaný dítě/děti. Lze se domnívat, že mladí lidé, kteří jsou již rodiči, budou podporovat výrok týkající se hodnoty dětí, ale také se budou více ztotožňovat se stanovisky podporujícími manželství a nebudou schvalovat výroky týkající se nesezdaného soužití. Procentuální zastoupení mladých lidí, kteří jsou nebo nejsou rodiči⁵², uvádí následující tabulka.

Tabulka 10 Relativní četnosti mladé generace podle narozených dětí v roce 1994, 2002 a 2012

%	1994	2002	2012
Ano	48	42	36
Ne	53	58	65

Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty, zaokrouhлено

Vidíme, že ve sledovaném období vzrůstá podíl mladých lidí, kteří (ještě) nemají děti. Oproti roku 1994, kdy děti neměla zhruba polovina lidí ve věku 18 – 35 let včetně, v současné době dítě nemají již téměř dvě třetiny lidí v tomto věku. Jak se liší podle narozených dětí „mladší“ od „starších“ mladých, uvádí následující tabulka.

Tabulka 11 Relativní četnosti mladé generace podle narozených dětí v roce 1994, 2002 a 2012 - mladší vs. starší

%	1994		2002		2012	
	18-26	27-35	18-26	27-35	18-26	27-35
Ano	23	81	17	71	10	55
Ne	77	19	83	29	90	45

Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty, zaokrouhлено

Lze říci, že mezi roky 2002 a 2012 se výrazně zvýšil mezi „staršími“ mladými podíl těch, kteří nemají dítě/děti. Zatímco v devadesátých letech měly ještě čtyři pětiny lidí ve věku 27 – 35 let alespoň jednoho potomka, tak v současné době má alespoň jedno dítě jen o něco více než polovina lidí v tomto věku.

Výsledky analýzy prokázaly (při zachování pětipoložkové škály odpovědí) u všech tří šetření vliv toho, zda mají nebo nemají mladí děti, signifikantní pouze na jednu položku. Ti, co mají děti, častěji rozhodně souhlasí, že sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě, a naopak bezdětní s tímto spíše nesouhlasí nebo jsou

⁵² Jakým způsobem byly v jednotlivých šetřeních zjišťovány informace o dětech viz pozn. č. 39.

nerozhodní. V devadesátých letech navíc mladí lidé s dětmi častěji spíše souhlasili s tvrzením, že ženatí a vdané jsou obecně spokojenější než svobodní, a lidé bez dětí byli v tomto více nerozhodní.

Celkově lze říci, že přítomnost dětí má u mladých lidí vliv pouze na názor týkající se hodnoty dětí.

5.6 Diskuze

Na základě datových souborů výzkumného šetření ISSP z roku 1994, 2002 a 2012 byla provedena analýza vývoje postojů k partnerským vztahům a rodičovství. Zanalyzovali jsme jak vývoj těchto obecných postojů k dané problematice u celé české populace tak u mladé generace, jíž jsou nejčastěji připisovány změny rodinného chování, které u nás proběhly po roce 1989, a kterou jsme si pro účely analýzy definovali věkem, konkrétně jedinci ve věku od 18 do 35 let včetně. U mladé generace jsme se zároveň zaměřili na to, jak a zda vůbec se postoje k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství diferencují podle věku, ale také podle dalších základních sociodemografických údajů jako je pohlaví, vzdělání, ekonomické postavení, rodinný stav a to, jestli jedinec má nebo nemá děti. Výsledky analýzy přinesly některé zajímavé poznatky v rámci zkoumané oblasti a to zejména proto, že nám bylo umožněno analyzovat i zcela nová data z aktuálně zpracovávaného výzkumného šetření ISSP pro rok 2012, jehož výsledky nejsou zatím publikovány.

Podle výsledků analýzy jsme zjistili, že se současné názorové klima celé české populace vztahující se k otázce partnerských vztahů výrazně liší od situace před deseti lety, kdy byla zjištěna větší podpora tvrzení o nesezdaném soužití na úkor tvrzení o manželství. Naproti tomu v současné době jsme zaznamenali jasný nárůst míry souhlasu se stanovisky podporující manželství a pokles u těch, které podporují nesezdané soužití. V souvislosti se zkoumáním vývoje názorů české populace k partnerským vztahům a rodičovství jsme ovšem narazili na problematiku týkající se samotného zkoumání postojů. Otázka, zda lze věřit výzkumům veřejného mínění, byla námi vyslovena, když jsme porovnali námi zjištěné podíly souhlasných odpovědí u některých výroků, které jsme zkoumali, v rámci šetření ISSP 2012 s výsledky šetření CVVM, které tytéž výroky zahrnovalo ve svém šetření postojů české populace pouze o čtyři měsíce dříve, než byla sbírána data výzkumného šetření ISSP. S velkým

překvapením jsme totiž zjistili, že se výsledky obou šetření výrazně rozcházejí. Naším cílem však nebylo, abychom zjišťovali příčiny této odlišnosti, i když jsme nějaké možné varianty rozuzlení samozřejmě vyřkli. Toto naše zjištění nepochybně otevře prostor k dalšímu bádání a zamyšlení se nad problematikou měření postojů, ať už u samotné autorky nebo, doufáme, u těch, kteří se k této práci dostanou. Vrátime-li se zpět k výsledkům naší analýzy, vyvstanou tu další otázky. Co znamená výše uvedená změna v postojích české společnosti k partnerským vztahům? Jak víme, statistiky o reálném rodinném chování posledních let žádnou výraznou progresivní změnu ukazatelů sňatečnosti nezaznamenaly. Lze se na základě výsledků našeho zkoumání postojů domnívat, že tyto změny v blízké budoucnosti nastanou?

Jelikož se změny v rodinném chování populace nejvíce dotýkají mladé generace, podívali jsme se při našem dalším zkoumání i na vývoj postojů k partnerským vztahům a rodičovství u mladé generace, u které jsme ve shodě s námi stanovenou hypotézou potvrdili, že v průběhu sledovaných let zastává signifikantně odlišné postoje k této problematice od generace střední a starší. Obecně lze říci, že mladá generace zastává více tolerantnější postoje jak k partnerským vztahům tak k rodičovství, zatímco starší lidé jsou více v tomto konzervativní.

Zjistili jsme, že i postoje mladé generace prošly v průběhu sledovaných let vývojem. Ve srovnání s předchozím šetřením byl v současné době zaznamenán nepatrný pokles významu rodičovství a hodnoty dítěte u mladé generace. Nedomníváme se však, že by toto bylo náznakem otevřenosti mladých vůči bezdětnosti, nýbrž spíše předpokládáme, že u současných mladých lidí není otázka rodičovství aktuálním tématem jejich úvah. Což dokládá vzrůstající podíl nerozhodnutých mladých nikoliv těch, jež s tvrzením, že sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě, nesouhlasí. Zjistili jsme také, že u současné mladé generace klesla podpora výroku týkajícího se nesezdaného soužití, zatímco podpora výroku o manželství vzrostla. Stále ale větší podíl mladých schvaluje nesezdané soužití partnerů, aniž by sňatek plánovali. Mezi mladými zároveň mírně poklesla legitimizace narození dítěte sňatkem rodičů a současně vzrostl podíl těch, kteří se domnívají, že jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně. To dokládá podle nás větší otevřenost mladých k rození dětí mimo manželství a zároveň větší toleranci ke svobodnému rodičovství. Zaznamenali jsme také poměrně vysokou toleranci mladých lidí vůči rozvodům.

Ze všech námi zkoumaných výroků byl zaregistrován největší rozdíl v podílech souhlasných odpovědí mezi šetřením z roku 2002 a 2012 u výroku, že ženatí a vdané jsou obecně spokojenější než svobodní. Konkrétně v současné době jeho podpora vzrostla o téměř 11 procentních bodů. I když se v současné době s tímto tvrzením ztotožňuje jen každý čtvrtý mladý člověk, nabízí se otázka. Pokud bychom vzali v úvahu pouze toto, lze na základě tohoto názorového posunu mladé generace soudit něco o jejím budoucím chování?

Při podrobnější analýze diferenciací postojů uvnitř mladé generace jsme se prvně zaměřili na zkoumání vlivu věku na postoje k partnerským vztahům a rodičovství. Vliv věku jsme zaznamenali pouze u tvrzení, které se týká hodnoty dítěte. Ostatní postojové výroky se ukázaly na věkovém rozlišení mladých na „mladší“ a „starší“ jako nezávislé. Zároveň s tímto podrobnějším zkoumáním jsme narazili na komplikace týkající se velikosti zkoumaných souborů. Ta má totiž vliv na obsazenost kontingenční tabulky, a tudíž na spolehlivost použití testové statistiky. Vedlo nás to ke slučování některých kategorií. Ačkoliv jsme se ale domnívali, že věkové rozlišení bude mít vliv na odlišné postoje mladých k dané problematice, naše analýza tuto domněnku nepotvrdila. Zaměřili jsme se proto na zkoumání odlišností postojů mladé generace na základě dalších sociodemografických ukazatelů. I když jsme zaznamenali, že vliv některých námi zkoumaných proměnných na postoje mladé generace k partnerským vztahům a rodičovství prošel svým vývojem, o současné situaci můžeme říci následující. Tvrzení, že sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě, zastávají častěji mladé ženy a mladí lidé, kteří jsou sezdaní nebo kteří mají děti. Ti, co schvalují nesezdané soužití, jsou častěji svobodní. O tom, že ženatí a vdané jsou obecně spokojenější než svobodní, častěji smýšlejí lidé studující, ale i výdělečně činní mladí lidé. Mladí lidé s maturitou a také sezdaní častěji souhlasí s tím, že lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.

Co zcela jistě mohlo mít vliv na námi prováděnou podrobnější analýzu a jsme si toho vědomi, že výsledky mohou být tímto mírně zkreslené, je velikost jednotlivých výběrových souborů. Svými tvrzeními bychom si zcela nepochybně byli jistější, kdyby jednotlivé soubory, resp. alespoň ty z roku 1994 a 2012, obsahovaly minimálně jednu tolik respondentů ve věku 18 – 35 let.

Závěr

Diplomová práce se ve své teoretické části prvně zabývala vývojem rodinného chování v průběhu dvacátého století. Největší pozornost pak byla v tomto směru věnována změnám, které nastaly na začátku devadesátých let. Jako přínosné v této části hodnotíme zpracování nejaktuálnějších dostupných dat do podoby grafického znázornění vývoje základních ukazatelů, které proběhnuvší změny demonstrují. Dále jsme se seznámili v teoretické části s hlavními skupinami teorií, které příčiny změn rodinného chování vysvětlují. V návaznosti na jednu ze dvou uvedených teoretických koncepcí jsme se v následující části práce věnovali otázce postojů a jejich teoretickému vymezení. Kromě toho bylo rovněž poukázáno na problematiku měření postojů. V závěru teoretické části jsme se pokusili shrnout základní aspekty výzkumu postojů k partnerským vztahům a rodičovství.

Stěžejní částí této práce je podle nás část empirická, ve které bylo naší snahou naplnit cíl této práce. A to konkrétně zachytit nejen názorové klima české populace a jeho vývoj k otázce partnerských vztahů a rodičovství, ve kterém se rodinné chování utváří, ale také zachytit postoje k dané problematice a jejich vývoj u mladé generace. Přistoupili jsme rovněž ke zjišťování odlišností postojů uvnitř této generace. Věříme, že jsme prostřednictvím naší analýzy tří datových souborů výzkumného šetření ISSP 1994, 2002 a 2012 svůj cíl dostatečně naplnili. Dílčí výsledky našeho bádání jsme zhodnocovali průběžně a mnohé bylo zároveň řečeno v závěrečné diskuzi empirické části, čímž jsme si v úplném závěru otevřeli prostor pro další poznatky, které bychom zde rádi uvedli.

Předně jsme v průběhu práce s daty zjistili, že některé dříve publikované práce, které rovněž vycházejí z analýzy dat výzkumného šetření ISSP 1994 mylně uvádějí celkový počet dotazovaných 1024, který je rovněž uveden v technické zprávě výzkumu. Ve skutečnosti však datový soubor obsahuje informace o 1157 respondentech, což je o 133 víc, než je uváděno. Toto zjištění je pro nás poněkud překvapivé.

Jako přínosné v této práci hodnotíme využití nejnovějších dat výzkumného šetření ISSP 2012, na jejichž základě jsme zjistili, a to je podle nás to podstatné, že v současné době vše nasvědčuje tomu, že význam manželství ve smýšlení české populace i generace mladých vzrůstá. Otázkou zůstává, do jaké míry se mění obsah

hodnoty manželství (i hodnoty nesezdaného soužití) a jaký vliv tato proměna postojů bude mít a zda vůbec na rodinné chování. To pravděpodobně posoudíme až na základě reálných demografických statistik několika následujících let. Je však taky možné, že se současné názorové klima české společnosti k otázce partnerských vztahů a rodičovství ubírá stále opačným směrem, jak bylo námi naznačeno při srovnání výsledků šetření ISSP s výsledky šetření CVVM.

Závěrem doufáme, že jsme ukázali, jaký potenciál tato oblast zkoumání nabízí, a zároveň jsme tímto naším počinem otevřeli prostor pro další bádání, například výzkum postojů k partnerským vztahům a rodičovství dnešních mladých jedinců, kteří jsou svobodní a bezdětní.

Seznam použité literatury a dalších zdrojů

- Český statistický úřad [online]. Dostupný na: <http://www.czso.cz>
- ČSDA – Český sociálněvědní datový archiv [online]. Dostupný na: <http://archiv.soc.cas.cz>.
- ČSÚ, 2012. *Vybrané demografické údaje v České republice* [online]. Dostupný na: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989. [Cit. dne 7.7.2012]
- Demografický informační portál* [online]. Dostupný na: <http://www.demografie.info>.
- DIMITROVÁ, M. 2007. „Manželství a jeho význam v pojetí české veřejnosti.“ *Naše společnost* 5(2): 30-37.
- FIALOVÁ, L. a kol. 2000. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: SLON. ISBN 80-85850-87-7.
- GEIST, B. 1992. *Sociologický slovník*. Praha, Victoria Publishing. ISBN 80-85605-28-7.
- HADJ-MOUSSOVÁ, Z. 2003. *Sociální psychologie*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 38-43. ISBN 80-7290-118-4.
- HAMPLOVÁ, D. 2000. „Názory na manželství a rodinu mladých svobodných lidí v roce 1997.“ *Demografie* 42 (2), 92-99.
- HAMPLOVÁ, D. 2003a. „Vstup do manželství a vzdělání českých žen: generace 1952-1982.“ In HAMPLOVÁ, D., RYCHTAŘÍKOVÁ, J. a PIKÁLKOVÁ, S.: *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha : Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2003, 11-40. ISBN 80-7330-040-0.
- HAMPLOVÁ, D. 2003b. *Vstup do manželství a nesezdaného soužití v České republice po roce 1989 v souvislosti se vzděláním*. Sociologické studie 03:4, Praha : Sociologický ústav AV ČR.
- HAMPLOVÁ, D. 2003c. „Preferované partnerské uspořádání: sociodemografické a hodnotové rozdíly.“ *Demografie* 45 (3), 166-176.
- HAMPLOVÁ, D., PIKÁLKOVÁ, S. 2002. „Manželství, nesezdaná soužití a partnerský vztah.“ In TUČEK, M., MANSFELDOVÁ, Z. *Současná česká společnost*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2002. ISBN 80-7330-009-5.
- HAŠKOVÁ, H., RABUŠIC. 2008. „K nízké sňatečnosti v České republice.“ *Sociální studia*. 5 (2): 9–33.
- CHALOUPKOVÁ, J., SOUKUPOVÁ, E. 2007. „Postoje k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství mimo manželství.“ In HAMPLOVÁ, D., CHALOUPKOVÁ, J., SOUKUPOVÁ, E., SUNEGA, P., ZEMAN, K.: *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007, 29-48. ISBN 978-80-7330-128-6.

- CHALOUPKOVÁ, J., ŠALAMOUNOVÁ P. 2004. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Sociologické studie 04:07, Praha : Sociologický ústav AV ČR.
- International Social Survey Programme* [online]. Dostupný na: <http://www.issp.org>.
- KATRŇÁK, T. 2001. „Strukturální příčiny poklesu sňatečnosti a nárůstu svobodných v devadesátých letech v České republice.“ *Sociologický časopis*, Vol. 37, No. 2: 225-239.
- KUČERA, M. 1994. *Populace České republiky 1918 – 1991*. Praha : Česká demografická společnost. ISBN 80-901674-7-0.
- KUCHAŘOVÁ, V. 2003. „Některé obsahové změny postojů k manželství a rodičovství.“ In MAREŠ, P., POTOČNÝ, T. (eds.): *Modernizace a česká rodina*. Brno : Barrister & Principál, 2003, 189-203. ISBN 80-86598-61-6.
- KUCHAŘOVÁ, V. 2005 „Postoje k manželství a rodičovství a reflexe změn podmínek pro rodičovství.“ In Rodinná politika jako nástroj prevence sociálního vyloučení. Sborník z česko-německo-rakouské konference. Brno : Národní centrum pro rodinu, 2005, 33-51. [online] Dostupný z: http://katedra-spssp.internetovestranky.com/Images/Documents/Katedra_SPSP/projekty/RZV_SEN_4_Kucharova.pdf. [Cit. dne 6.7.2012]
- MOŽNÝ, I. 2006. *Rodina a společnost*. Praha : SLON. ISBN 80-86429-58-X.
- NAKONEČNÝ, M. 2009. *Sociální psychologie*. 2.vyd., rozš. a přeprac. Praha : Academia, 239-286. ISBN 978-80-200-1679-9.
- NEŠPOROVÁ, O. 2006. „Postoje k rodině, manželství a rodičovství.“ In NEŠPOR, R. Z., VEČERNÍK, J. (eds): *Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období vstupu České republiky do Evropské unie*. Sociologické studie 06:1. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 215-227.
- PIŠTORA, L. 2003. „Nesezdaná soužití (faktická manželství) podle sčítání lidu 2001.“ *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje* 2: 119-122.
- PRUDKÝ, L. a kol. 2009. *Inventura hodnot: Výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky*. Praha: Academia ISBN 978-80-200-1751-2.
- RABUŠIC, L. 2000. „Je česká společnost „postmaterialistická“?“ *Sociologický časopis*, Vol. 36, No. 1:3-22.
- RABUŠIC, L., HAŠKOVÁ, H. 2008. „K nízké sňatečnosti v České republice“. *Sociální studia* 5(2).
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2000. „Sňatečnost a nesezdaná soužití.“ *Demografie* 42 (4): 291–295.
- ŘEHÁKOVÁ, B. 2000. „Nebojte se logistické regrese.“ *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Vol. 36, No 4: 475-492.

- SEIFERTO VÁ, B. 2012. *Postoje a kvalita jejich měření*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Semestrální práce.
- SIROVÁTKA, T. 2003. „Rodinné chování a rodinná politika v České republice.“ In MAREŠ, P., POTOČNÝ, T. (eds.): *Modernizace a česká rodina*. Brno : Barrister & Principál, 2003, 37-59. ISBN 80-86598-61-6.
- SOCIOWEB sociologický magazín* [online]. Dostupný na: <http://www.socioweb.cz>.
- SULLEROTO VÁ, E. 1998. *Krize rodiny*. Praha : Karolinum. ISBN 80-7184-647-3.
- ŠALAMO UNOVÁ, P., ŠAMANO VÁ, G. 2004. „Reprodukční záměry mladých lidí.“ *Naše společnost* (1): 8–11.
- ŠALAMO UNOVÁ, P., ŠAMANO VÁ. 2003. „Představy respondentů o partnerských vztazích a rodině.“ *Naše společnost* 1 (3-4): 25-31.
- ŠAMANO VÁ, G., STĚHULO VÁ, P. 2011. „Rodinné hodnoty a postoje k manželství – listopad 2011.“ *Tisková zpráva* [online]. Dostupný na: http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101214s_ov111219a.pdf. [Cit. dne 31.7.2012]
- ŠŤASTNÁ, A. 2010. „Změny reprodukčních vzorců a individuální souvislosti rodičovství.“ *Demografie* 52 (4), 77-88.
- TOMÁŠEK, M. 2003. „Singles ve světle měnících se typologií a definic: K aktuálně probíhajícímu výzkumu.“ In MAREŠ, P., POTOČNÝ, T. (eds.): *Modernizace a česká rodina*. Brno : Barrister & Principál, 2003, 225-232. ISBN 80-86598-61-6.
- TOMÁŠEK, M. 2006. „Singles a jejich vztahy; kvalitativní pohled na nesezdané a nekohabituující jednotlivce v České republice.“ *Sociologický časopis*, Vol. 42, No. 1:81-105.
- TOURANGEAU, R.; RASINSKI, K. A. 1988. „Cognitive Processes Underlying Context Effects in Attitude Measurement.“ *Psychological Bulletin*, Vol 103(3), 299-314.
- TOURANGEAU, R.; RIPS, L. J.; RASINSKI, K. A. 2000. *The Psychology of Survey Response*. Cambridge : Cambridge University Press, 165-229.
- TUČEK, M. a kol. 1998. *Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace*. Working papers 98:3. [online] Dostupný z: http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/152_98-3wptext.pdf. [Cit. dne 3.7.2012]
- VÁGNEROVÁ, M. 2000. *Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří*. Praha : Portál, 301-373. ISBN 80-7178-308-0.
- VÁVRA M. 2006. „Nesnáze s měřením postojů.“ *SDA Info*, Vol. 8. No. 1.: 9-12. ISSN 1212-995X.
- Velký sociologický slovník I A/O*. 1996. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-164-1.
- Velký sociologický slovník II P/Ž*. 1996. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-310-5.

- VINOPAL, J. 2008. *Kognitivní přístupy v metodologii výzkumných šetření: metoda okamžité validizace*. Praha : Sociologický ústav AV ČR. ISBN 978-80-7330-153-8.
- VÝROST, J.; SLAMĚNÍK, I. 2008. *Sociální psychologie*. 2.vyd. přeprac. a rozš. vyd. Praha : Grada, 127-145. ISBN 978-80-247-1428-8.
- WILSON, T.D.; HODGES, S.D. 1992. „Attitudes as Temporary Constructions.“ In L. L. Martin & A. Tesser (eds.): *The Construction of Social Judgments*. New York : Springer-Verlag, 1992, 37-66.

Seznam příloh

Příloha 1

Tabulka – Podíl respondentů, kteří souhlasili s danými výroky v roce 1994, 2002 a 2012

Příloha 2

Tabulka – Podíl mladých respondentů ve věku 18 – 35 let, kteří souhlasili s danými výroky v roce 1994, 2002 a 2012

Příloha 3

Tabulka – Relativní četnosti odpovědí české populace na výroky v roce 1994, 2002 a 2012 podle věku

Příloha 4

Tabulka – Relativní četnosti odpovědí mladé generace na výroky v roce 1994, 2002 a 2012 podle věku

Příloha 1

Podíl respondentů, kteří souhlasili s danými výroky v roce 1994, 2002 a 2012 (%)

seřazeno sestupně podle roku 2012

	1994	2002	2012
1. Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.	85,2	89,7	87,6
2. Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.	71,1	56,1	61,1
3. Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy.	55,8	63,1	52,9
4. Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.	45,7	40,5	52,4
5. Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně.	26,4	41,5	45,2
6. Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.	54,1	57,6	41,1

seřazeno sestupně podle roku 2002

	1994	2002	2012
1. Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.	85,2	89,7	87,6
2. Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy.	55,8	63,1	52,9
3. Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.	54,1	57,6	41,1
4. Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.	71,1	56,1	61,1
5. Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně.	26,4	41,5	45,2
6. Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.	45,7	40,5	52,4

seřazeno sestupně podle roku 1994

	1994	2002	2012
1. Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.	85,2	89,7	87,6
2. Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.	71,1	56,1	61,1
3. Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy.	55,8	63,1	52,9
4. Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.	54,1	57,6	41,1
5. Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.	45,7	40,5	52,4
6. Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně.	26,4	41,5	45,2

Zdroj: vlastní výpočty; data ISSP 1994, 2002 a 2012

Podíl souhlasných odpovědí tvoří součet kategorií odpovědí rozhodně souhlasím a spíše souhlasím. Dopočet do 100% tvoří položky rozhodně nesouhlasím, spíše nesouhlasím a ani souhlasím, ani nesouhlasím.

Příloha 2

Podíl mladých respondentů ve věku 18 – 35 let, kteří souhlasili s danými výroky v roce 1994, 2002 a 2012 (%)

seřazeno sestupně podle roku 2012

	1994	2002	2012
1. Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.	82,6	84,1	79,5
2. Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek. Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár	69,3	70,4	63,4
3. není schopen řešit manželské problémy. Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba	47,2	60,1	60,4
4. rodiče společně.	26,8	41,0	51,5
5. Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek. Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než	62,2	47,2	44,2
6. svobodní.	35,7	29,8	40,7

seřazeno sestupně podle roku 2002

	1994	2002	2012
1. Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.	82,6	84,1	79,5
2. Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek. Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár	69,3	70,4	63,4
3. není schopen řešit manželské problémy.	47,2	60,1	60,4
4. Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek. Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba	62,2	47,2	44,2
5. rodiče společně. Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než	26,8	41,0	51,5
6. svobodní.	35,7	29,8	40,7

seřazeno sestupně podle roku 1994

	1994	2002	2012
1. Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.	82,6	84,1	79,5
2. Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.	69,3	70,4	63,4
3. Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek. Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár	62,2	47,2	44,2
4. není schopen řešit manželské problémy. Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než	47,2	60,1	60,4
5. svobodní. Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba	35,7	29,8	40,7
6. rodiče společně.	26,8	41,0	51,5

Zdroj: vlastní výpočty; data ISSP 1994, 2002 a 2012

Podíl souhlasných odpovědí tvoří součet kategorií odpovědí rozhodně souhlasím a spíše souhlasím. Dopočet do 100% tvoří položky rozhodně nesouhlasím, spíše nesouhlasím a ani souhlasím, ani nesouhlasím.

Příloha 3

Relativní četnosti odpovědí české populace na výroky v roce 1994, 2002 a 2012 podle věku

Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s těmito výroky? (%)

	Rozhodně souhl.	Spíše souhlasím	Ani, ani	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhl.	Neodpověděli(a)	Rozhodně souhl.	Spíše souhlasím	Ani, ani	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhl.	Neodpověděli(a)	Rozhodně souhl.	Spíše souhlasím	Ani, ani	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhl.	Neodpověděli(a)
1. Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.																		
	1994						2002						2012					
mladá generace (18-35)	9	25	36	16	10	3	9	19	34	17	14	7	16	21	29	14	11	10
střední generace (36-59)	20	29	30	11	7	3	15	28	31	15	6	6	19	31	28	10	7	5
starší generace (60+)	27	32	21	13	3	5	17	29	34	10	4	6	31	29	23	7	4	6
	59			17			46			14			60			11		
2. Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.																		
	1994						2002						2012					
mladá generace (18-35)	24	38	18	11	8	2	16	27	24	16	12	5	21	22	26	16	12	4
střední generace (36-59)	42	32	12	10	5	0	27	27	22	12	8	4	27	31	23	11	5	2
starší generace (60+)	63	22	10	3	1	1	49	26	9	10	2	4	51	29	11	6	3	2
	85			4			75			12			80			8		
3. Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.																		
	1994						2002						2012					
mladá generace (18-35)	35	34	18	9	3	2	31	40	17	6	1	5	27	34	24	7	4	4
střední generace (36-59)	22	26	28	16	5	3	17	34	29	12	4	4	12	26	36	15	8	3
starší generace (60+)	6	19	20	31	22	2	9	23	22	26	15	5	6	17	30	23	22	2
	25			53			32			41			23			45		
4. Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy.																		
	1994						2002						2012					
mladá generace (18-35)	19	27	22	21	8	1	27	30	19	14	5	4	22	32	24	8	3	10
střední generace (36-59)	37	25	15	16	5	2	29	33	18	11	4	5	21	31	28	10	6	5
starší generace (60+)	30	26	18	14	6	7	31	31	14	14	5	6	17	26	31	15	8	3
	56			20			62			19			43			23		
5. Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně.																		
	1994						2002						2012					
mladá generace (18-35)	9	17	14	38	21	2	13	26	23	24	10	3	21	28	22	15	9	6
střední generace (36-59)	9	18	13	36	22	1	14	26	20	26	10	3	19	27	21	19	11	3
starší generace (60+)	7	15	18	28	31	1	12	27	20	28	10	4	12	20	23	21	19	6
	22			59			39			38			33			39		
6. Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.																		
	1994						2002						2012					
mladá generace (18-35)	46	33	12	4	1	5	49	30	11	2	1	8	43	32	14	3	2	7
střední generace (36-59)	58	27	10	4	0	1	60	27	7	2	0	4	58	29	7	3	1	2
starší generace (60+)	61	28	4	4	1	2	66	25	4	1	0	5	66	25	7	1	0	1
	89			5			90			1			90			1		

Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty, zaokrouhloeno na celá čísla

Příloha 4

Relativní četnosti odpovědí mladé generace na výroky v roce 1994, 2002 a 2012 podle věku

Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s těmito výroky? (%)

	Rozhodně souhl.	Spíše souhlasím	Ani, ani	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhl.	Neodpověděli(a)	Rozhodně souhl.	Spíše souhlasím	Ani, ani	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhl.	Neodpověděli(a)	Rozhodně souhl.	Spíše souhlasím	Ani, ani	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhl.	Neodpověděli(a)
1. Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.																		
	1994						2002						2012					
"mladší" mladí (18-26)	8	23	37	16	11	4	8	17	34	19	14	8	16	17	27	14	11	14
"starší" mladí (27-35)	11	28	35	17	8	2	11	20	33	18	12	6	15	25	30	14	15	11
	31			27		4	25			34		8	33			26		14
	39			25			31			30			40			28		
2. Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.																		
	1994						2002						2012					
"mladší" mladí (18-26)	22	37	19	11	9	2	14	30	24	15	13	5	17	23	24	17	12	6
"starší" mladí (27-35)	26	39	17	11	5	2	19	28	28	14	9	3	23	21	27	16	11	2
	59			21			44			28		5	40			29		6
	65			16			47			23		3	44			27		2
3. Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.																		
	1994						2002						2012					
"mladší" mladí (18-26)	37	33	18	8	2	1	29	41	16	7	1	6	30	34	21	8	2	6
"starší" mladí (27-35)	31	34	19	12	3	2	24	40	23	9	2	3	24	34	27	5	6	3
	71			10			70			8		6	64			11		6
	65			15			63			11		3	58			11		3
4. Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy.																		
	1994						2002						2012					
"mladší" mladí (18-26)	18	28	22	23	8	1	27	32	22	10	5	5	18	33	22	9	3	15
"starší" mladí (27-35)	21	27	23	20	8	2	28	28	20	16	5	4	26	32	26	8	3	6
	46			31		1	59			15		5	52			12		15
	48			28		2	56			21		4	57			11		6
5. Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně.																		
	1994						2002						2012					
"mladší" mladí (18-26)	10	19	13	37	19	2	11	26	21	25	11	7	23	27	21	13	8	8
"starší" mladí (27-35)	8	14	15	38	23	2	14	28	23	25	9	2	19	28	22	17	9	4
	29			56		2	37			35		7	50			21		8
	22			61		2	41			34		2	47			26		4
6. Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.																		
	1994						2002						2012					
"mladší" mladí (18-26)	40	36	12	4	1	8	41	33	14	3	0	9	30	36	18	4	2	10
"starší" mladí (27-35)	53	29	11	4	1	2	60	22	8	3	1	6	53	28	11	3	2	4
	76			5		8	74			3		9	66			6		10
	82			5			82			4		6	81			4		4

Zdroj: data ISSP 1994, 2002 a 2012, vlastní výpočty, zaokrouhloeno na celá čísla